

T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

#YEREL
KALKINMA
HAMLESİ

BEBKA®
Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı

TR41 BÖLGESİ KIRSAL POLİTİKA ÖNERİLERİ

bebka.org.tr

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)

Işıktepe OSB Mahallesi Arıtma Caddesi

No:22 Nilüfer/Bursa TÜRKİYE

Telefon: 0224 211 13 27

Faks: 0224 231 31 24

Web: www.bebka.org.tr

© BEBKA tarafından hazırlanmış ve yayımlanmıştır.
Özel ve tüzel kişiler tarafından izinsiz çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve satılamaz.
Kaynak gösterilerek kullanılabilir.

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)
2025

RAPORUN KAPSAMI

Bu rapor; Bursa, Eskişehir ve Bilecik illerinin kırsal alanlarındaki yaşam koşullarının iyileştirilmesini hedefleyen bölgesel kırsal kalkınma stratejisi kapsamında öneriler geliştirmek amacıyla, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı koordinasyonunda faaliyet gösteren Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanmıştır.

HAKLAR BEYANI

Bu rapor, yalnızca ilgililere genel rehberlik etmesi amacıyla hazırlanmıştır. Raporda yer alan bilgi ve analizler raporun hazırlandığı zaman diliminde doğru ve güvenilir olduğuna inanılan kaynaklar ve bilgiler kullanılarak, yararlanıcıları yönlendirme ve bilgilendirme amaçlı olarak yazılmıştır. Rapordaki bilgilerin değerlendirilmesi ve kullanılması sorumluluğu, doğrudan veya dolaylı olarak, bu rapora dayanarak karar veren şahıs ve kurumlara aittir. Bu rapordaki bilgilere dayanarak bir eylemde bulunan, eylemde bulunmayan veya karar alan kimselere karşı Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı sorumlu tutulamaz.

Bu raporun tüm hakları Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı'na aittir. Raporda yer alan görseller ile bilgiler telif hakkına tabi olabileceğinden, her ne koşulda olursa olsun, bu rapor hizmet gördüğü çerçevenin dışında kullanılamaz. Bu nedenle; Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı'nın yazılı onayı olmadan raporun içeriği kısmen veya tamamen kopyalanamaz, elektronik, mekanik veya benzeri bir araçla herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz, fotokopi veya teksir edilemez, dağıtılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	4
KISALTMALAR	6
TABLolar	8
ŞEKİLLER	9
YÖNETİCİ ÖZETİ	11
1. GİRİŞ	12
2. MEVCUT DURUM ANALİZİ	13
2.1. Kırsal Ekonomi.....	13
2.1.1. Ana Geçim Kaynakları.....	13
2.1.2. Ürünlerin Pazarlanması.....	16
2.1.3. Tohum, Gübre ve Tarım İlaçlarına Erişim.....	19
2.1.4. Sanayide Kullanım Durumları.....	21
2.1.5. Hayvan Pazarı.....	23
2.1.6. Lisanslı Depo.....	24
2.1.7. Soğuk Hava Depolama Tesisi.....	24
2.1.8. Mezbaha.....	26
2.1.9. Mandıra.....	26
2.1.10. Değirmen.....	26
2.1.11. El Sanatları Ürünleri Satış Yeri.....	28
2.2. Kırsal Toplum (Sosyal).....	29
2.2.1. Nüfus Değişimi.....	29
2.2.2. İlkokul Çağındaki Nüfus.....	34
2.2.3. Kırsal Yerleşimlere Geliş-Gidiş Sebepleri.....	35
2.2.4. Eğitim Kurumu (İlkokul ve Ortaokul).....	38
2.2.5. Eğitim için Gidilen Yerler.....	40
2.2.6. Sağlık Kurumu Mevcut Olan Yerler.....	42
2.2.7. Sağlık için Gidilen Yerler.....	43
2.2.8. Kütüphane.....	45
2.2.9. Sosyal Tesis.....	46
2.3. Kırsal Çevre.....	48
2.3.1. Kırsal Yerleşim Yerleri.....	48
2.3.2. TR41 Bölgesi Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerleri.....	48
2.3.3. Yerleşim Sayıları ve Hizmet Merkezleri.....	50
2.3.4. Arazi Kullanımları.....	54
2.3.5. Konut Fiyatlarının Hane Halkı Gelirine Oranı.....	56
2.3.6. TR41 Bölgesinde Yenilenebilir Enerji Faaliyetleri.....	57
2.3.7. Deniz Kirliliği.....	60
2.4. Kırsalda Kurumsal Kapasite.....	60
2.4.1. Kooperatif/Birlik Sayıları.....	60
2.5. İlçe Bazlı Tesis Talepleri.....	64
2.5.1. Bursa'daki Tesis Talepleri.....	64
2.5.2. Eskişehir'deki Tesis Talepleri.....	66
2.5.3. Bilecik'teki Tesis Talepleri.....	68
2.6. GZFT Analizi.....	69

3. MEVCUT KIRSAL KALKINMA STRATEJİLERİ	71
3.1. Uluslararası Strateji ve Planlar.....	71
3.1.1. Birleşmiş Milletler	71
3.1.2. Dünya Bankası.....	71
3.1.3. Avrupa Birliği	72
3.1.4. OECD	72
3.2. Ulusal Strateji ve Planlar	74
3.2.1. Geçmiş Dönem Kalkınma Planları.....	74
3.2.2. On Birinci Kalkınma Planı.....	78
3.2.3. On İkinci Kalkınma Planı	80
3.2.4. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021-2023)	91
4. DESTEKLER	92
4.1. Kırsal Kalkınma Tarımsal ve Hayvansal Amaçlı Destekleme Programları.....	92
4.2. Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programları (SOGEP).....	94
4.3. Yoksullukla Mücadele Destekleri.....	94
4.4. Çevresel Altyapı ve Çevre Koruma Destekleri.....	94
4.5. Orman Köy Destekleri (ORKÖY)	94
4.6. Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES)	95
4.7. Su, Kanalizasyon ve Altyapı Projesi (SUKAP)	95
4.8. KOSGEB Destekleri.....	95
4.9. Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Genç Çiftçileri Desteklenmesi Programı	96
4.9.1. Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı (KKYDP).....	97
4.9.2. Mali Destek Programları (Kalkınma Ajansları)	97
4.9.3. KOOP-DES	98
4.10. Uluslararası Kaynaklı Destekler.....	98
4.10.1. IPARD Programı.....	98
5. TR41 BÖLGESİ KIRSAL POLİTİKA ÖNERİLERİ	101
5.1. Kırsal Politika Yaklaşımı	101
5.2. Stratejik Amaçlar, Hedefler ve Tedbirler.....	101
5.2.1. Stratejik Amaç 1: Kırsal Ekonominin Geliştirilmesi ve İstihdam İmkanlarının Artırılması.....	102
5.2.2. Stratejik Amaç 2: Kırsal Çevrenin İyileştirilmesi, Doğal Kaynakların Sürdürülebilirliğinin Sağlanması ve Fiziki Altyapının Geliştirilmesi.....	104
5.2.3. Stratejik Amaç 3: Kırsal Toplumun Beşerî ve Sosyal Sermayesinin Geliştirilmesi, İmkanlarının Artırılması ve Yoksulluğun Azaltılması.....	105
5.2.4. Stratejik Amaç 4: Yerel ve Kırsal Kalkınmaya İlişkin Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi..	106
6. KAYNAKÇA.....	107

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
ASPB	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı
BEBKA	Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
CSD	Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu
ÇATAK	Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması
ÇKS/TÜKAS	Çiftçi Kayıt Sistemi / Tarımsal Üretim Sistemi
ÇŞGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
ÇŞİDB	Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı
DAP	Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
DEGURBA	Avrupa Kentleşme Derecesi
DOKAP	Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
DSİ	Devlet Su İşleri
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GZFT	Güçlü ve Zayıf Yönler ile Fırsatlar ve Tehditler
IPA	Katılım Öncesi Yardım Aracı
IPARD	Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Destek Programı
İÇİB	İçişleri Bakanlığı
İLBANK	İller Bankası
İŞGEM	İş Geliştirme Merkezi
KA	Kalkınma Ajansları
KIRDES	Kırsal Altyapı Destekleme Projesi
KKYDP	Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOOP-DES	Kooperatiflerin Desteklenmesi Programı
KOP	Konya Ovası Projesi
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yöreler
KÖYDES	Köylerin Alt Yapısının Desteklenmesi Projesi
LEADER	Kırsal Ekonominin Kalkındırılması İçin Faaliyetler Arasındaki Bağlantılar
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı

MW	Megawatt
MWe	Megawatt Elektrik
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
OGM	Orman Genel Müdürlüğü
ORKÖY	Orman Köy Destekleri
OTP	Ortak Tarım Politikası
SARD	Sürdürülebilir Tarım ve Kırsal Kalkınma
SEGE	Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SODES	Sosyal Destek Programı
SOGEP	Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programları
SUKAP	Su, Kanalizasyon ve Altyapı Projesi
TEKMER	Teknoloji Geliştirme Merkezi
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TOB	Tarım ve Orman Bakanlığı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UKKS	Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi
YER-SİS	Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması Projesi

TABLolar

Tablo 1. En Yüksek Yaz-Kış Nüfus Değişimleri.....	29
Tablo 2. Bursa'da 0-14 Yaş Grubu Oranı En Yüksek Olan İlçeler.....	30
Tablo 3. Bursa'da 64 Yaş Üzeri Nüfusun Oranı En Yüksek Olan İlçeler.....	30
Tablo 4. Eskişehir'de En Yüksek Yaz-Kış Nüfus Değişimleri En Yüksek Olan İlçeler.....	31
Tablo 5. Eskişehir'de 0-14 ve 64+ Yaş Grubu Oranı En Yüksek İlçeler.....	32
Tablo 6. Bilecik'te En Yüksek Yaz-Kış Nüfus Değişimleri En Yüksek Olan İlçeler.....	33
Tablo 7. Bilecik'te 0-14 ve 64+ Yaş Grubu Oranı En Yüksek Olan İlçeler.....	34
Tablo 8. İllere Göre Taşınmalı Eğitim Oranı.....	38
Tablo 9. İlçelere Göre Taşınmalı Eğitim Oranı (%).....	38
Tablo 10. Bursa İlçeleri Kırsal Mahalle Sayıları.....	51
Tablo 11. Eskişehir İlçeleri Kırsal Mahalle Sayıları.....	52
Tablo 12. Bilecik İlçeleri Köy ve Belde Sayıları.....	54
Tablo 13. Bursa İli Arazi Kullanımı Dağılımı.....	55
Tablo 14. Eskişehir İli Arazi Kullanımı Dağılımı.....	55
Tablo 15. Bilecik İli Arazi Kullanımı Dağılımı.....	56
Tablo 16. Hane Halkı Gelirine Oranla Gayrimenkul Satış Fiyatları (2020).....	56
Tablo 17. Kıyı Su Kütlelerinin Ekolojik Kalite Değerlendirmesi.....	60
Tablo 18. Üretici Birliği/Kooperatifi Bulunan Kırsal Yerleşim Adedi.....	61
Tablo 19. Köy/Belde Tanıtım/Kalkındırma Derneği Bulunan Kırsal Yerleşim Sayısı.....	62
Tablo 20. Üretici Birliği/Kooperatifi ya da Tanıtım/Kalkındırma Derneği Bulunmayan Kırsal Yerleşim Sayısı.....	63
Tablo 21. Bursa ilçelerinden derlenen tesis talepleri.....	65
Tablo 22. Eskişehir İlçeleri Tesis Taleplerinin Bölge Planı İle Karşılaştırılması.....	67
Tablo 23. Bilecik İlçeleri Tesis Taleplerinin Bölge Planı İle Karşılaştırılması.....	69
Tablo 24. GZFT Analizi.....	70
Tablo 25. On Birinci Kalkınma Planı Hedefleri.....	78
Tablo 26. On İkinci Kalkınma Planı Hedefleri.....	80
Tablo 27. UKKS Göstergeleri.....	88
Tablo 28. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarafından Desteklenen Programlar.....	92
Tablo 29. ORKÖY Destekleri.....	95
Tablo 30. KOSGEB Destekleri.....	96
Tablo 31. Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Genç Çiftçilerin Desteklenmesi Programı.....	96
Tablo 32. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı.....	97
Tablo 33. IPARD II Destek Konuları.....	99

ŞEKİLLER

Şekil 1. Bursa'da Ana Geçim Kaynakları.....	13
Şekil 2. Eskişehir'de Ana Geçim Kaynakları	14
Şekil 3. Bilecik'te Ana Geçim Kaynakları.....	15
Şekil 4. Bursa'da Ürünlerin Pazarlanması	16
Şekil 5. Eskişehir'de Ürünlerin Pazarlanması.....	17
Şekil 6. Bilecik'te Ürünlerin Pazarlanması	18
Şekil 7. Bursa'da Tohum, Gübre ve Tarım İlaçlarına Erişim	19
Şekil 8. Eskişehir'de Tohum, Gübre ve Tarım İlaçlarına Erişim	19
Şekil 9. Bilecik'te Tohum, Gübre ve Tarım İlaçlarına Erişim	20
Şekil 10. Bursa'da Sanayide Kullanım Durumları.....	21
Şekil 11. Eskişehir'de Sanayide Kullanım Durumları.....	21
Şekil 12. Bilecik'te Sanayide Kullanım Durumları	22
Şekil 13. Bursa'da Hayvan Pazarları.....	23
Şekil 14. Eskişehir'de Hayvan Pazarları.....	23
Şekil 15. Bursa'da Lisanslı Depolar	24
Şekil 16. Bursa'da Soğuk Hava Depolama Tesisleri.....	24
Şekil 17. Eskişehir'de Soğuk Hava Depolama Tesisleri.....	25
Şekil 18. Bilecik'te Soğuk Hava Depolama Tesisleri.....	25
Şekil 19. Bursa'daki Değirmenler	26
Şekil 20. Eskişehir'deki Değirmenler.....	27
Şekil 21. Bilecik'teki Değirmenler.....	27
Şekil 22. Bursa'da El Sanatları Ürünleri Satış Yerleri.....	28
Şekil 23. Bilecik'te El Sanatları Ürünleri Satış Yerleri.....	28
Şekil 24. Bursa'da Yaz Kış Nüfus Değişimleri.....	29
Şekil 25. Bursa'da 0-14 Yaş ve 64+ Yaş Grubu Nüfusun Toplam İçindeki Oranları	30
Şekil 26. Eskişehir'de Yaz Kış Nüfus Değişimleri.....	31
Şekil 27. Eskişehir'de 0-14 Yaş ve 64+ Yaş Grubu Nüfusun Toplam İçindeki Oranları	32
Şekil 28. Bilecik'te Yaz Kış Nüfus Değişimleri	33
Şekil 29. Bilecik'te 0-14 Yaş ve 64+ Yaş Grubu Nüfusun Toplam İçindeki Oranları.....	34
Şekil 30. Bursa'da Kırsal Yerleşimlere Geliş Sebepleri	35
Şekil 31. Bursa'da Kırsal Yerleşimlerden Gidiş Sebepleri	35
Şekil 32. Eskişehir'de Kırsal Yerleşimlere Geliş Sebepleri	36
Şekil 33. Eskişehir'de Kırsal Yerleşimlerden Gidiş Sebepleri.....	36
Şekil 34. Bilecik'in Köylerine Geliş Sebepleri.....	37
Şekil 35. Bilecik'in Köylerinden Gidiş Sebepleri.....	37
Şekil 36. Bursa'da İlkokul ve Ortaokul Bulunma Durumu	39
Şekil 37. Eskişehir'de İlkokul ve Ortaokul Bulunma Durumu	39
Şekil 38. Bilecik'te İlkokul ve Ortaokul Bulunma Durumu.....	40
Şekil 39. Bursa'da Eğitim İçin Giden Yerler	40
Şekil 40. Eskişehir'de Eğitim İçin Gidilen Yerler	41
Şekil 41. Bilecik'te Eğitim İçin Gidilen Yerler.....	41
Şekil 42. Bursa'da Sağlık Tesisi Bulunma Durumu	42
Şekil 43. Eskişehir'de Sağlık Tesisi Bulunma Durumu	42
Şekil 44. Bilecik'te Sağlık Tesisi Bulunma Durumu	43
Şekil 45. Bursa'da Sağlık için Gidilen yerler	43

Şekil 46. Eskişehir'de Sağlık İçin Gidilen Yerler	44
Şekil 47. Bilecik'te Sağlık İçin Gidilen Yerler	44
Şekil 48. Bursa'da Kütüphane Bulunan Kırsal Mahalleler.....	45
Şekil 49. Eskişehir'de Kütüphane Bulunan Kırsal Yerleşkeler.....	45
Şekil 50. Bilecik'te Kütüphane Bulunan Köyler	46
Şekil 51. Bursa'da Sosyal Tesis Bulunan Mahalleler	46
Şekil 52. Eskişehir'de Sosyal Tesis Bulunan Mahalleler	47
Şekil 53. Bilecik'te Sosyal Tesis Bulunan Köyler.....	47
Şekil 54. Bursa Nüfusunun Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı.....	48
Şekil 55. Eskişehir Nüfusunun Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı	49
Şekil 56. Bilecik Nüfusunun Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı	49
Şekil 57. Bursa YER-SİS Kırsal ve Kentsel Kademeleri.....	50
Şekil 58. Bursa İli Kırsal Hizmet Merkezleri Sayısı.....	51
Şekil 59. Eskişehir YER-SİS Kırsal ve Kentsel Kademeleri	52
Şekil 60. Eskişehir İli Kırsal Hizmet Merkezleri Sayısı	53
Şekil 61. Bilecik YER-SİS Kırsal ve Kentsel Kademeleri	53
Şekil 62. Bilecik İli Kırsal Hizmet Merkezleri Sayısı.....	54
Şekil 63. Bölgesel Ortalama Yıllık Hanehalkı Gelirinin İlçelere Göre Ortalama Konut Satış Fiyatlarına Oranı (Yıl Cinsinden).....	57
Şekil 64. Türkiye'de Sektörlere Göre Toplam Enerji Tüketimi (Mtep).....	57
Şekil 65. Yıllar İtibarıyla Lisanslı Kurulu Gücün Kaynak Bazında Gelişimi (MW).....	58
Şekil 66. Bursa İli Lisanslı Elektrik Santralleri Toplam Kurulu Gücü (MW)	59
Şekil 67. TR41 Bölgesi Lisanssız Elektrik Santralleri Toplam Kurulu Gücü	59
Şekil 68. Bursa İlinde Tesis Talebinde Bulunan Mahalleler.....	64
Şekil 69. Eskişehir İlinde Tesis Talebinde Bulunan İlçeler	66
Şekil 70. Bilecik İlinde Tesis Talebinde Bulunan Köyler.....	68
Şekil 71. TR41 Bölgesi Kırsal Kalkınma Politikalarına İlişkin Stratejik Amaç ve Hedefler.....	101

YÖNETİCİ ÖZETİ

Refahın ve kalkınmanın kentsel alanlarla birlikte kırsalda da eşzamanlı olarak katma değer üretimiyle birlikte sağlanabilmesini amaçlayan kırsal kalkınma, kırsal alanlarda yaşayan nüfusun yaşam kalitesini artırmak, şehirlerdeki aşırı nüfus baskısını hafifletmek, gelir eşitsizliğini azaltmak, tarım sektörünün desteklemek ve doğal kaynakları sürdürülebilir bir şekilde yönetmek gibi alanlara odaklanmaktadır. Kırsal kalkınmanın temel bileşenleri arasında tarımın modernleştirilmesi, altyapı iyileştirmeleri, eğitim ve sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması, iş fırsatlarının yaratılması ve çevresel sürdürülebilirliğin gözetilmesi sayılabilir.

Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak farklı dönemlerde kırsalda ekonomik kalkınmayı ve yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik pek çok adım atılmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren tarım sektörünün modernizasyonu ve altyapı yatırımları, ülkenin ekonomik büyümesini desteklemek amacıyla önemli bir rol oynamıştır. 2000'li yıllarda ise Türkiye, Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde kırsal kalkınmaya daha fazla vurgu yapmış ve AB standartlarına uyumlu hale getirmeye çalışmıştır.

Ülke ölçeğinde hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021-2023) dokümanında, yerel ve bölgesel düzeyde kırsal kalkınma stratejilerinin hazırlanmasına yönelik referanslara ve tedbirlere yer verilmiştir. Buna istinaden, 2021-2023 yılları arasında yürütülen BEBKA Kırsal Kalkınma ve Turizm Tanıtım Sonuç Odaklı Programı kapsamında; bölgesel düzeyde Ajans desteklerinin yanı sıra, diğer kurum ve kuruluşların faaliyetlerini de yönlendirmek amacıyla "TR41 Bölgesi Kırsal Politika Önerileri" çalışması hazırlanmıştır.

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü koordinasyonunda 2019 yılı saha çalışmalarına dayalı üretilen YER-SİS (yervis.gov.tr) "Kırsal Anket Verileri" ile 2024-2028 Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı hazırlıkları sürecinde derlenen veriler ışığında, mevcut durum analizleri hazırlanmıştır. Kırsal ekonomi, kırsal toplum, kırsal çevre ve kurumsal kapasite ana başlıkları altında yapılan analizler ışığında bazı bulguların farklılaştığı ve öne çıktığı görülmektedir.

Ulaşımda köy ve kırsal mahallere erişim sağlayan asfalt yol oranı oldukça düşük olup, düzenli toplu taşıma seferleri çoğunlukla sunulmamaktadır. Kırsalda nüfus göç verip yaşlanmakta, ilkökul ve ortaokul çağındaki öğrenciler ağırlıklı olarak taşınmalı eğitime yönlendirilmektedir. Mevsimlik tarım işçileri Bursa, Yenişehir, Mustafakemalpaşa, Karacabey Ovaları ile Orta Sakarya Vadisinde olumsuz koşullarda yaşamakta, mevsimlik işçi ebeveynlerin çocuklarının eğitim ve gündüz bakım hizmetlerinden yararlanması da ayrı bir sorun olarak göze çarpmaktadır.

Ovalardaki yapılaşmalar ve sanayileşme baskıları nedeni ile tarıma elverişli arazilerin farklı amaçlara yönelik kullanımları için değerlendirilme talepleri ortaya çıkmakta, bölge genelinde su tüketimi dönemsel olarak kapasiteyi zorlamaktadır. Kirillik gözlenen mevcut tarım arazileri ve su kaynaklarının çevrelerinde tarım üretimi devam edememektedir.

Kırsalda kurumsal kapasite açısından bakıldığında Eskişehir'de ve Bilecik'te kooperatif, birlik ve dernek varlığının Bursa'ya göre daha düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca küçük aile işletmelerinin rekabet gücü zayıflama eğilimindedir. Buna karşın gelişmeye açık turizm rotaları mevcut olup, kırsal turizmden küçük aile işletmelerinin aldığı payın artırılmasına yönelik bir potansiyel bulunmaktadır.

Kırsal ekonomi, kırsal toplum, kırsal çevre ve kurumsal kapasite ana başlıkları altında hazırlanan mevcut durum analizlerinin yanı sıra, YER-SİS çalışması kapsamında yapılan anket çalışmalarında belirtilen ilçe bazlı tesis talepleri ve bu taleplerin 2014-2023 Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı ile eşleşme durumları da incelenerek kırsal kalkınmanın farklı boyutları ele alınmıştır. Ayrıca 2024-2028 Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı hazırlıkları çerçevesinde 2022 yılının Eylül ve Ekim aylarında gerçekleştirilen il çalıştaylarında, kırsal kalkınma masalarından elde edilen bulgular ışığında GZFT Analizi hazırlanmıştır.

Bölgenin mevcut durumunun ortaya konmasının ardından, yürürlükteki uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel ölçekteki kırsal kalkınma stratejileri, programları ve destekleri incelenerek, sunulacak politika önerilerinde mükerrerliğin önlenmesi amaçlanmış; tamamlayıcı ve geliştirici önerilere odaklanılmıştır. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisinin dört stratejik amacı olan "Kırsal Ekonominin Geliştirilmesi ve İstihdam İmkanlarının Artırılması", "Kırsal Çevrenin İyileştirilmesi, Doğal Kaynakların Sürdürülebilirliğinin Sağlanması ve Fiziki Altyapının Geliştirilmesi", "Kırsal Toplumun Beşerî ve Sosyal Sermayesinin Geliştirilmesi, İmkanlarının Artırılması ve Yoksulluğun Azaltılması" ve "Yerel ve Kırsal Kalkınmaya İlişkin Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi" ile bu amaçların altında yer alan hedefler korunmuş, yerel ve bölgesel düzeyde bu hedeflere ulaşılmasını sağlayacak tedbirler geliştirilmiştir.

1. GİRİŞ

Kırsal kalkınma, dünya genelinde pek çok ülkenin ve toplumun ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma çabalarının önemli bir parçasını oluşturan bir kavramdır. Kırsal bölgeler, genellikle şehir merkezlerine göre daha düşük gelir düzeylerine, eğitim ve sağlık hizmetlerine daha sınırlı erişime ve altyapı eksikliklerine sahip olabilmektedir. Bu nedenle, bu bölgelerde yaşayan insanların yaşam standartlarını yükseltmek, gelir farklılıklarını azaltmak ve sürdürülebilir kalkınma için temel adımları atmaktır. Kırsal kalkınma, tarım sektörünün modernleştirilmesinden, altyapı geliştirmeye ve iş olanaklarının artırılmasına kadar geniş bir yelpazede stratejileri içermektedir. Ayrıca, kırsal alanlarda yaşayan nüfusun katılımı, yerel kaynakların etkili kullanımı ve sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi gibi unsurları da içermektedir. Bu bağlamda, kırsal kalkınma, dünya genelinde daha dengeli ve kapsayıcı bir ekonomik büyüme sağlamak için önemli bir araç olarak kabul edilmektedir.

2021-2023 Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi'nde belirlenen kırsal ekonominin geliştirilmesi ve istihdam olanaklarının artırılması stratejik amacı, kırsal refah seviyesinin yükseltilmesine katkı sağlayacak konulardan biri olarak görülmektedir. Bu doğrultuda tarım ve gıda sektörlerinin rekabet gücünün geliştirilmesi ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi şeklindeki öncelik alanları kapsamında; tarım ve gıda ürünlerinin üretimi, işlenmesi, pazarlanması ve kırsal turizmin geliştirilmesi gibi tedbirler öngörülmüştür. Ayrıca kırsal ve kentsel alanların eş zamanlı gelişebilmeleri için karşılıklı ilişkilere ve dengeli yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunun altı çizilmektedir. Asgari kırsal refah seviyesinin ülke ortalaması düzeyinde korunmasının, ülke nüfusunun kır ve kent arasında daha dengeli dağılmasına katkı sunacağı belirtilmektedir.

Bursa, Eskişehir ve Bilecik illerinden oluşan TR41 Bölgesi, İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına (SEGE-2017) göre 26 bölge arasında beşinci sırada yer almaktadır. İlk sıradaki İstanbul (TR10), ikinci sıradaki Ankara (TR51) ve üçüncü sıradaki İzmir (TR31) bölgelerinin arasında bağlantı kuran bir koridor konumunda bulunması, sanayi ve lojistik faaliyetlerinde bir yoğunluğu da beraberinde getirmektedir. Öte yandan kırsal alanların coğrafi yoğunluğu kadar sahip olduğu ekonomik değeriyle öne çıktığı bölge, güçlü sanayi altyapısının yanında sahip olduğu tarımsal üretim kapasitesiyle ülke ekonomisine önemli katkı sağlayan bölgeler arasında yer almaktadır.

Sektörel üretim açısından yaratılan katma değer incelendiğinde; TR41 Bölgesi için tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün 2021 yılı itibarıyla GSYH içerisindeki payı %4,1; rakamsal olarak da güncel değerle 29,9 milyar TL'ye ulaştığı görülmektedir. TR41 Bölgesi illeri arasında tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörünün 2021 yılında GSYH içindeki payı en yüksek olan il %6,2 ile Eskişehir'dir. Bu oran Bursa'da %3,3 Bilecik'te %6,1 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2022). Kentleşme Derecesi Çalışması kapsamında açıklanan kır-kent sınıflandırmasına göre nüfusun %81,77'si yoğun kent olarak sınıflandırılan yerlerde, %9,22'si orta yoğunluklu kent olarak sınıflandırılan yerlerde ve %9,01'i ise kır olarak sınıflandırılan yerlerde yaşamaktadır. (TÜİK, 2023)

Bu çalışmada mevcut durum analizleri hazırlanırken, kırsal alan tanımı için çalışmanın hedef kitlesini oluşturan nüfusun oranı ve dağılımı gibi analizlerde söz konusu TÜİK araştırmasından yararlanılmış; ilçe ve köy/mahalle düzeyindeki analizlerde ise 2019 yılında YER-SİS çalışması kapsamında 244 köy, 1105 kırsal mahalle ve 3 belde olmak üzere toplam 1352 kırsal yerleşimde yürütülen anketlerin sonuçları kullanılmıştır.

2. MEVCUT DURUM ANALİZİ

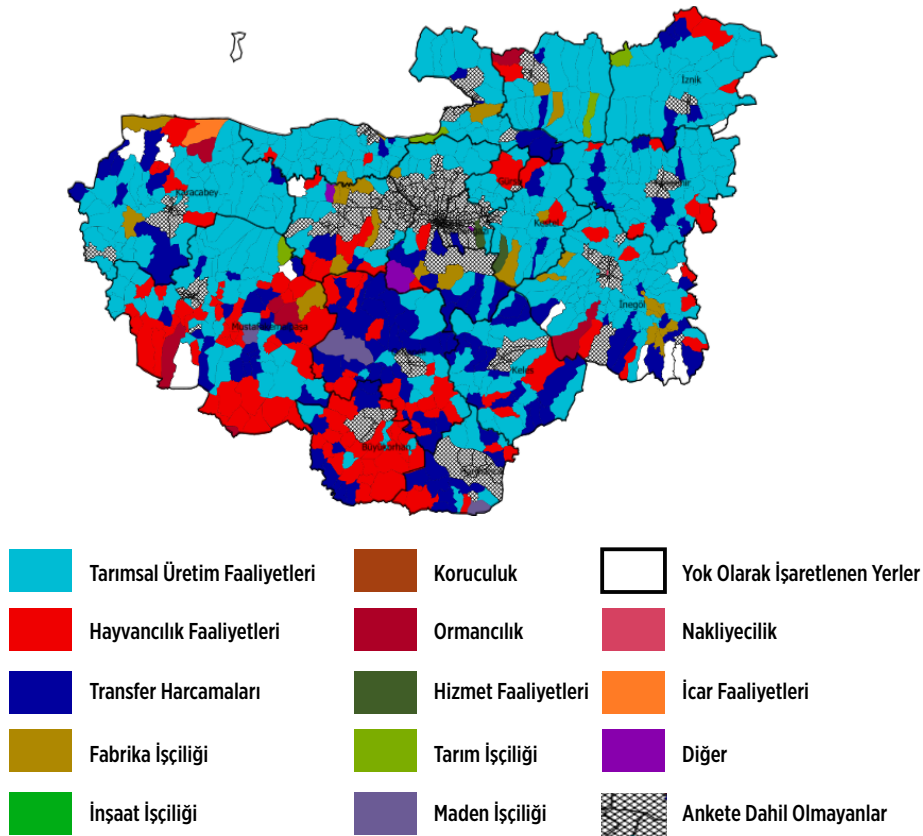
Kırsalda mevcut durumun ortaya konulması amacıyla, YER-SİS Projesi'nin sonuçları kullanılmıştır. 2020 yılında tamamlanan YER-SİS Projesi; TR41 bölgesi için 1353 adet yerleşim birimini (köy, belde, köyden/beldeden mahalleye dönüşmüş yerleşim birimi) kapsamaktadır. Çalışma ülke genelinde değerlendirildiğinde, kırsalda tarımsal faaliyetlerin baskın üretim faaliyeti olduğu, bununla birlikte ülkemizde sanayi üretiminin yoğun olduğu bölgelerdeki sanayi faaliyetlerinin sınırlı da olsa yakın kırsal yerleşimlere yayıldığı tespit edilmiştir. Diğer bir yandan kırsal yerleşimlerin bulunduğu bölgelerin ekonomik yapıları, kentsel merkezlere yakınlıkları, coğrafi konumları, topoğrafyası ve iklim koşulları gibi pek çok faktörün kırsal yerleşimlerin diğer yerleşimlerle olan ilişkilerinde etkili olduğu saptanmıştır. Ayrıca Bursa ve Eskişehir illerinde olduğu gibi 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile mahalle statüsüne dönüştürülen köylerin genel itibarıyla köylerle benzer özellikler taşıdığı ve kırsal niteliğini sürdürdükleri gözlemlenmiştir.

Bilecik ilinin köy ve beldelerini, Bursa ve Eskişehir illerinin ise köyden veya beldeden mahalleye dönüşmüş yerleşim birimlerini kapsayan YER-SİS ile sistem üzerinden sunulan veriler ışığında farklı sektörler için değerlendirmeler yapılmasına ve illerin ihtiyaç duyduğu saptanan alanlarda müdahale edilebilmesine olanak sağlanmaktadır. Bu kapsamda Bursa, Eskişehir ve Bilecik illeri için kırsal alanlardan elde edilen belirli veriler rapor kapsamında incelenmiştir.

2.1. Kırsal Ekonomi

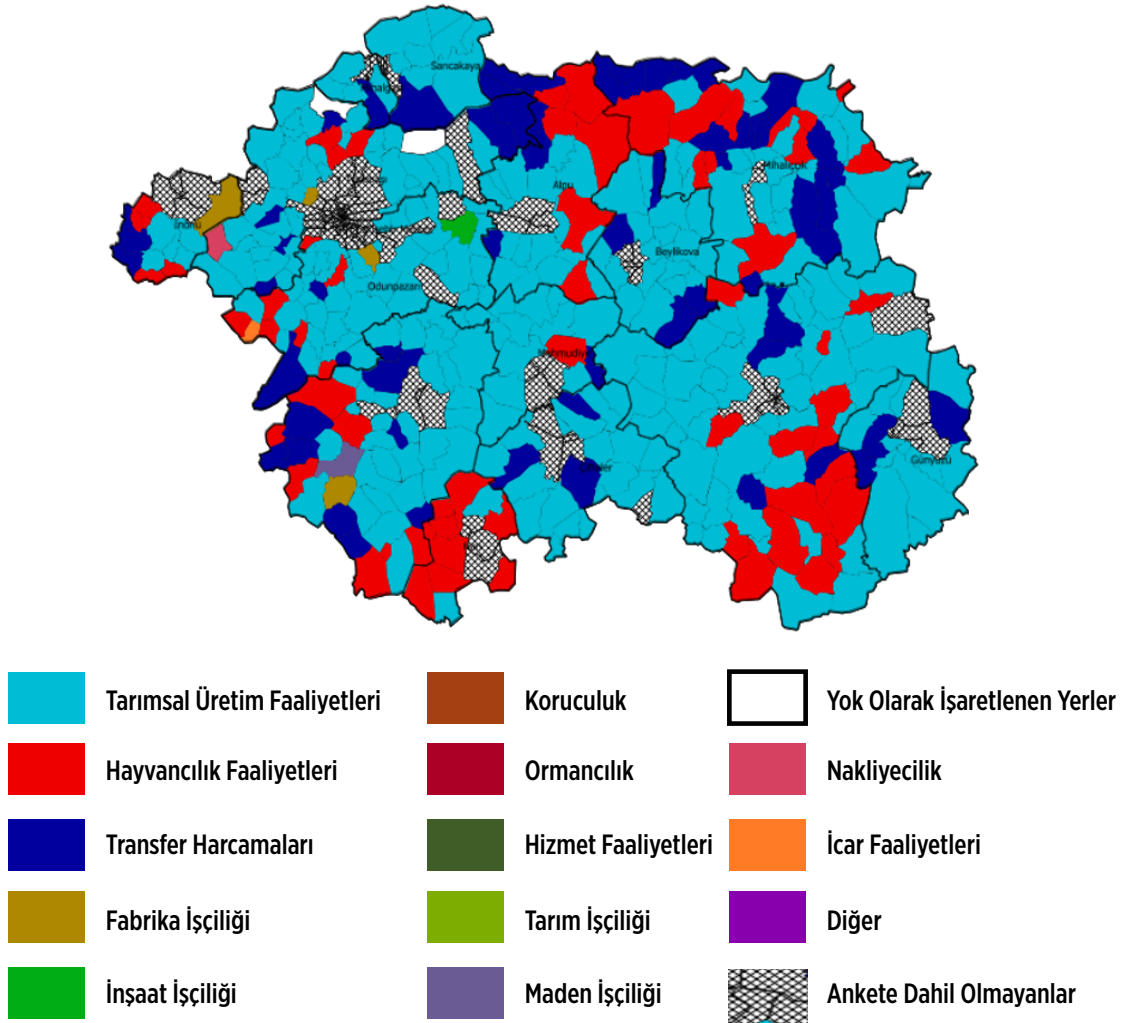
2.1.1. Ana Geçim Kaynakları

Şekil 1. Bursa'da Ana Geçim Kaynakları

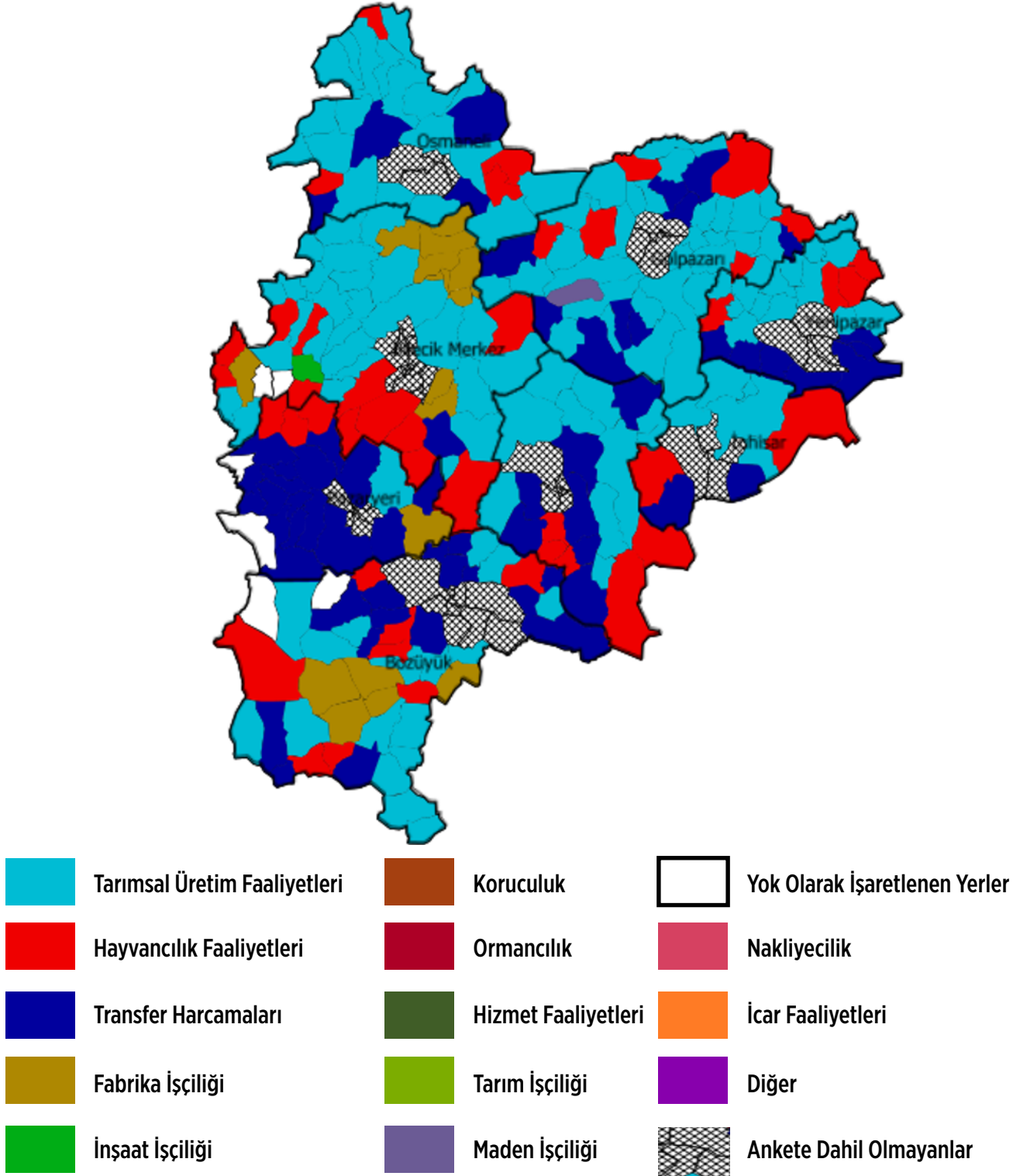
Bursa ili genelinde yer alan kırsal mahallelerde 2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, temel geçim kaynakları arasında kuzey ve doğu ile güney ve batı ilçeleri arasında bir ayırım görülmektedir. İznik, Orhangazi, Yenişehir, İnegöl, Mudanya, Osmangazi, Nilüfer ve Karacabey ilçeleri ile Mustafakemalpaşa ve İnegöl'ün kuzeyindeki mahallelerde tarımsal üretim öne çıkarken; Büyükorhan'ın genelinde ve Mustafakemalpaşa'nın güney, doğu ve batısında hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu mahalleler çoğunluktadır. Keles ve Orhaneli'de ise yaşlı nüfusun yoğun olduğu kırsal mahallelerin büyük kısmında transfer harcamaları (emekli maaşı, sosyal yardımlar, vb) temel geçim kaynağı olarak belirtilmiştir.

Şekil 2. Eskişehir'de Ana Geçim Kaynakları

Eskişehir ili genelinde yer alan kırsal mahallelerde 2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, temel geçim kaynakları arasında tarımsal üretim öne çıkmaktadır. Hayvancılık faaliyetlerinin ana geçim kaynağı olduğu kırsal mahalleler Han ilçesinde, Sivrihisar'ın güneyinde, Alpu'nun kuzeydoğusunda ve Mihaliççik'in batısında yoğunlaşmaktadır. Her ilçede dengeli biçimde dağılan, ana geçim kaynağı transfer harcamaları (emekli maaşı, sosyal yardım vb.) olan kırsal mahalleler bulunurken; İnönü, Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerinde birer kırsal mahallenin ana geçim kaynağı fabrika işçiliği olarak belirtilmiştir.

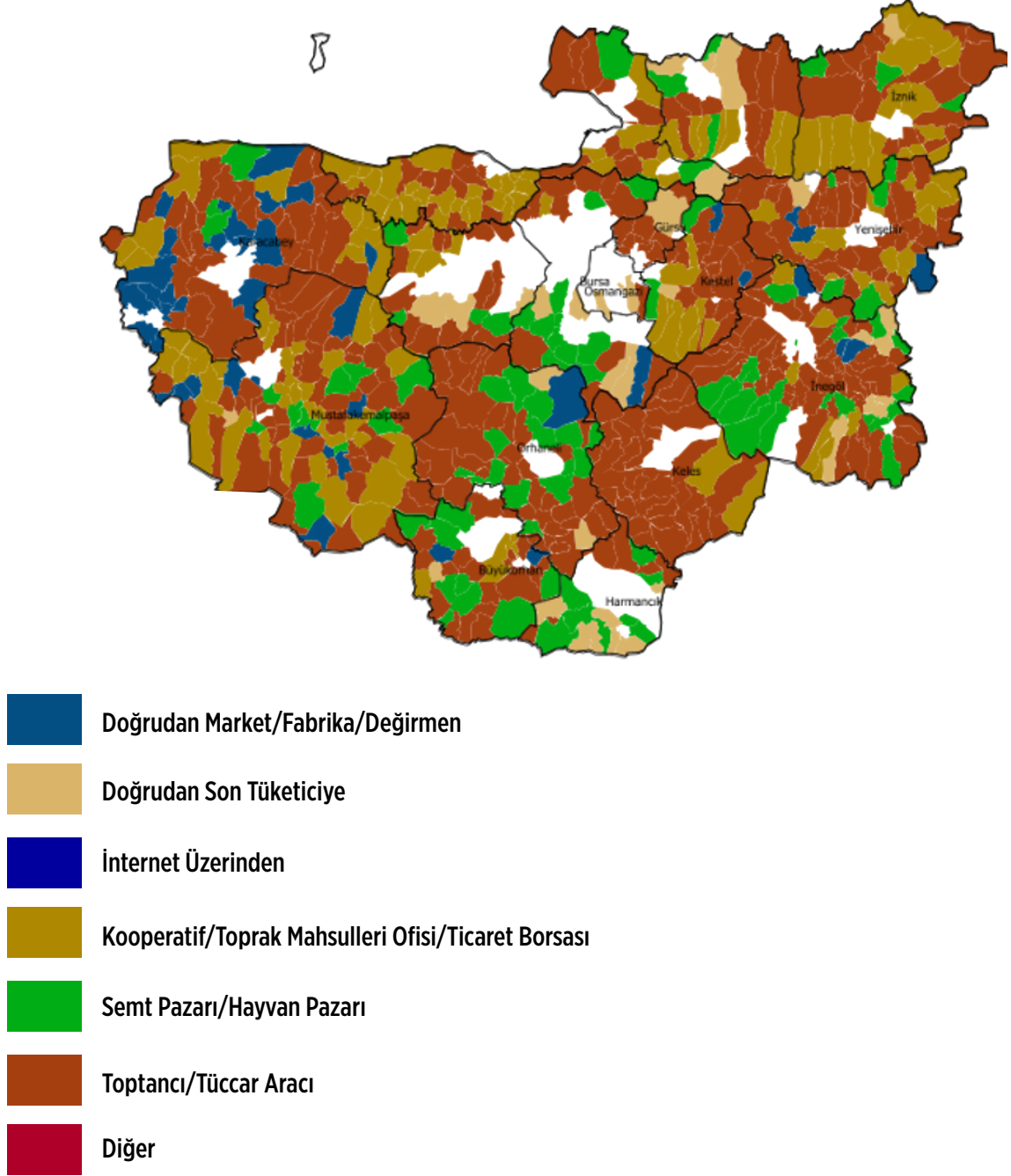
Şekil 3. Bilecik'te Ana Geçim Kaynakları

Bilecik'in ilçe merkezleri dışında kalan köylerinde, temel geçim kaynağı tarımsal üretim olarak görülmektedir. Pazaryeri ilçesinde transfer harcamaları (emekli maaşları ve sosyal yardımlar gibi) ile geçim sağlayan köyler baskınken, Bilecik Merkez'in güneyinde ve Söğüt'ün doğusundaki köylerde yer yer hayvancılık faaliyetleri öne çıkmaktadır.

2.1.2. Ürünlerin Pazarlanması

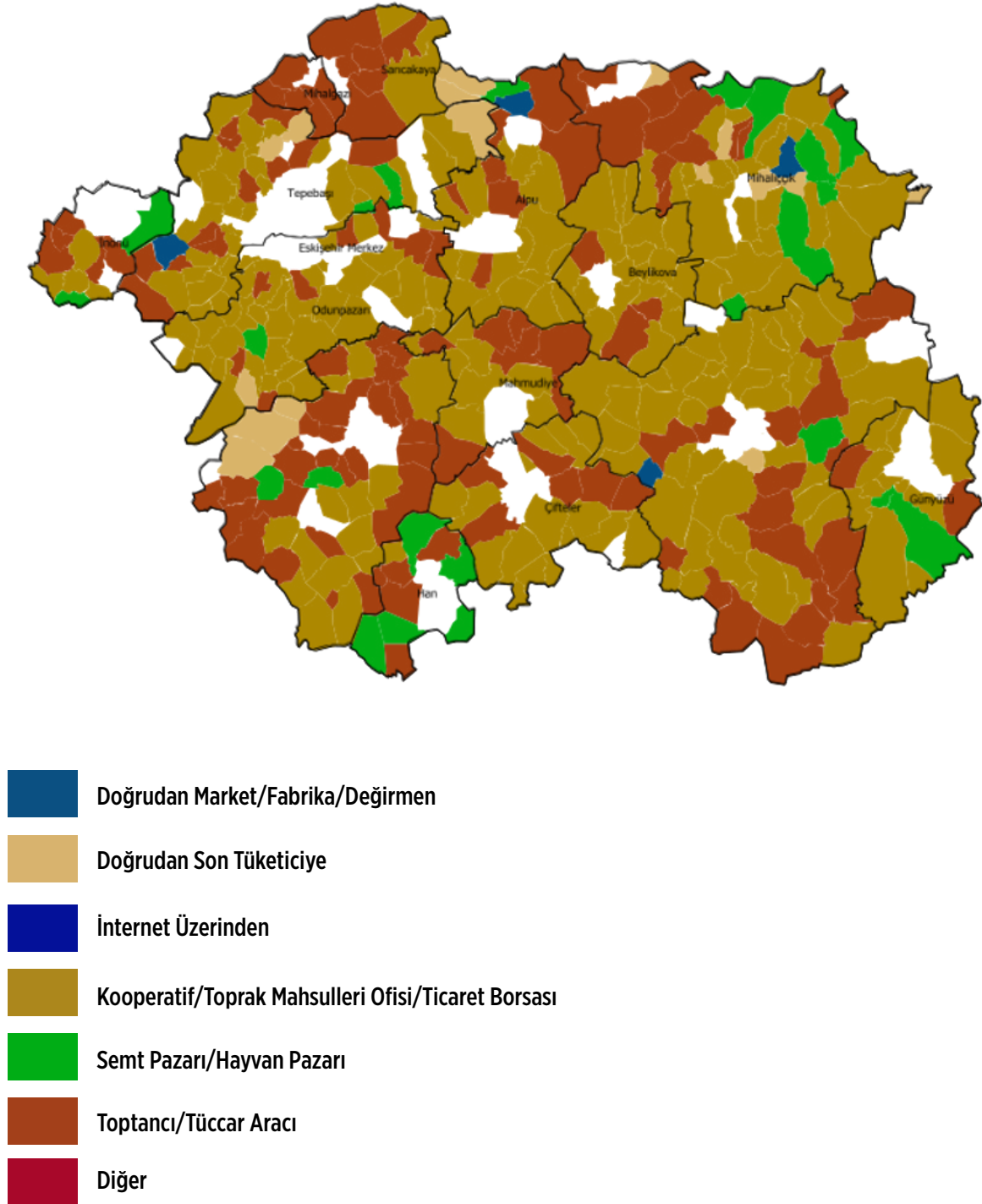
Şekil 4. Bursa'da Ürünlerin Pazarlanması

Tarımsal ürünlerin pazara sunulması amacıyla kırsal mahallede ilk sırada tercih edilen yöntemlerin dağılımı incelendiğinde Harmancık, İznik ve Mudanya hariç tüm ilçelerde toptancı/tüccar/aracı tercihi bulunan kırsal mahalleler çoğunlukta iken; zeytinciliğin yoğun olduğu İznik ve Mudanya'da kooperatif/toprak mahsulleri ofisi/ticaret borsasının ilk tercih olduğu mahalleler, Harmancık'ta ise semt pazarı/hayvan pazarı tercihinin ilk sırada olduğu mahalleler çoğunlukta. Bunun yanında Karacabey'de doğrudan market/fabrika/değirmen yöntemleri ile il genelinde semt pazarı/hayvan pazarı tercihinin ilk sırada olduğu mahalleler bulunmaktadır.

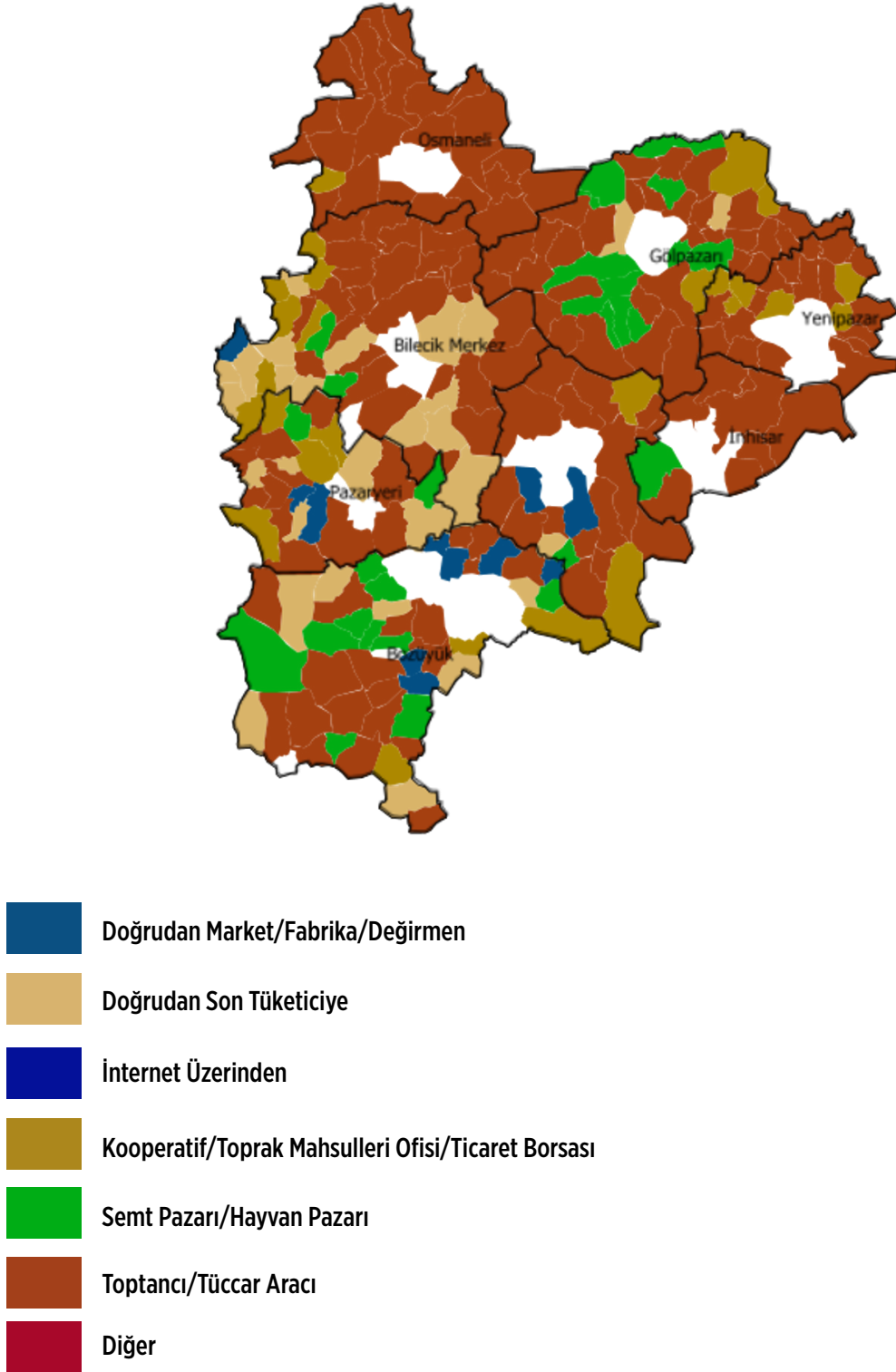

Şekil 5. Eskişehir'de Ürünlerin Pazarlanması

Tarımsal ürünlerin pazara sunulması amacıyla kırsal mahallede ilk sırada tercih edilen yöntemlerin dağılımı incelendiğinde, tüm ilçelerde kooperatif/toprak mahsulleri ofisi/ticaret borsasının öne çıktığı kırsal mahalleler çoğunlukta iken, toptancı/tüccar/aracı tercihinin öne çıktığı mahalleler ikinci sıradadır. Yer yer ilk seçeneği semt pazarları olan mahalleler de bulunurken; Sivrihisar, Mihaliç, Tepebaşı ve Alpu'da birer kırsal mahallede en çok tercih edilen yöntem internetten satış olarak belirtilmiştir.

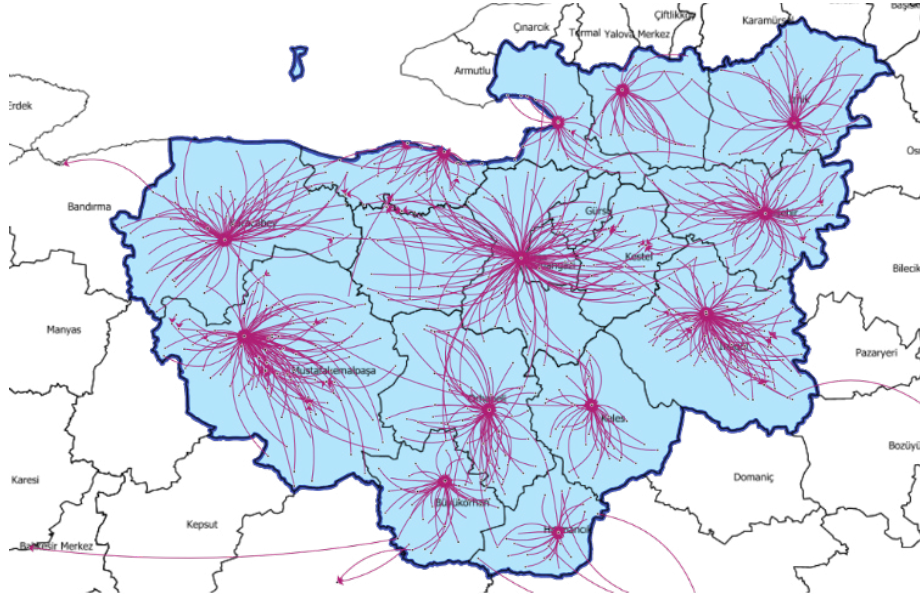
Şekil 6. Bilecik'te Ürünlerin Pazarlanması

Bilecik ilinin köylerinde ürünler genellikle toptancı/tüccar/aracı yoluyla pazarlanmaktadır. Merkez, Pazaryeri, Bozüyük ve Gölparazı ilçelerinde doğrudan tüketiciye satış ve semt/hayvan pazarlarında satış yapan köyler varken; Bozüyük, Söğüt, Pazaryeri ve Merkez ilçelerinde internet satışının hakim olduğu köyler de bulunmaktadır. İl genelinde kooperatif/toprak mahsulleri ofisi/ticaret borsası aracılığıyla satışın hakim olduğu köyler ise İnhisar hariç diğer 7 ilçede dengeli bir şekilde dağılmaktadır.

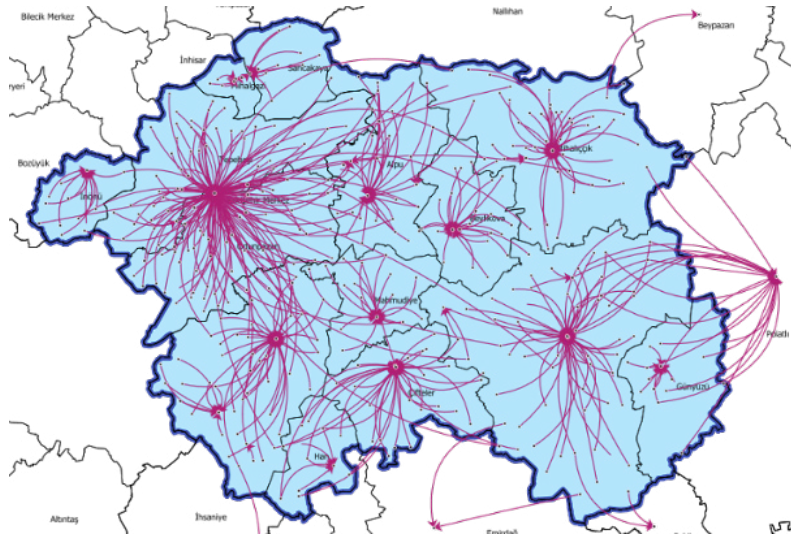
2.1.3. Tohum, Gübre ve Tarım İlaçlarına Erişim

Şekil 7. Bursa'da Tohum, Gübre ve Tarım İlaçlarına Erişim

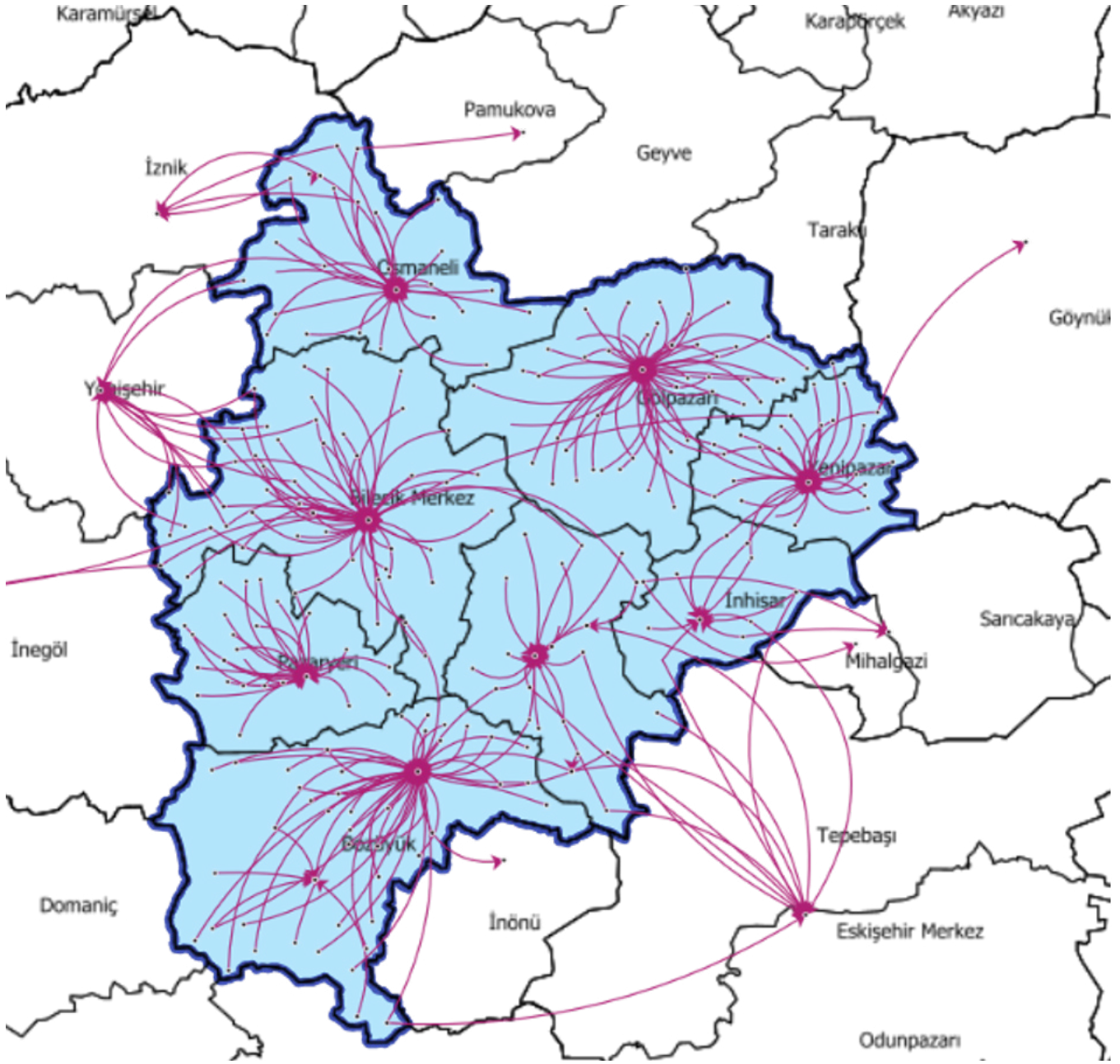
Tarımsal üretimin temel girdilerinden olan tohum, gübre ve tarım ilaçlarına erişimde, kırsal mahalleler genellikle bağlı buldukları ilçe merkezlerini ve Osmangazi'yi tercih etmektedir. Harmancık'ta Kütahya, Büyükorhan'da ise Balıkesir tercihi de bazı mahallelerde öne çıkmaktadır.

Şekil 8. Eskişehir'de Tohum, Gübre ve Tarım İlaçlarına Erişim

Tarımsal üretimin temel girdilerinden olan tohum, gübre ve tarım ilaçlarına erişimde, kırsal mahalleler genellikle bağlı buldukları ilçe merkezlerini ve Tepebaşı ile Odunpazarı ilçelerini tercih etmektedir. Sivrihisar ve Günyüzü ilçelerinde ise komşu oldukları Polatlı (Ankara) tercihi de yaygın şekilde görülmektedir.

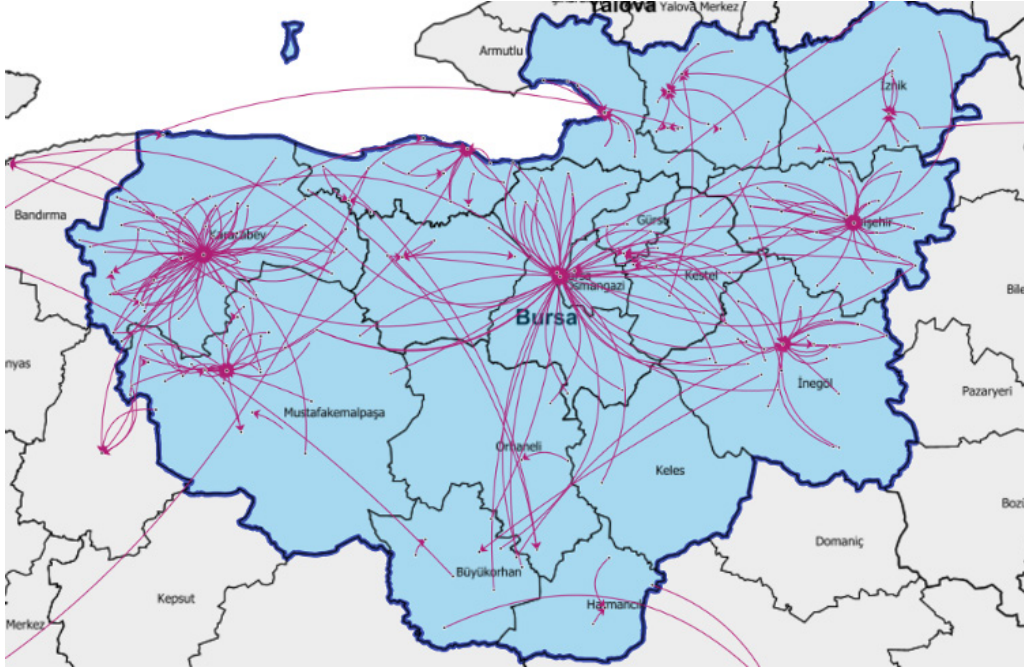
Şekil 9. Bilecik'te Tohum, Gübre ve Tarım İlaçlarına Erişim

Tarımsal üretimin temel girdilerinden olan tohum, gübre ve tarım ilaçlarına erişimde, köyler genellikle bağlı oldukları ilçe merkezlerini tercih etmektedir. Bozüyük ilçesindenin güneyi ve batısındaki köylerden bir kısmı Dodurga beldesinden erişim sağlamaktadır. Bu açıdan Dodurga, Bozüyük ilçesinde bir alt merkez olarak konumlanmaktadır. Bilecik Merkez'e bağlı köylerden Yenişehir (Bursa) sınırına yakın olanlar çoğunlukla Yenişehir'i; Osmaneli'nin batısında kalanlar İzmit'i (Bursa), Bozüyük, İnhisar ve Söğüt'ün Eskişehir il sınırına yakın köyleri ise Tepebaşı ve Odunpazarı ilçelerini (Eskişehir) tercih etmektedir. Ayrıca İnhisar'dan iki ve Söğüt'ten bir köy Mihalgazi'den (Eskişehir), Osmaneli'nden bir köy Pamukova'dan (Sakarya), Yenişehir'den bir köy ise Göynük'ten (Bolu) ürün ve hizmet sağlamaktadır.

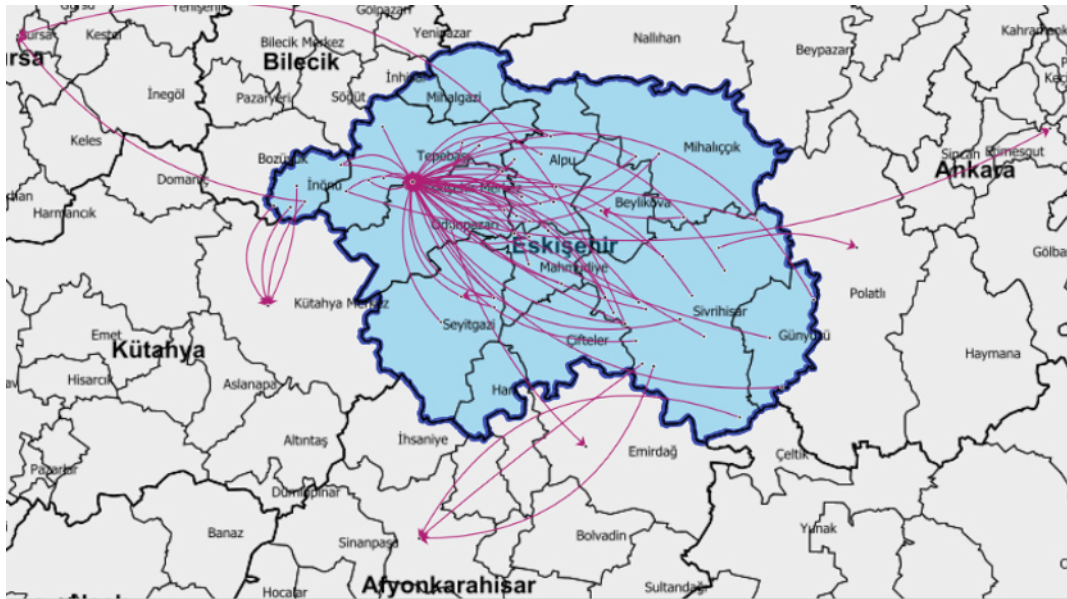
2.1.4. Sanayide Kullanım Durumları

Şekil 10. Bursa'da Sanayide Kullanım Durumları

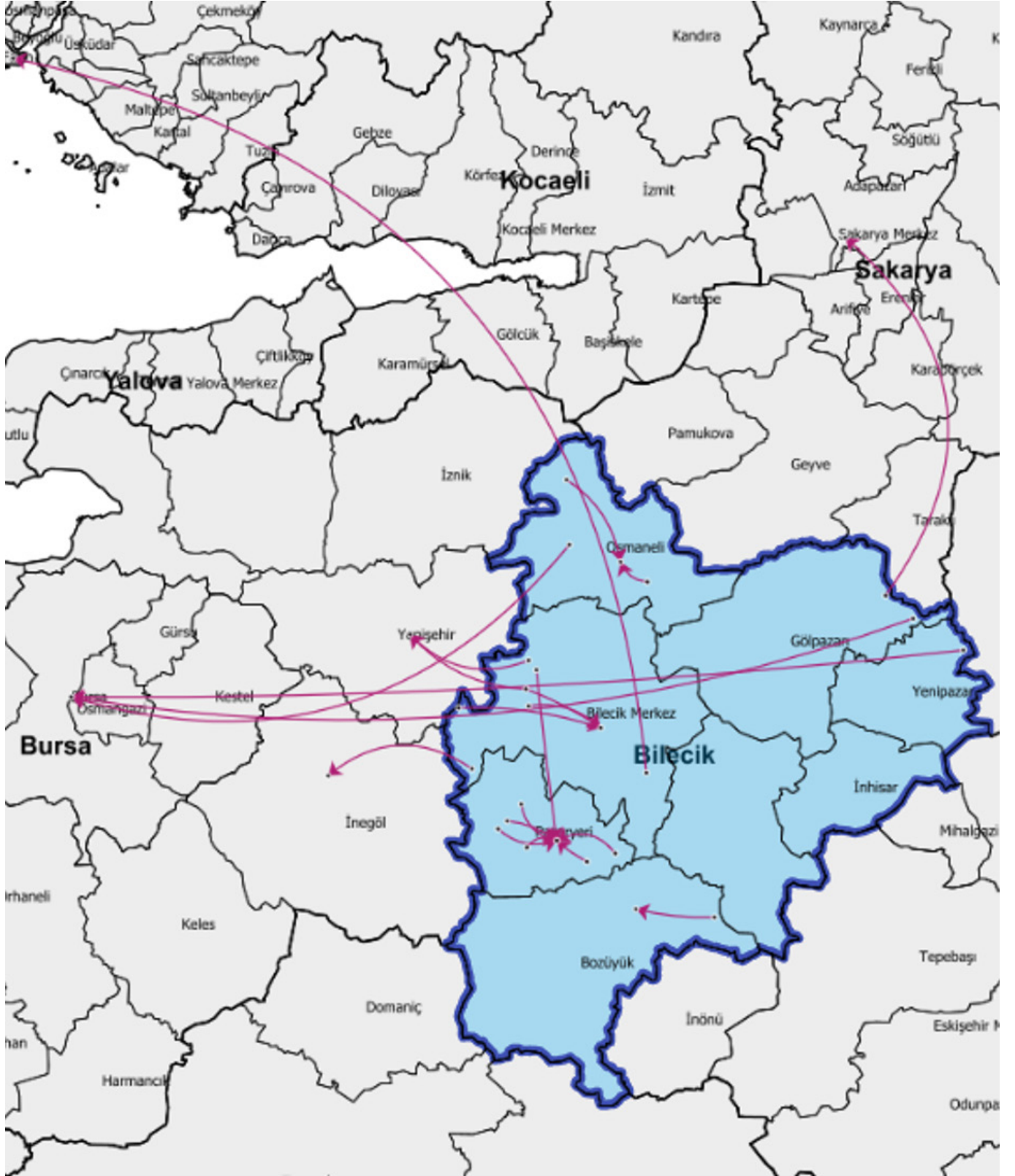
Bursa'nın kırsal mahallerinde üretilen ürünlerin sanayide değerlendirilmesinde, Karacabey ve Osmangazi ilçeleri ana merkezler olarak belirgin biçimde ayrışırken, İnegöl, Yenişehir, Gürsu ve Mustafakemalpaşa ilçeleri de kendi sınırlarında ve komşu ilçelerde yer alan kırsal mahallelerden gelen ürünlerin işlenmesi için ikinci kademe merkezler olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 11. Eskişehir'de Sanayide Kullanım Durumları

Eskişehir'in kırsal mahallerinde üretilen ürünlerin sanayide değerlendirilmesinde, Tepebaşı-Odunpazarı ilçeleri bir merkez konumundadır. Ayrıca İnönü'den Bursa ve Polatlı'ya; Sivrihisar'dan ise Polatlı, Ankara, Bursa ve Afyonkarahisar'a doğru bir akış bulunmaktadır.

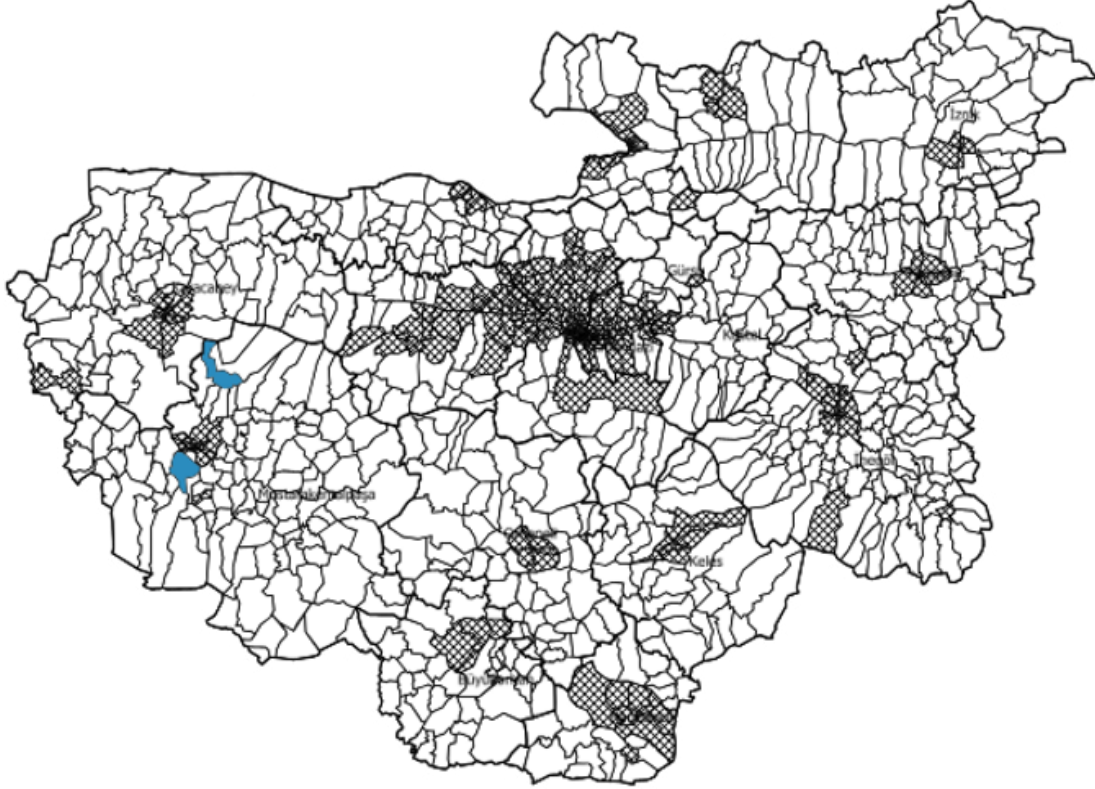
Şekil 12. Bilecik'te Sanayide Kullanım Durumları

Bilecik'in köylerinde üretilen ürünlerin sanayide değerlendirilmesinde parçalı bir yapı gözlemlenmektedir. Pazaryeri ilçesinde üretilen ürünler ilçe merkezinde, Bilecik Merkez'in köylerinde üretilenler ise çoğunlukla Bursa ve İstanbul'da değerlendirilmektedir.

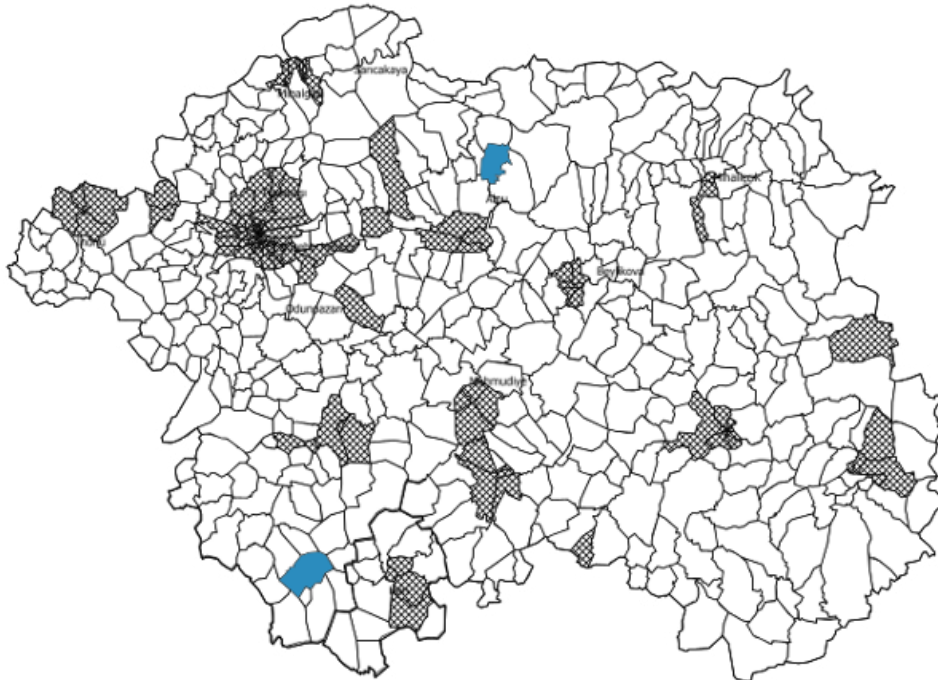
2.1.5. Hayvan Pazarı

Şekil 13. Bursa'da Hayvan Pazarları

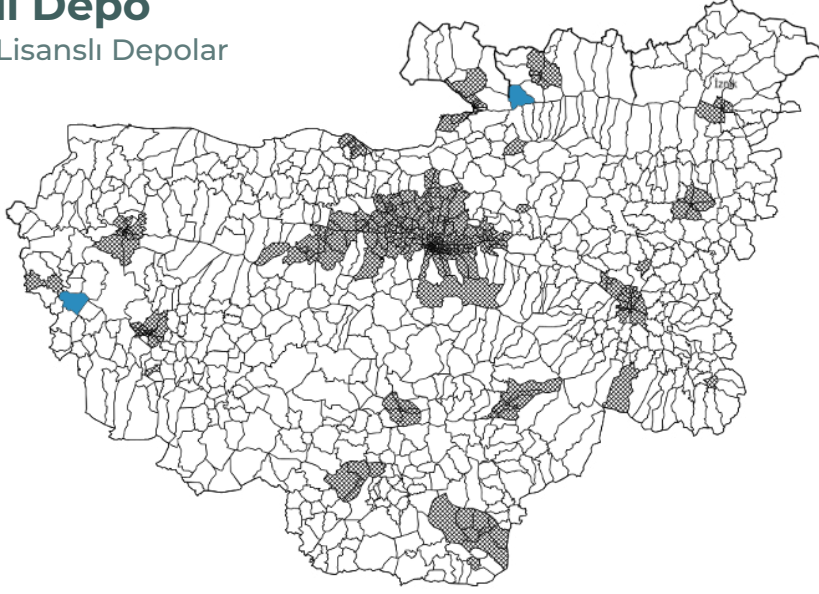
2019 yılı YER-SİS anketlerine göre, ilçe merkezlerine bağlı mahalleler dışındaki kırsal yerleşimler incelendiğinde; Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesindeki Yalıntaş ve Yeşilova mahalleleri ile Eskişehir'in Alpu ilçesinin Özdenç ve Seyitgazi ilçesinin Kümbet mahallelerinde hayvan pazarı bulunmaktadır.

Şekil 14. Eskişehir'de Hayvan Pazarları

2.1.6. Lisanslı Depo

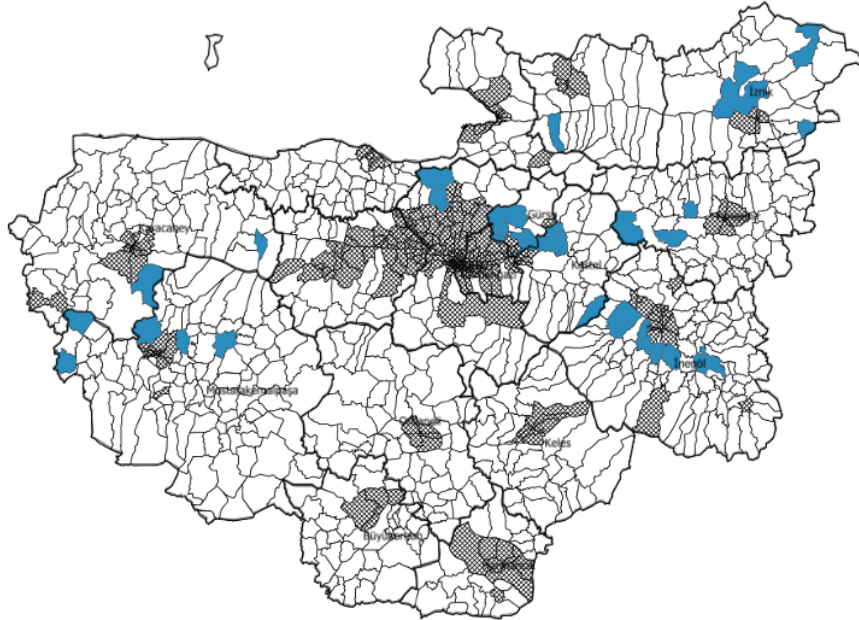
Şekil 15. Bursa'da Lisanslı Depolar

2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre ilçe merkezlerine bağlı mahalleler dışındaki yerleşimler incelendiğinde; Bursa'nın Orhangazi ilçesinde yer alan Gedelek Mahallesi; depolamaya uygun nitelikteki hububat, baklagiller, yağlı tohumlar, pamuk, fındık, zeytin, zeytinyağı ve kuru kayısı gibi standardize edilebilen temel ve işlenmiş tarım ürünlerini 5300 sayılı Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Kanununa göre izin alarak depolama hizmeti veren lisanslı depo bulunduran tek kırsal yerleşimdir.

2.1.7. Soğuk Hava Depolama Tesisi

Şekil 16. Bursa'da Soğuk Hava Depolama Tesisleri

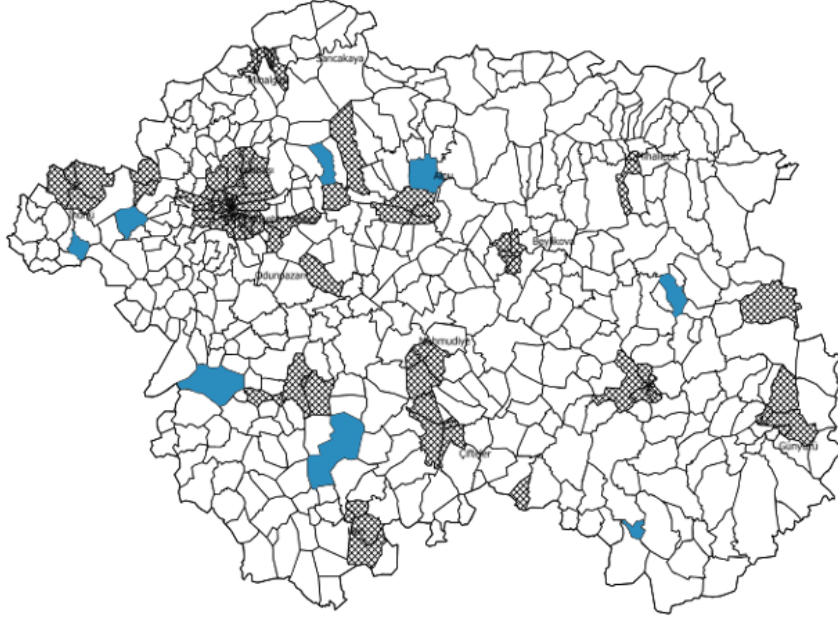

2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre Bursa ilinde Gürsu'nun Adaköy, Ağaköy, Hasanköy, İğdirköyü, Kazıklıköyü ve Kumlukalan mahalleleri; İnegöl'ün Çeltikçi, Çitli, Deydinler, Edebey, Hamamlı, Hocaköy, İsaören ve Yeniceköy mahalleleri; İznik'in Candarlı, Çakırca, Elbeyli, Kaynarca, Kutluca ve Ömerli mahalleleri; Karacabey'in Bakırköy ve Orhaniye mahalleleri; Kestel'in Babasultan, Barakfakih, Narlıdere ve Serme mahalleleri; Mustafakemalpaşa'nın Adaköy, Demireli, Durumtay, Ovaazatlı ve Söğütalan mahalleleri;

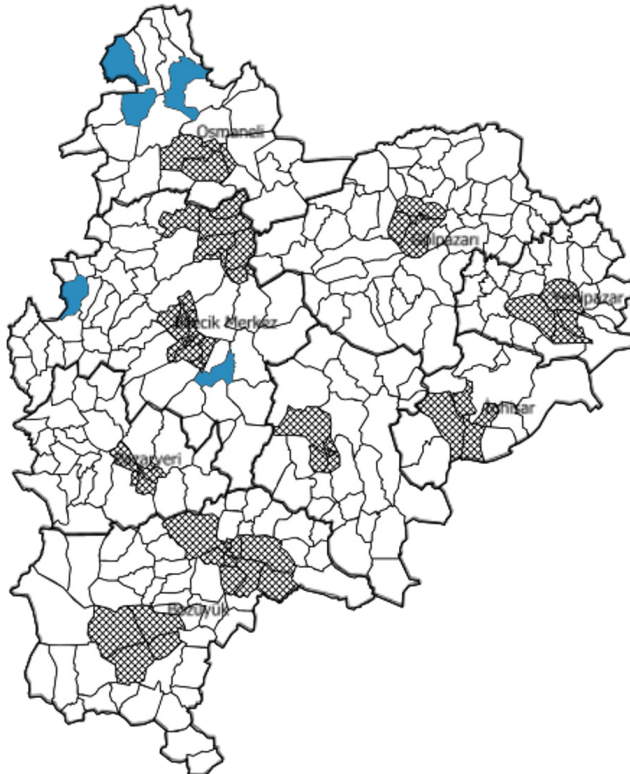
Orhangazi'nin Gemiç mahallesi; Osmangazi'nin Çağlayan ve Gündoğdu; Yenişehir'in ise Çeltikçi, Karaköy ve Marmaracık mahalleleri olmak üzere toplam 37 mahallesinde soğuk hava deposu bulunduğu belirtilmektedir.

Şekil 17. Eskişehir'de Soğuk Hava Depolama Tesisleri

Eskişehir'de Alpu'nun Çerkez Çukurhisar, İnönü'nün Kümbet, Seyitgazi'nin Bardakçı ve Üçsaray, Sivrihisar'ın Buhara ve İğdecik, Tepebaşı'nın Kızılcaören ve Yukarıkartal mahalleleri olmak üzere toplam 8 mahallede soğuk hava depolama tesisi bulunmaktadır.

Şekil 18. Bilecik'te Soğuk Hava Depolama Tesisleri

2019 yılı verilerine göre Bilecik'in ilçe ve il merkezlerine bağlı mahalleler dışındaki bağlı köyler incelendiğinde, Bilecik Merkez'de iki, Osmaneli'nde üç köyde soğuk hava deposu yer alırken; Gölpazarı, Yenipazar, İnhisar, Söğüt, Bozüyük ve Pazaryeri ilçelerine bağlı köylerde bulunmamaktadır.

2.1.8. Mezbaha

2019 yılı YER-SİS verilerine göre bölgede ilçe merkezlerine bağlı mahalleler dışındaki kırsal yerleşimler incelendiğinde; Eskişehir'de mezbaha bulunmamaktadır. Eskişehir'de sadece merkez Tepebaşı ilçesine bağlı Sakintepe Mahallesi özel sektör kuruluşu tarafından işletilen bir et entegre tesisi mevcuttur. Bursa'da Yenişehir ilçesine bağlı Kozdere Mahallesi ve Bilecik Merkez'e bağlı Bayırköy Beldesi olmak üzere beş kırsal yerleşimde mezbaha bulunduğu tespit edilmiştir.

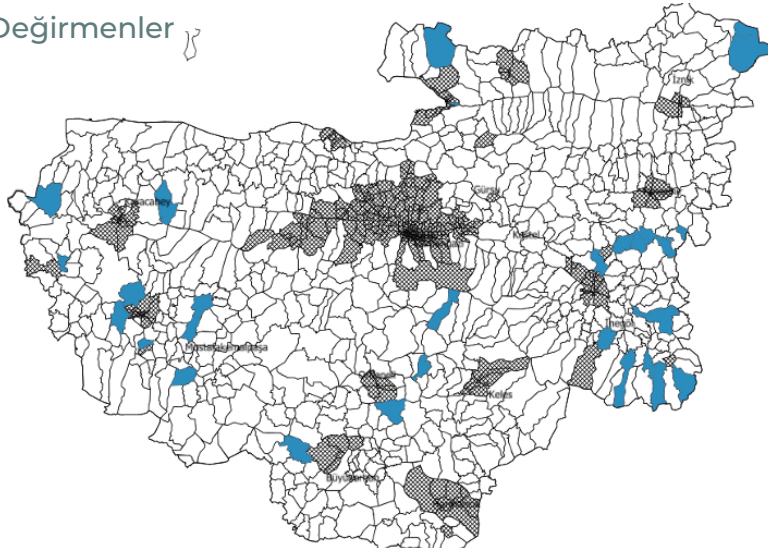
2.1.9. Mandıra

Çalışmada Bursa'da Büyükorhan'ın Yenice; Gürsu'nun Dışkaya, İnegöl'ün Cerrah, Çavuşköy ve Konurlar; Karacabey'in Çarikköy, Dağkadı, Karakoca, Orhaniye, Seyran ve Yarış; Keles'in Sorgun, Mudanya'nın Bademli ve Çayönü, Mustafakemalpaşa'nın Çakallar, Demireli, Dorak ve Yalıntaş, Nilüfer'in Çatalağıl, Orhaneli'nin Karaoğlanlar, Orhangazi'nin Çeltikçi, Gedelek ve Karsak, Osmangazi'nin Selçuk; Yenişehir'in Menteşe ve Orhaniye mahalleleri; Eskişehir'de İnönü'nün Oklubalı, Mihaliççik'in Sekiören, Odunpazarı'nın Yürükkırka, Seyitgazi'nin Doğançayır ve Kırka, Sivrihisar'ın Buhara ve Tepebaşı'nın Aşağı Söğütünü mahalleleri; Bilecik'te ise Merkez'in Alpağut, Koyunköy, Kurtköy ve Şükranıye; Bozüyük'ün Karabayır, Pazaryeri'nin Karadede ve Sarıdayı köylerinde; mandıra bulunduğu tespit edilmiştir.

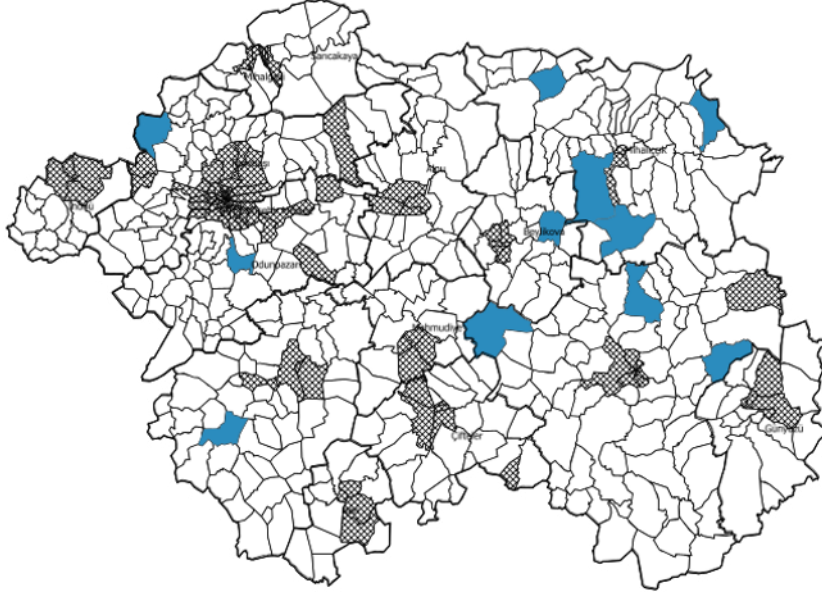
2.1.10. Değirmen

2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre Bursa'nın Osmangazi ve Büyükorhan ilçelerinde birer, Gemlik, İznik ve Orhaneli ilçelerinde ikişer, Karacabey'de üç, Yenişehir'de beş, Mustafakemalpaşa'da altı, İnegöl'de yedi kırsal mahallede; Eskişehir'in Beylikova, Odunpazarı, Seyitgazi ve Tepebaşı ilçelerinde birer, Sivrihisar ilçesinde üç ve Mihaliççik ilçesinde dört kırsal mahallede; Bilecik'in ise Merkez ilçesindeki iki ve Yenipazar ilçesindeki bir köyde değirmen bulunmaktadır. Bölgede değirmen bulunan kırsal yerleşim sayısı toplamda 43 olarak tespit edilmiştir.

Şekil 19. Bursa'daki Değirmenler

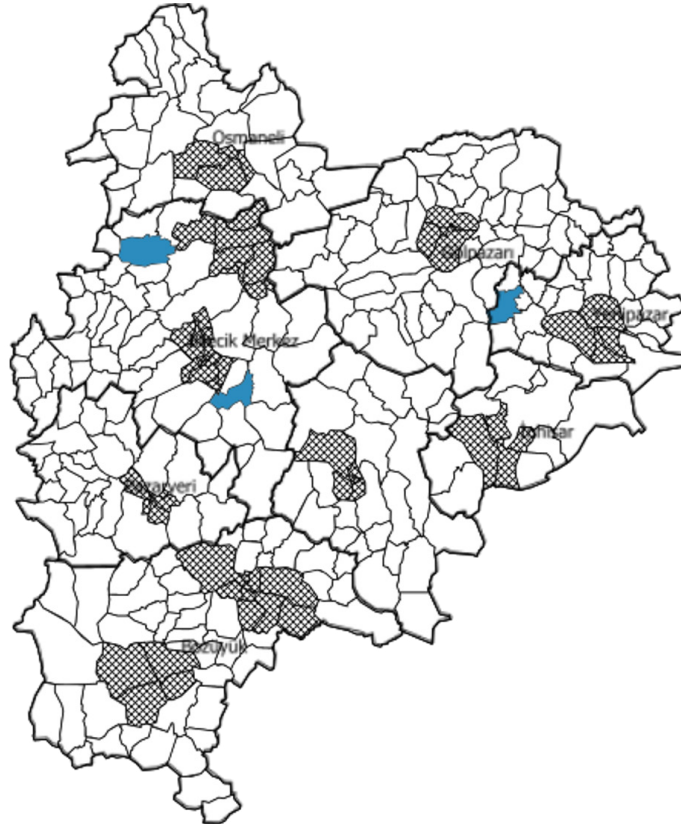

Şekil 20. Eskişehir'deki Değirmenler

2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre Tepebaşı, Odunpazarı, Seyitgazi ve Beylikova'da birer adet, Sivrihisar'da üç adet ve Mihaliççik'ta dört adet kırsal mahallede değirmen bulunmaktadır.

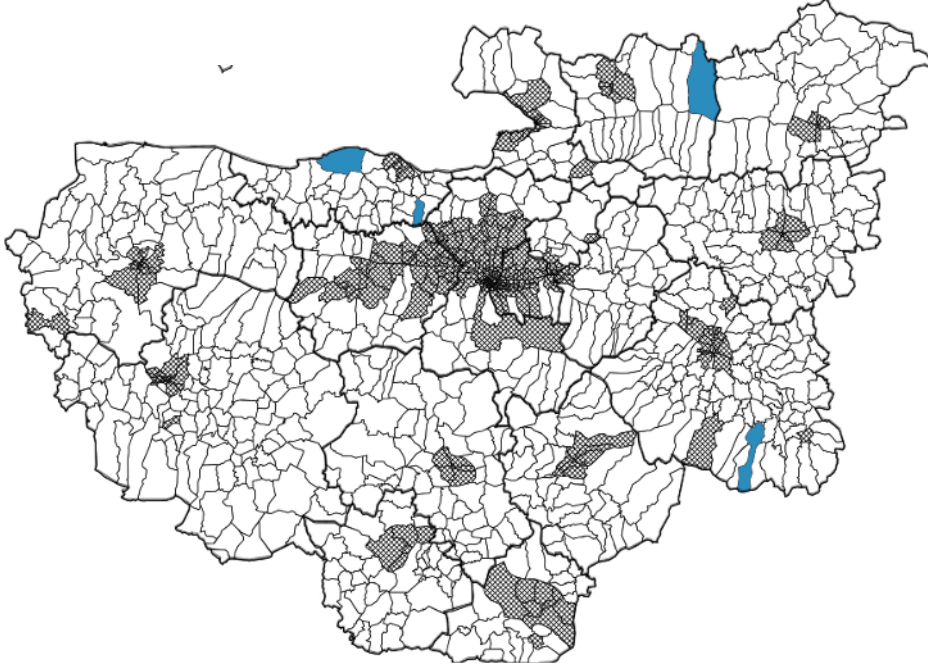
Şekil 21. Bilecik'teki Değirmenler

2019 yılı verilerine göre Bilecik'in ilçe ve il merkezlerine bağlı mahalleler dışındaki bağlı köyler incelendiğinde, Bilecik Merkez'de iki köyde ve Yenipazar'da bir köyde değirmen bulunmaktadır.

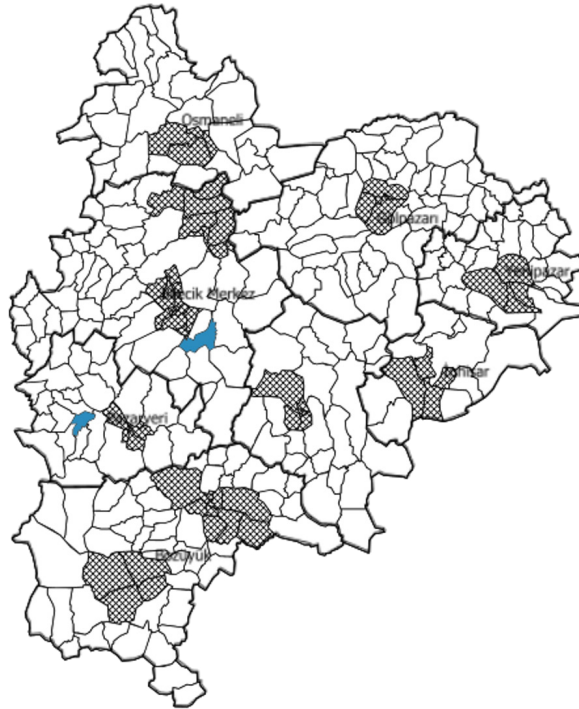
2.1.11. El Sanatları Ürünleri Satış Yeri

Şekil 22. Bursa'da El Sanatları Ürünleri Satış Yerleri

Bursa ilinde ilçe merkezleri dışında kalan kırsal mahalleler arasında Mudanya'da iki, İnegöl ve Orhangazi'de birer mahallede el sanatları ürünleri satış yeri bulunmaktadır. Öte yandan YER-SİS anketlerine verilen yanıtlara göre, Eskişehir'de ilçe merkezlerine bağlı mahalleler dışındaki kırsal mahallelerde el sanatları ürünleri satış yeri bulunmamaktadır.

Şekil 23. Bilecik'te El Sanatları Ürünleri Satış Yerleri

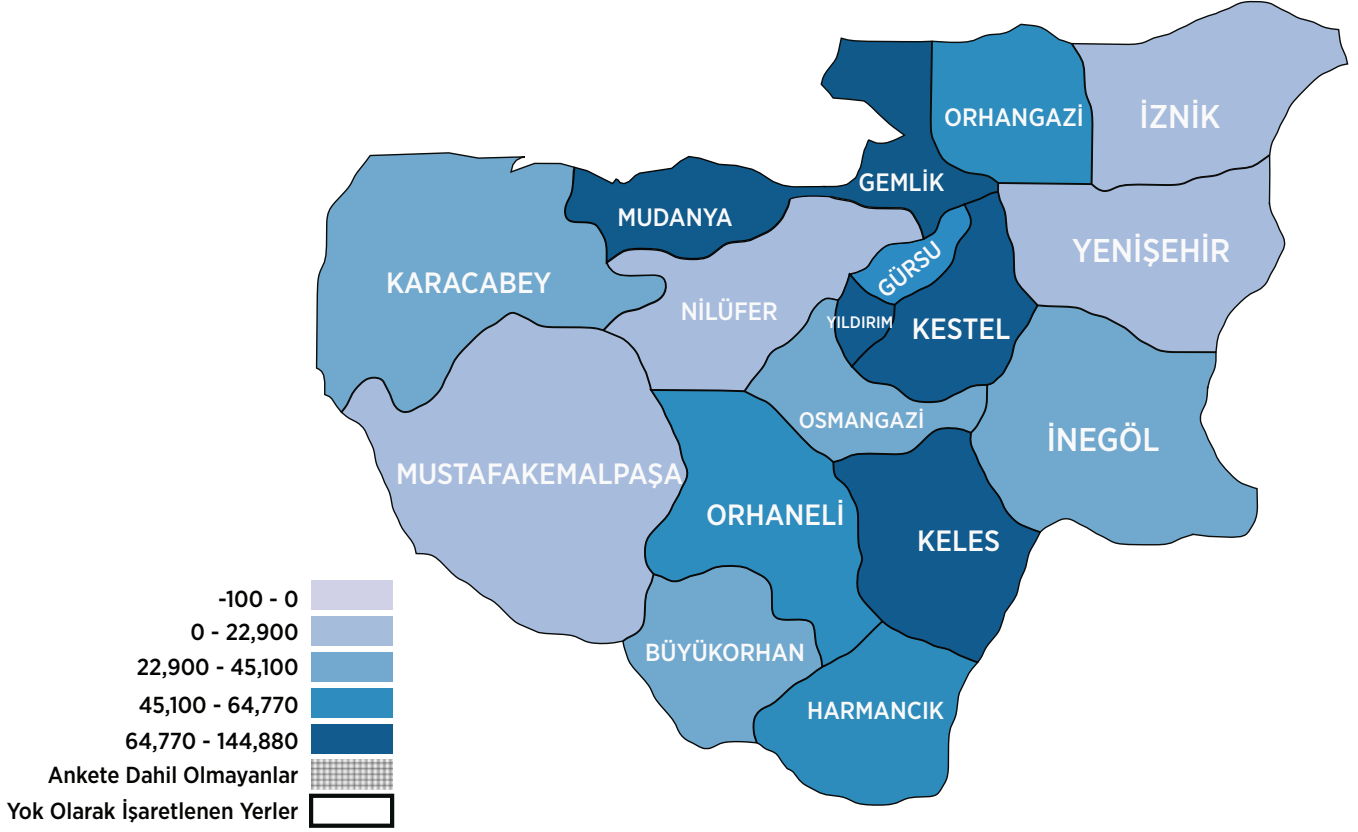

2019 yılı verilerine göre Bilecik'in ilçe ve il merkezlerine bağlı mahalleler dışındaki bağlı köyler incelendiğinde, Bilecik Merkez ve Pazaryeri ilçelerinde birer köyde el sanatları ürünleri satış yeri bulunmaktadır.

2.2 Kırsal Toplum

2.2.1. Nüfus Değişimi

Şekil 24. Bursa'da Yaz-Kış Nüfus Değişimleri

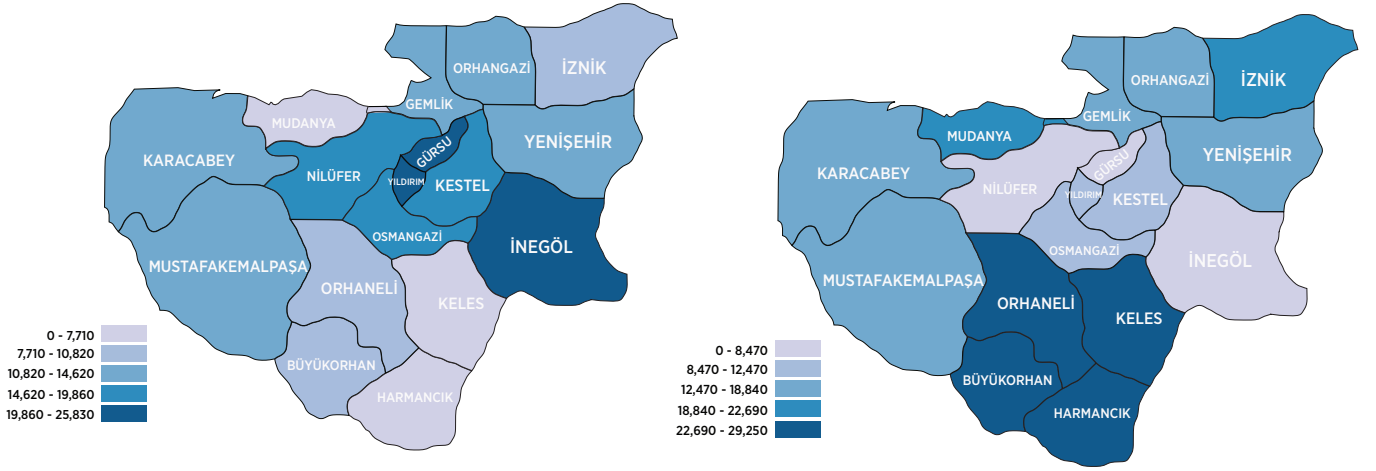

Bursa ili genelinde yer alan kırsal mahallelerde 2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, yaz-kış nüfus değişiminin en yüksek olduğu 5 ilçe büyükten küçüğe Mudanya, Keles, Kestel, Gemlik ve Yıldırım olmuştur.

Tablo 1. En Yüksek Yaz-Kış Nüfus Değişimleri

İLÇE	KIŞ NÜFUSUNA GÖRE DEĞİŞİM(KİŞİ)
Mudanya	144.880
Keles	97.080
Kestel	81.970
Gemlik	75.760
Yıldırım	69.390

Şekil 25. Bursa'da 0-14 yaş ve 64+ Yaş Grubu Nüfusun Toplam İçindeki Oranları

Bursa ili genelinde yer alan kırsal mahallelerde 2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının en yüksek olduğu ilçeler büyükten küçüğe sırasıyla Gürsu, İnegöl, Yildırım, Osmangazi ve Kestel olmuştur.

Tablo 2. Bursa'da 0-14 Yaş Grubu Oranı En Yüksek Olan İlçeler

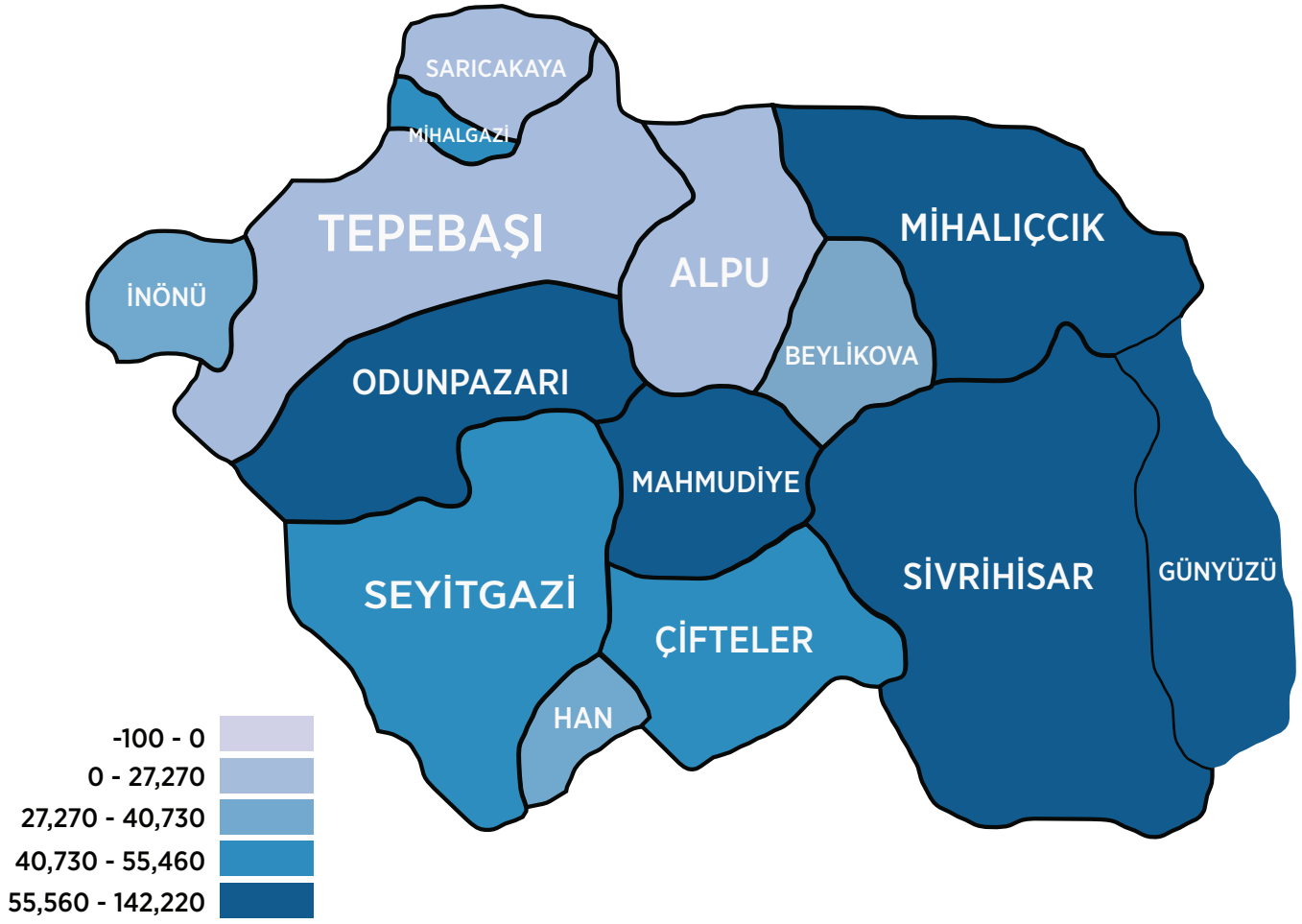
İLÇE	0-14 YAŞ GRUBU NÜFUSUN ORANI (%)
Gürsu	26
İnegöl	24
Yıldırım	23
Osmangazi	22
Kestel	21

64+ yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının en yüksek olduğu ilçeler ise büyükten küçüğe sırasıyla Keles, Büyükorhan, Harmancık, Orhaneli ve İznik olmuştur.

Tablo 3. Bursa'da 64 Yaş Üzeri Nüfusun Oranı En Yüksek Olan İlçeler

İLÇE	64 YAŞ ÜZERİ NÜFUSUN ORANI (%)
Keles	25
Büyükorhan	23
Harmancık	22
Orhaneli	19
İznik	14

Şekil 26. Eskişehir’de Yaz-Kış Nüfus Değişimleri

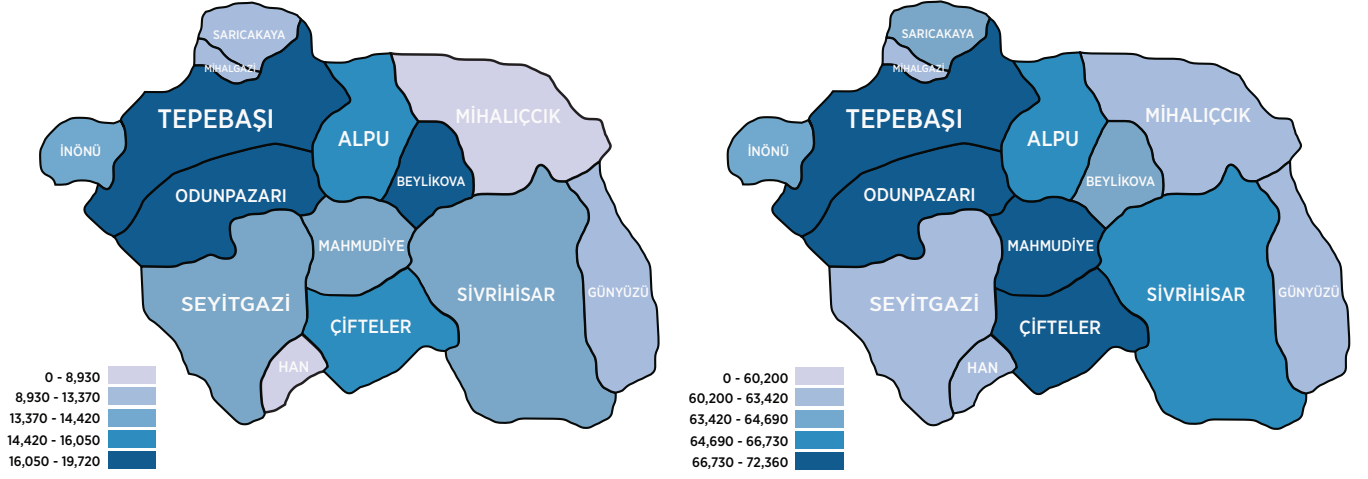

Eskişehir ili genelinde yer alan kırsal mahallelerde 2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, yaz-kış nüfus değişiminin en yüksek olduğu 5 ilçe büyükten küçüğe Mahmudiye, Odunpazarı, Sivrihisar, Günyüzü, Mihaliçcik olmuştur.

Tablo 4. Eskişehir’de En Yüksek Yaz-Kış Nüfus Değişimleri En Yüksek Olan İlçeler

İLÇE	KIŞ NÜFUSUNA GÖRE DEĞİŞİM (KIŞI)
Mahmudiye	142.220
Odunpazarı	65.720
Sivrihisar	64.820
Günyüzü	64.100
Mihaliçcik	58.090

Şekil 27. Eskişehir’de 0-14 yaş ve 64+ Yaş Grubu Oranları

Eskişehir ili genelinde yer alan kırsal mahallelerde 2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının en yüksek olduğu ilçeler büyükten küçüğe sırasıyla Mahmutiye, Odunpazarı, Çifteler, Tepebaşı ve Alpu olmuştur.

64+ yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının en yüksek olduğu ilçeler ise büyükten küçüğe sırasıyla Han, Mihalgazi, Günyüzü, Sarıcakaya ve Mihaliççik olmuştur.

Tablo 5. Eskişehir’de 0-14 ve 64+ Yaş Grubu Oranı En Yüksek İlçeler

İLÇE	0-14 YAŞ GRUBU (%)
Mahmutiye	19
Odunpazarı	19
Çifteler	18
Tepebaşı	17
Alpu	16

İLÇE	64 YAŞ ÜZERİ (%)
Han	28
Mihalgazi	24
Günyüzü	22
Sarıcakaya	22
Mihaliççik	22

Şekil 28. Bilecik'te Yaz-Kış Nüfus Değişimleri

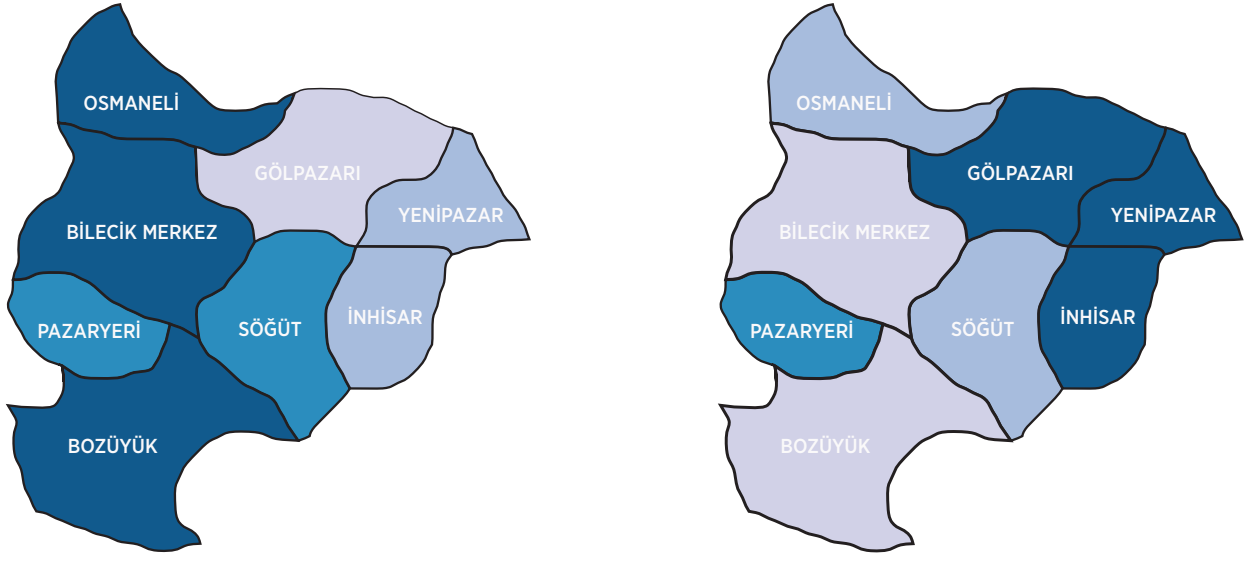

Bilecik ili genelinde yer alan kırsal mahallelerde 2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, yaz-kış nüfus değişiminin en yüksek olduğu 5 ilçe büyükten küçüğe İnhisar, Bozüyük, Gölpazarı, Söğüt, Pazaryeri olmuştur.

Tablo 6. Bilecik'te En Yüksek Yaz-Kış Nüfus Değişimleri En Yüksek Olan İlçeler

İLÇE	KIŞ NÜFUSUNA GÖRE DEĞİŞİM (KIŞI)
İnhisar	59.050
Bozüyük	54.420
Gölpazarı	52.800
Söğüt	46.580
Pazaryeri	39.850

Şekil 29. Bilecik'te 0-14 yaş ve 64+ Yaş Grubu Oranları

Bilecik ili genelinde yer alan kırsal mahallelerde 2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, 0-14 yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının en yüksek olduğu ilçeler büyükten küçüğe sırasıyla Inhisar, Yenipazar, Gölpazarı, Pazaryeri, Söğüt olmuştur. 64+ yaş grubunun toplam nüfus içerisindeki payının en yüksek olduğu ilçeler ise büyükten küçüğe sırasıyla Bozüyük, Osmaneli, Merkez, Söğüt, Pazaryeri olmuştur.

Tablo 7. Bilecik'te 0-14 ve 64+ Yaş Grubu Oranı En Yüksek Olan İlçeler

İLÇE	0-14 YAŞ GRUBU (%)
Inhisar	29
Yenipazar	28
Gölpazarı	22
Pazaryeri	18
Söğüt	12

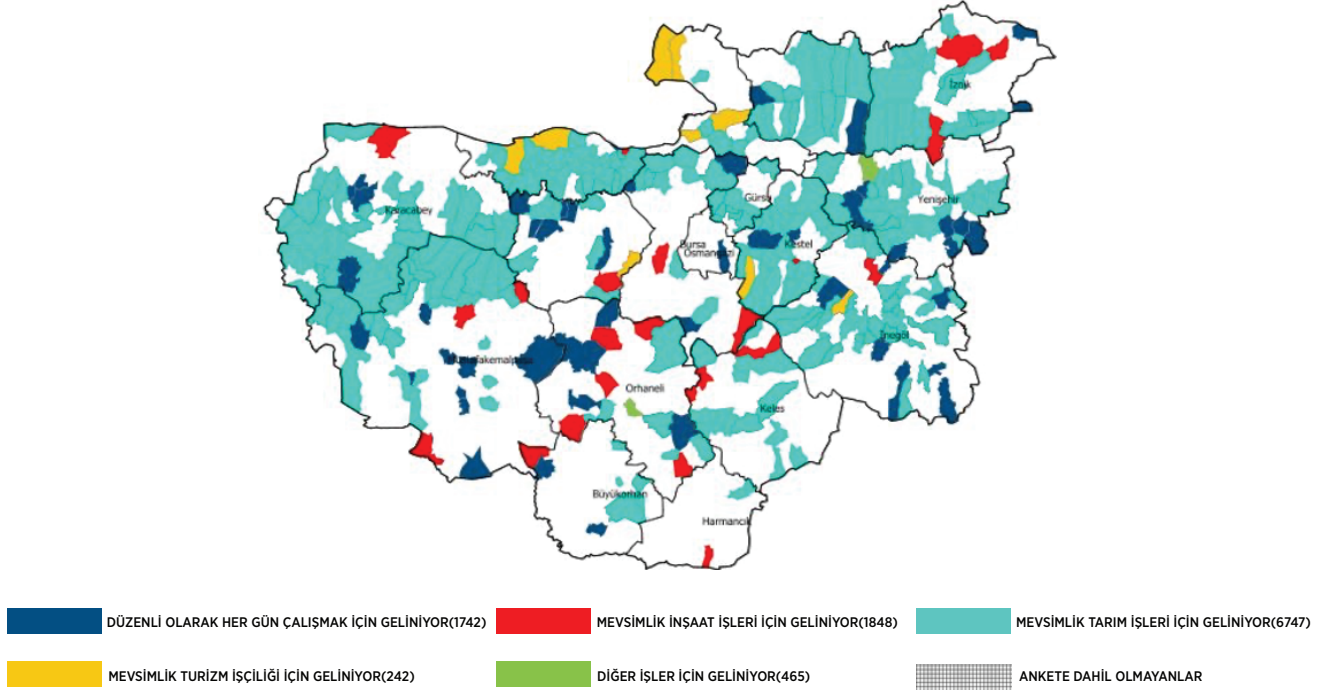
İLÇE	64 YAŞ ÜZERİ (%)
Bozüyük	21
Osmaneli	19
Merkez	18
Söğüt	17
Pazaryeri	12

2.2.2. İlkokul Çağındaki Nüfus

İlçelerin nüfus dağılımı oranları ile köy ve mahallelerin nüfusları üzerinden tahmini bir hesaplama yoluyla, kırsal yerleşimlerin ilkökul çağındaki çocuk sayılarına ilişkin bir çıkarım yapılmıştır. Elde edilen sayılar, ilkökul bulunma durumu ile karşılaştırılarak 10 ve üzerinde öğrenci potansiyeli bulunan ve okul bulunmayan yerleşimler belirlenmiştir.

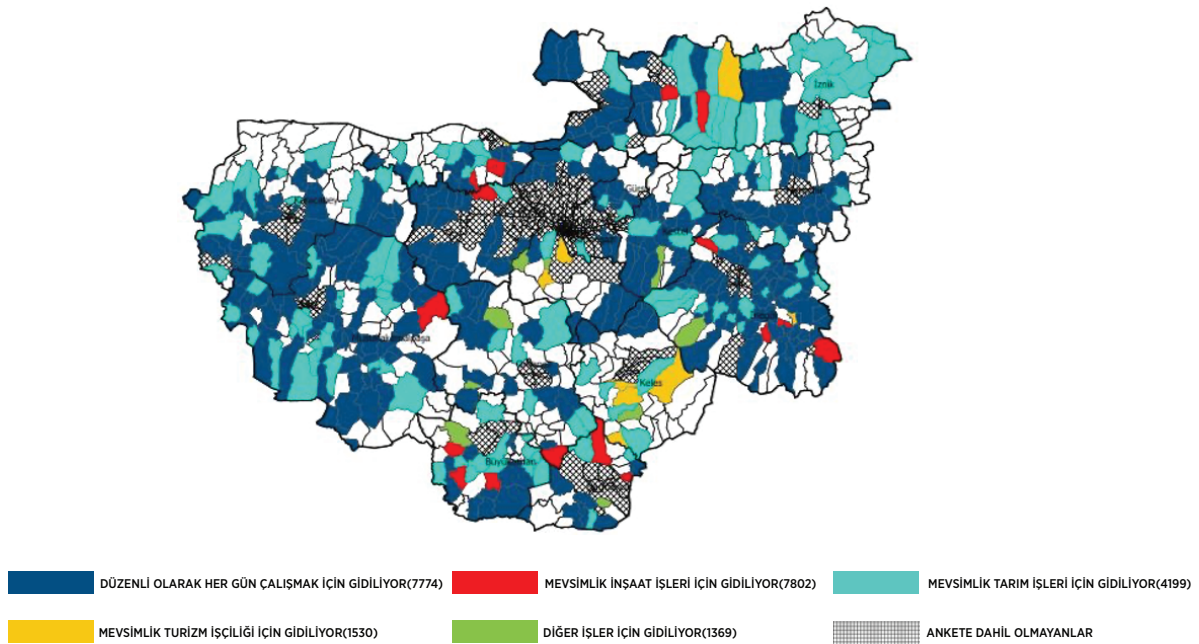
2.2.3. Kırsal Yerleşimlere Geliş-Gidiş Sebepleri

Şekil 30. Bursa'da Kırsal Yerleşimlere Geliş Sebepleri

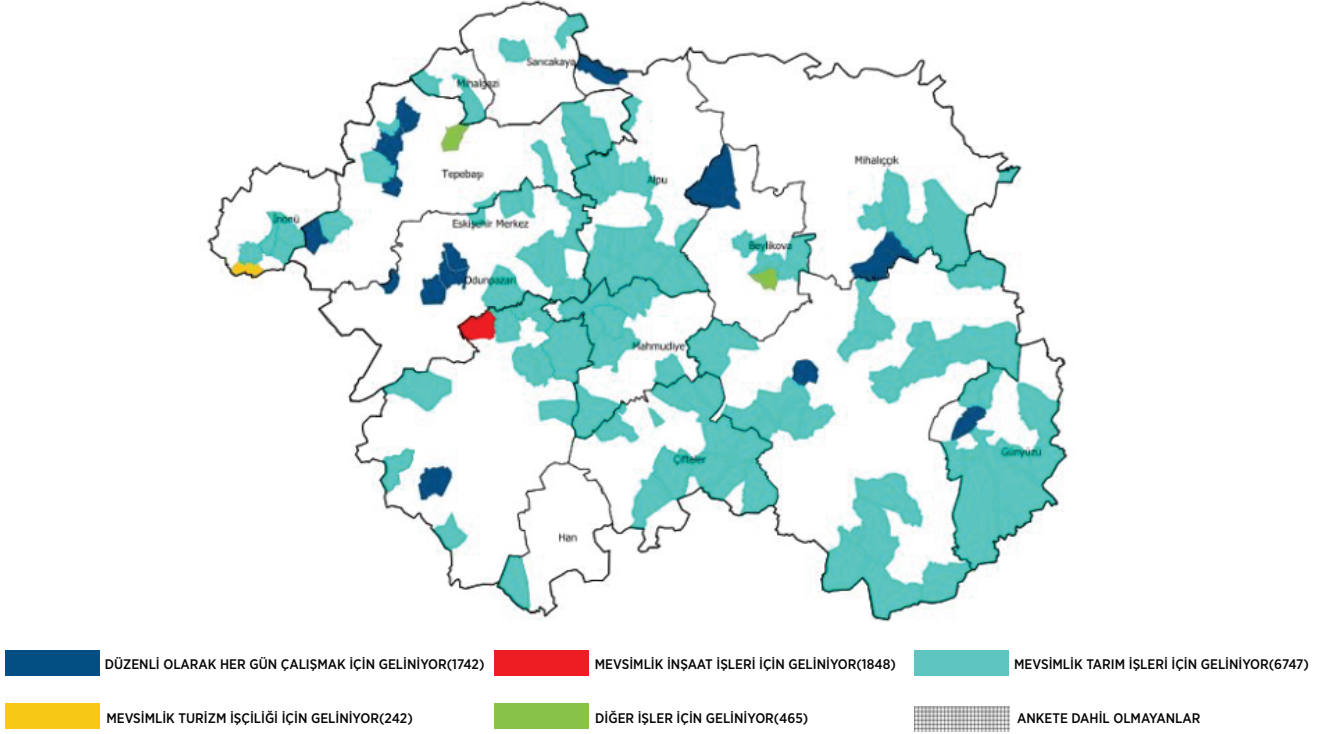
Bursa ilinde kırsal yerleşimlere geliş sebeplerinin başında mevsimlik tarım işçiliği gelmekte, bunu sırasıyla mevsimlik inşaat işçiliği, günlük düzenli iş için gelinmesi ve mevsimlik turizm işçiliği izlemektedir.

Şekil 31. Bursa'da Kırsal Yerleşimlerden Gidiş Sebepleri

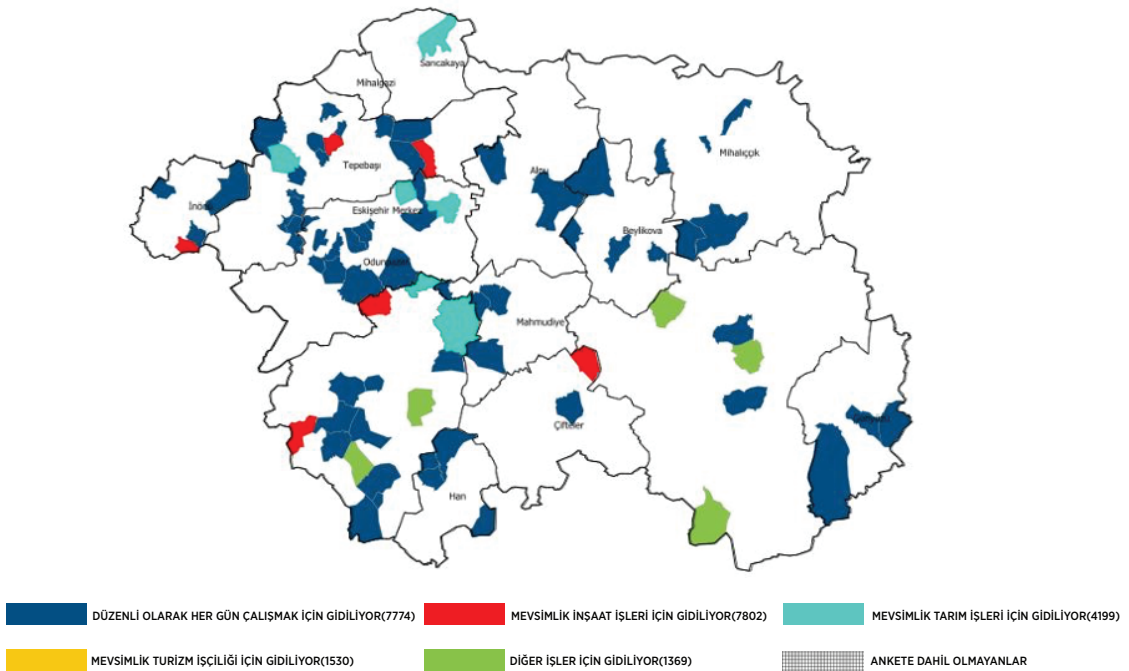
Bursa ilinde kırsal yerleşimlerden gidiş sebeplerinin başında mevsimlik inşaat işçiliği gelmekte, bunu sırasıyla günlük düzenli iş için gidilmesi, mevsimlik tarım işçiliği, ve mevsimlik turizm işçiliği izlemektedir.

Şekil 32. Eskişehir'de Kırsal Yerleşimlere Geliş Sebepleri

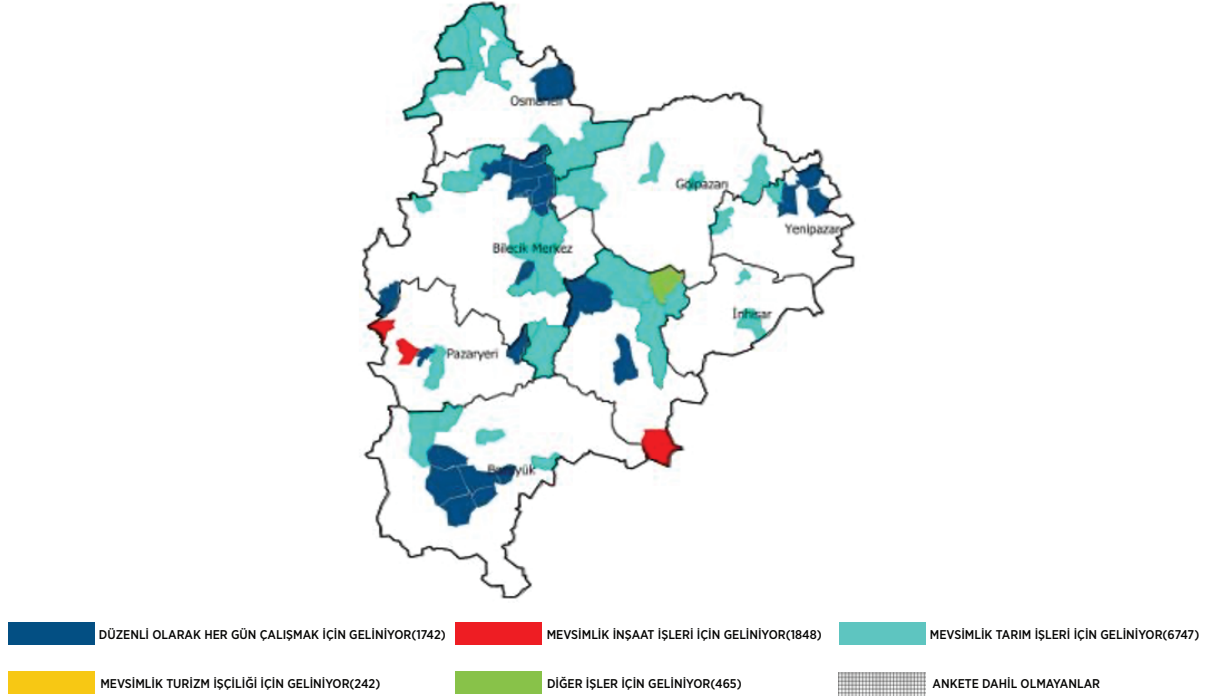
Eskişehir ilinde kırsal yerleşimlere geliş sebeplerinin başında mevsimlik tarım işçiliği gelmekte, bunu mevsimlik inşaat işçiliği ve günlük düzenli iş için gelinmesi izlemektedir.

Şekil 33. Eskişehir'de Kırsal Yerleşimlerden Gidiş Sebepleri

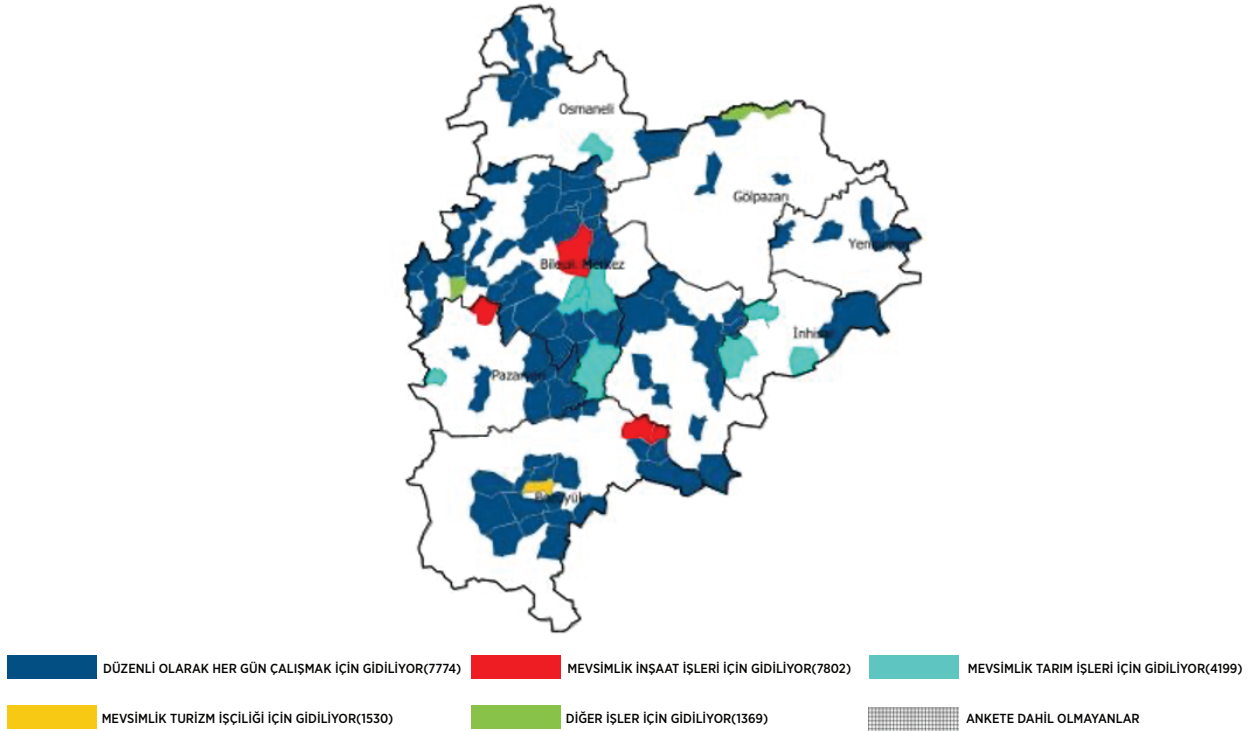
Eskişehir ilinde kırsal yerleşimlerden gidiş sebeplerinin başında mevsimlik inşaat işçiliği gelmekte, bunu sırasıyla günlük düzenli iş için gidilmesi ve mevsimlik tarım işçiliği izlemektedir.

Şekil 34. Bilecik'in Köylerine Geliş Sebepleri

Bilecik ilinde kırsal yerleşimlere geliş sebeplerinin başında mevsimlik tarım işçiliği gelmekte, bunu mevsimlik inşaat işçiliği ve günlük düzenli iş için gelinmesi izlemektedir.

Şekil 35. Bilecik'in Köylerinden Gidiş Sebepleri

Bilecik ilinde kırsal yerleşimlerden gidiş sebeplerinin başında mevsimlik inşaat işçiliği gelmekte, bunu sırasıyla günlük düzenli iş için gidilmesi ve mevsimlik tarım işçiliği izlemektedir.

2.2.4. Eğitim Kurumu (İlkokul ve Ortaokul)

Kırsal yerleşimlerden ilkokul bulunmayan ve öğrencilerinin taşınmalı eğitimle farklı yerleşimlere gönderilenlerin oranları, TR41 Bölgesinde %84,02'dir. İller arasında en yüksek oran %94,33 ile Bilecik'te görülmektedir. İllere ve ilçelere göre dağılım, aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır.

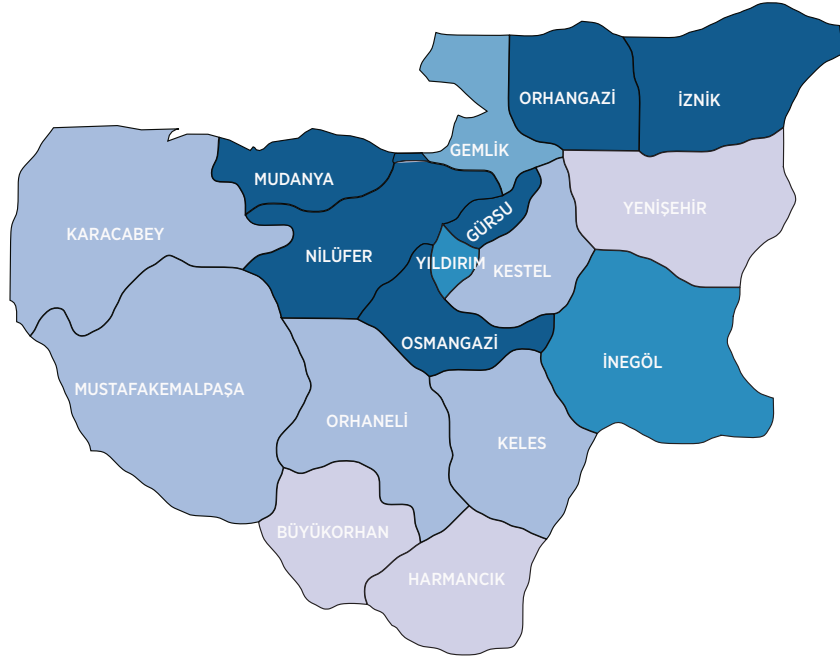
Tablo 8. İllere Göre Taşınmalı Eğitim Oranı

İL-BÖLGE	ORAN (%)
Bilecik	94,33
Bursa	77,24
Eskişehir	89,55
TR41	84,02

Tablo 9. İlçelere Göre Taşınmalı Eğitim Oranı (%)

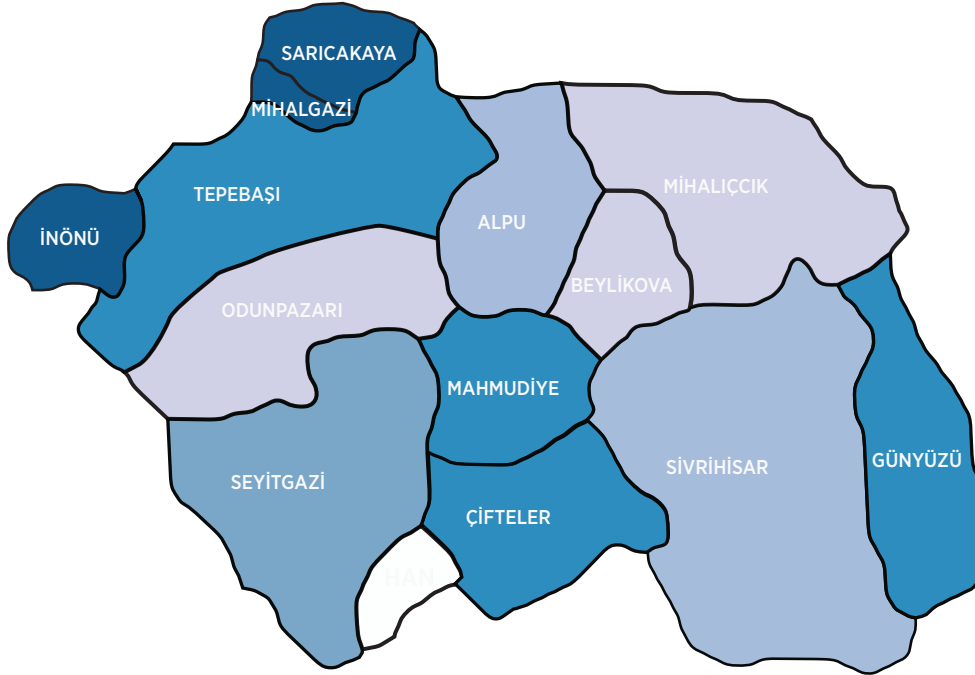
BURSA		ESKİŞEHİR		BİLECİK	
Büyükorhan	86,84	Alpu	89,66	Bozüyük	95,56
Gemlik	71,43	Beylikova	95,24	Gölpazarı	100,00
Gürsu	60,00	Çifteler	81,82	İnhisar	100,00
Harmancık	95,45	Günyüzü	87,50	Merkez	89,58
İnegöl	72,63	Han	100,00	Osmaneli	85,19
İznik	66,67	İnönü	83,33	Pazaryeri	95,83
Karacabey	79,69	Mahmudiye	86,67	Söğüt	91,30
Keles	85,71	Mihalgazi	80,00	Yenişehir	100,00
Kestel	70,00	Mihalıççık	98,04		
Mudanya	70,73	Odunpazarı	93,75		
Mustafakemalpaşa	81,82	Sarıcakaya	66,67		
Nilüfer	64,00	Seyitgazi	85,11		
Orhaneli	76,36	Sivrihisar	92,31		
Orhangazi	60,00	Tepebaşı	84,31		
Osmangazi	67,86				
Yenişehir	93,44				
Yıldırım	75,00				

Şekil 36. Bursa'da İlkokul ve Ortaokul Bulunma Durumu

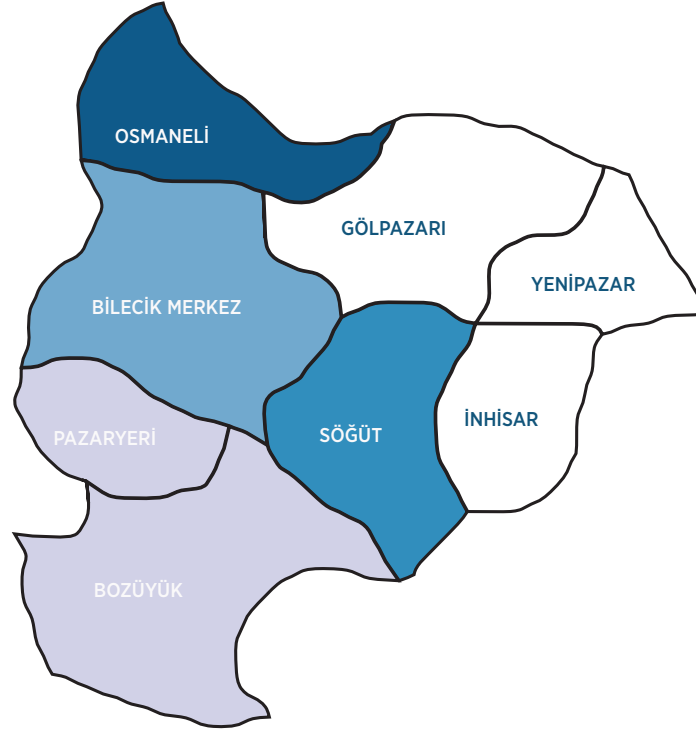
Bursa ilinde ilkokul ve ortaokul sayısının en düşük olduğu, başka bir ifadeyle öğrencilerin taşınmalı eğitimle farklı yerleşmelere gidip geldiği kırsal yerleşimlerin oranının en yüksek olduğu ilçeler; Büyükorhan, Harmancık ve Yenişehir'dir.

Şekil 37. Eskişehir'de İlkokul ve Ortaokul Bulunma Durumu

Eskişehir ilinde ilkokul ve ortaokul sayısının en düşük olduğu, başka bir ifadeyle öğrencilerin taşınmalı eğitimle farklı yerleşmelere gidip geldiği kırsal yerleşimlerin oranının en yüksek olduğu ilçeler; Han, Beylikova ve Mihaliçcik'tir. Odunpazarı ise anketlerde Merkez ilçe adıyla kaydedildiği için sayıca düşük görünmektedir.

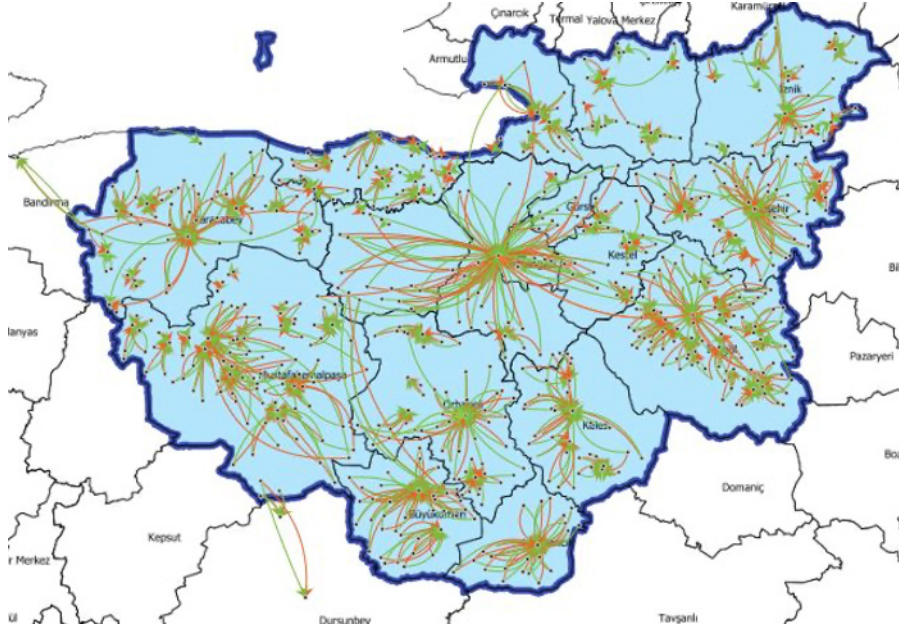
Şekil 38. Bilecik'te İlkokul ve Ortaokul Bulunma Durumu

Bilecik ilinde ilkököl ve ortaokul sayısının en düşük olduğu, başka bir ifadeyle öğrencilerin taşınmalı eğitimle farklı yerleşmelere gidip geldiği kırsal yerleşimlerin oranının en yüksek olduğu ilçeler; Gölpazarı, Yenişehir ve İnhisar'dır.

2.2.5. Eğitim İçin Gidilen Yerler

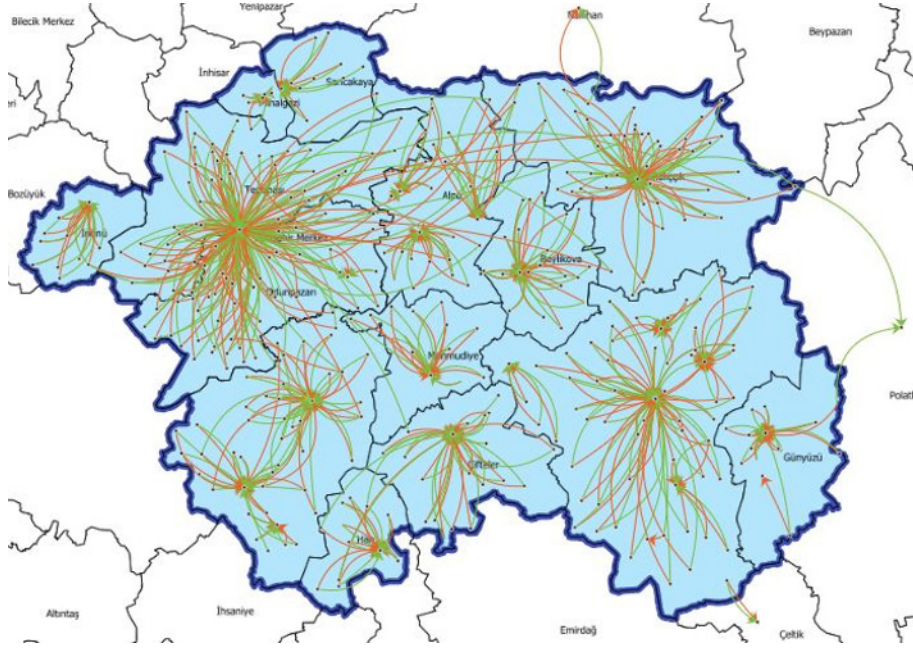
Şekil 39. Bursa'da Eğitim İçin Gidilen Yerler

Bursa ilinde ilkököl ve ortaokul için genelde aynı ilçe içerisindeki merkez mahallelere, daha seyrek olmak üzere de il merkezine ve komşu illerde yer alan ilçelere doğru hareket edilmektedir.

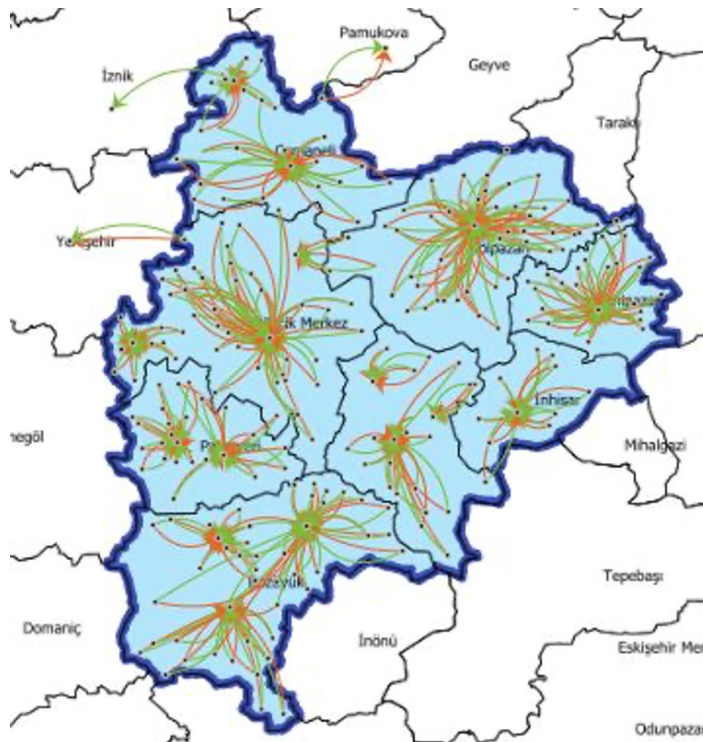

Şekil 40. Eskişehir’de Eğitim İçin Gidilen Yerler

Eskişehir ilinde ilkököl ve ortaokul için genelde ilçe içerisinde hareket edilmektedir. Hareket yönü Merkez köyler ya da ilçe merkezleridir.

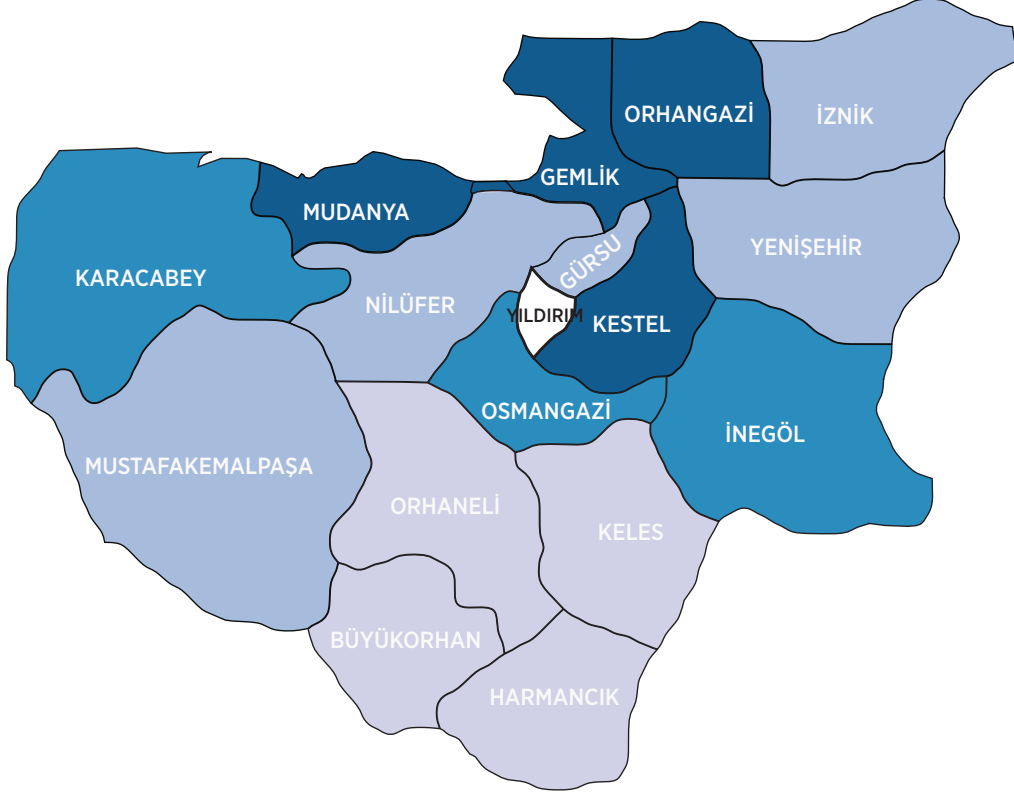
Şekil 41. Bilecik’te Eğitim İçin Gidilen Yerler

Bilecik ilinde ilkököl ve ortaokul için genelde ilçe içerisinde hareket edilmektedir. Hareket yönü Merkez köyler ya da ilçe merkezleridir.

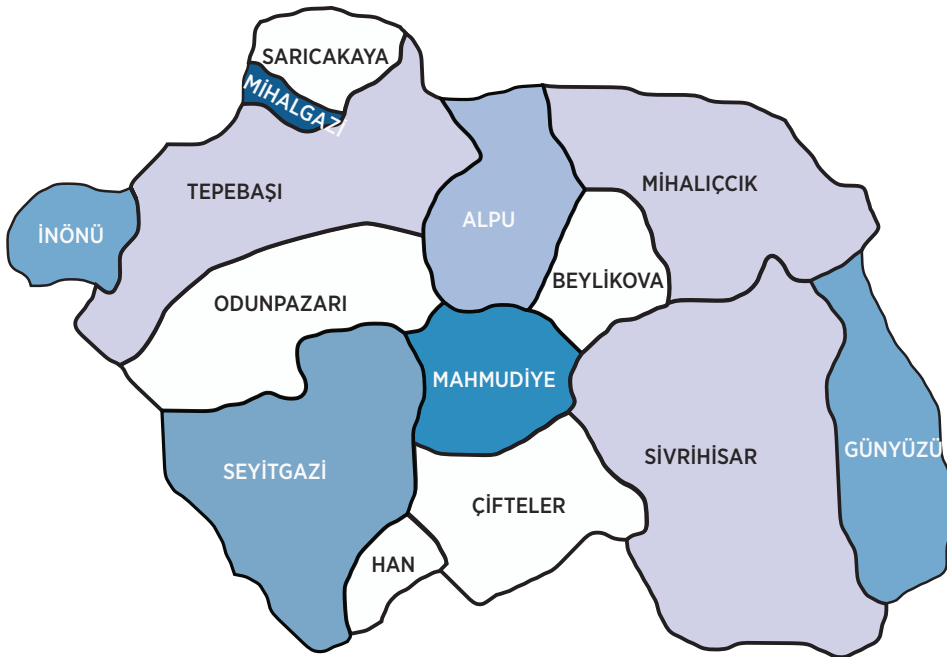
2.2.6. Sağlık Kurumu Mevcut Olan Yerler

Şekil 42. Bursa'da Sağlık Tesisi Bulunma Durumu

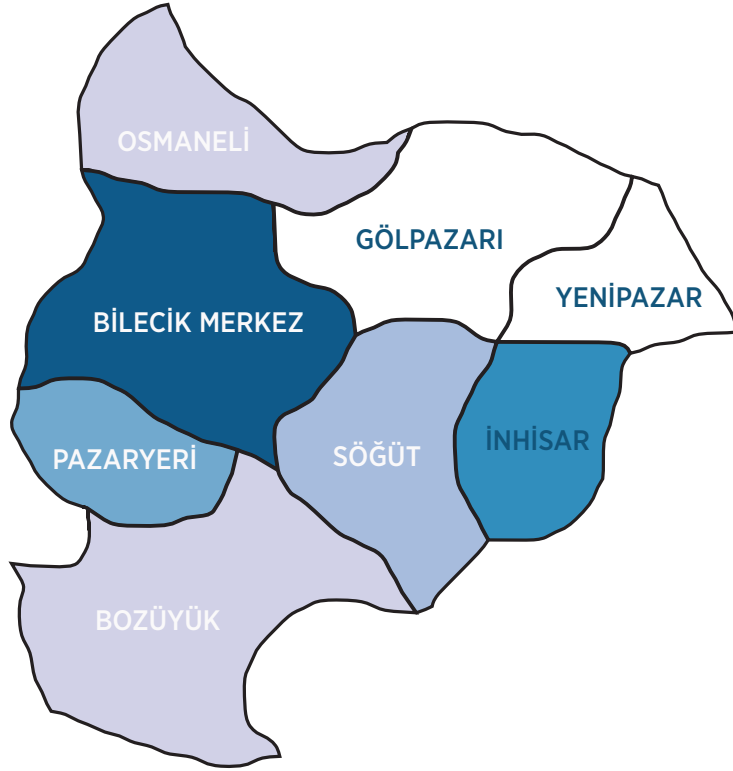
Bursa ilinde sağlık kurumu sayısının en düşük olduğu ilçeler Orhaneli, Keles, Büyükorhan ve Harmancık'tır.

Şekil 43. Eskişehir'de Sağlık Tesisi Bulunma Durumu

Eskişehir ilinde sağlık kurumu sayısının en düşük olduğu ilçeler Sarıcakaya, Beylikova, Çifteler ve Han'dır.

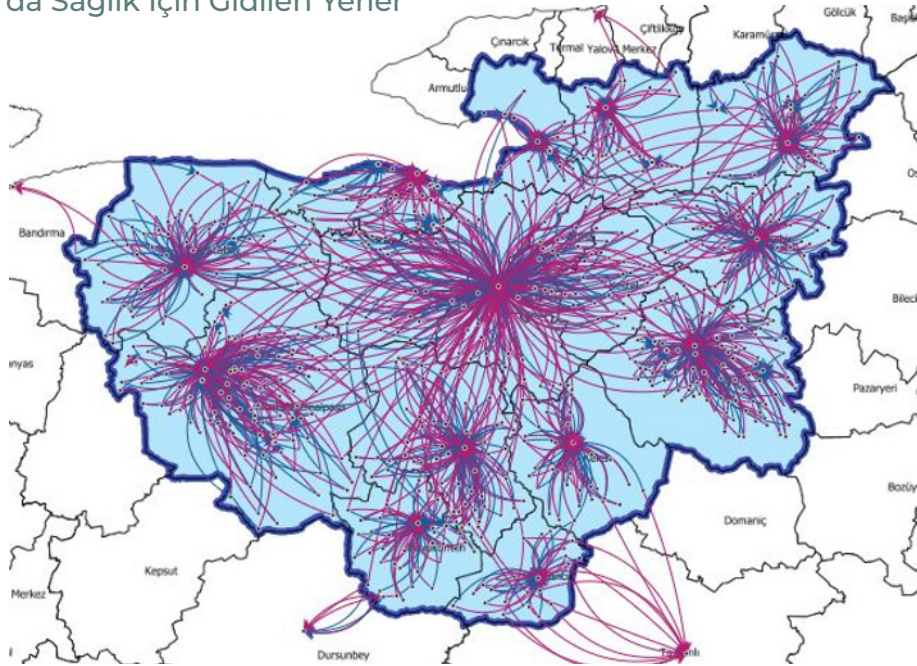
Şekil 44. Bilecik'te Sağlık Tesisi Bulunma Durumu

Bilecik ilinde sağlık kurumu sayısının en düşük olduğu ilçeler Gölpazarı ve Yenişehir'dir.

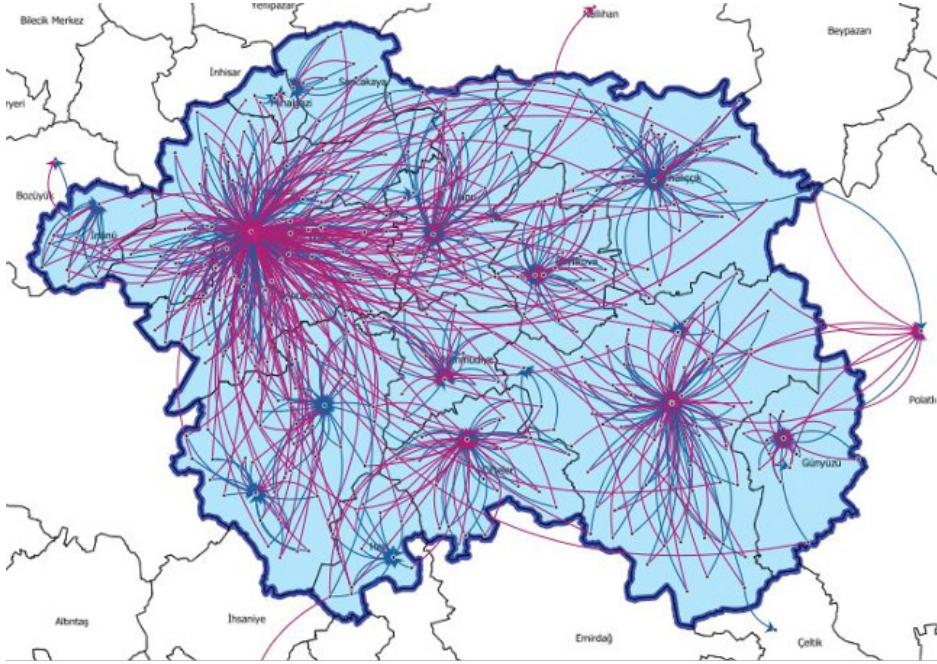
2.2.7. Sağlık için Gidilen Yerler

Şekil 45. Bursa'da Sağlık İçin Gidilen Yerler

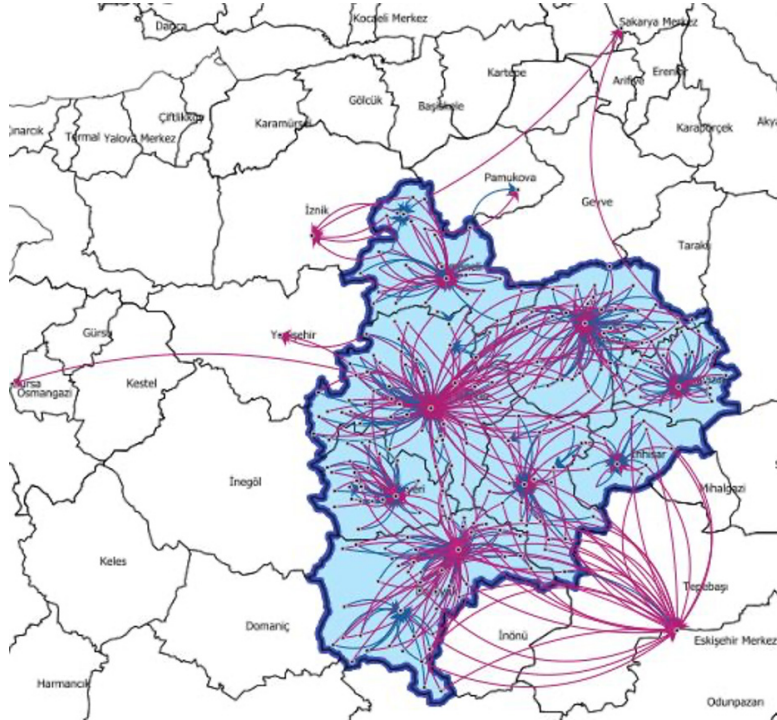
Bursa ilinde sağlık için genelde ilçeler arasında hareket edilmektedir. Hareket yönü metropol alan ya da ya da ilçe merkezleridir. Bursa dağ ilçelerinin Tavşanlı (Kütahya) ilçesini sağlık amaçlı ziyaret ettiği görülmektedir.

Şekil 46. Eskişehir’de Sağlık İçin Gidilen Yerler

Eskişehir ilinde sağlık için genelde ilçe içerisinde hareket edilmektedir. Hareket yönü Merkez köyler ya da ilçe merkezleridir. Kentin güneydoğusunda bulunan ilçelerin Polatlı (Ankara) ilçesini sağlık amaçlı ziyaret ettiği görülmektedir.

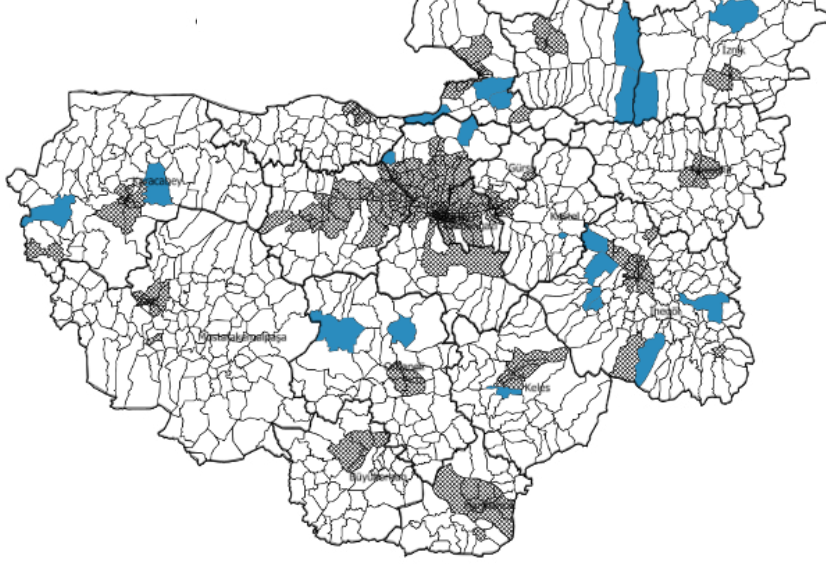
Şekil 47. Bilecik’te Sağlık için Gidilen Yerler

Bilecik ilinde sağlık için genelde ilçe içerisinde ve komşu il ve ilçelere doğru hareket edilmektedir. Hareket yönü ilçe merkezleri, Bilecik Merkez, Eskişehir ve Bursa hedefine doğru yoğunlaşmaktadır.

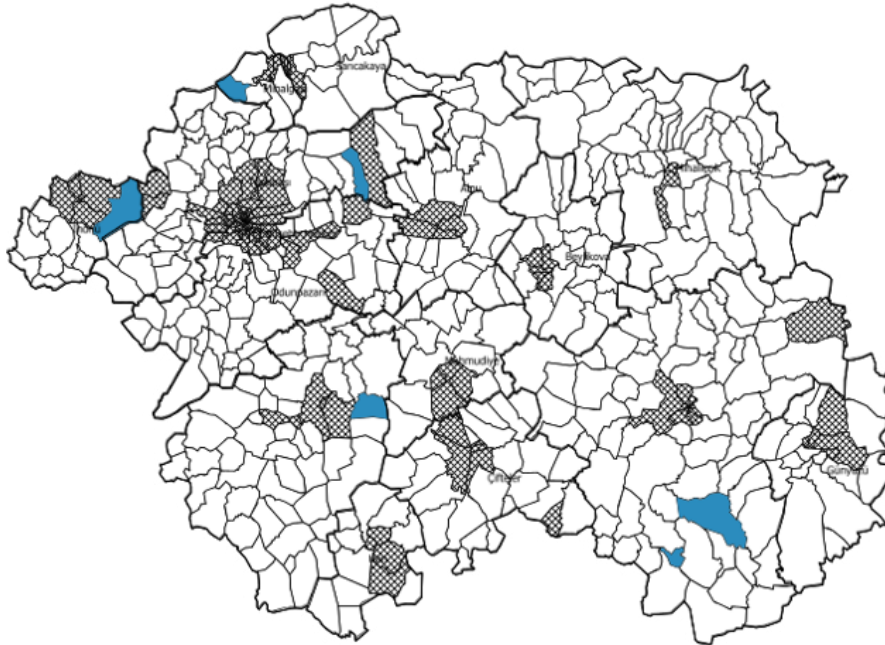
2.2.8. Kütüphane

Şekil 48. Bursa'da Kütüphane Bulunan Kırsal Mahalleler

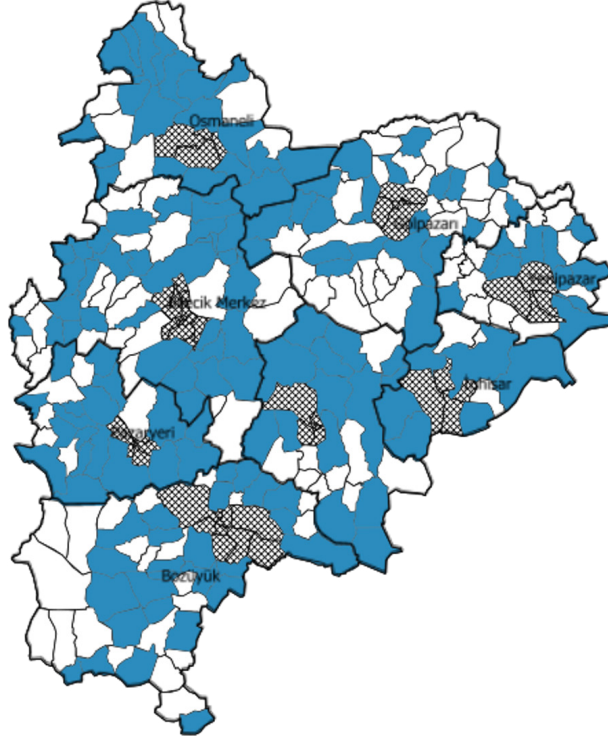
Keles'te bir, Karacabey, Orhangazi, Osmangazi, İznik ve Orhaneli'de iki, Gemlik'te üç, İnegöl'de altı mahalle dışında Bursa'da yer alan diğer kırsal mahallelerde kütüphane bulunmamaktadır.

Şekil 49. Eskişehir'de Kütüphane Bulunan Kırsal Yerleşimler

İl genelindeki kırsal mahallelerin tamamına yakınında kütüphane yer almazken; Sivrihisar'da iki, Seyitgazi, İnönü, Tepebaşı ve Mihalgazi ilçelerinde birer kırsal mahallede kütüphane bulunmaktadır.

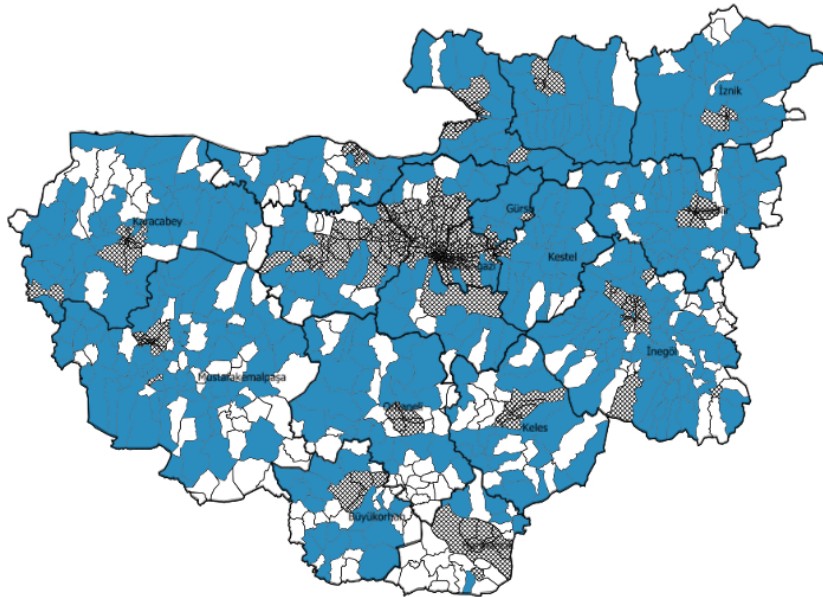
Şekil 50. Bilecik'te Kütüphane Bulunan Köyler

İl genelindeki köylerde çoğunlukla kütüphane hizmeti sağlanırken, Gölpazarı ilçesinde, Bilecik Merkez'in orta kesiminde, Bozüyük'ün ve Yenipazar'ın batısında, Söğüt'ün ise güneyinde kalan köylerde kütüphane bulunmamaktadır.

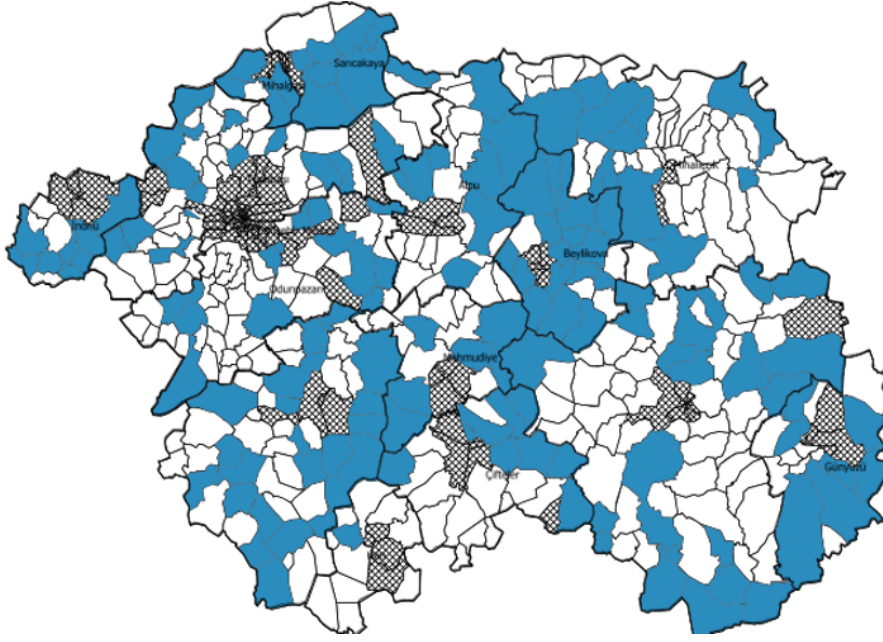
2.2.9. Sosyal Tesis

Şekil 51. Bursa'da Sosyal Tesis Bulunan Mahalleler

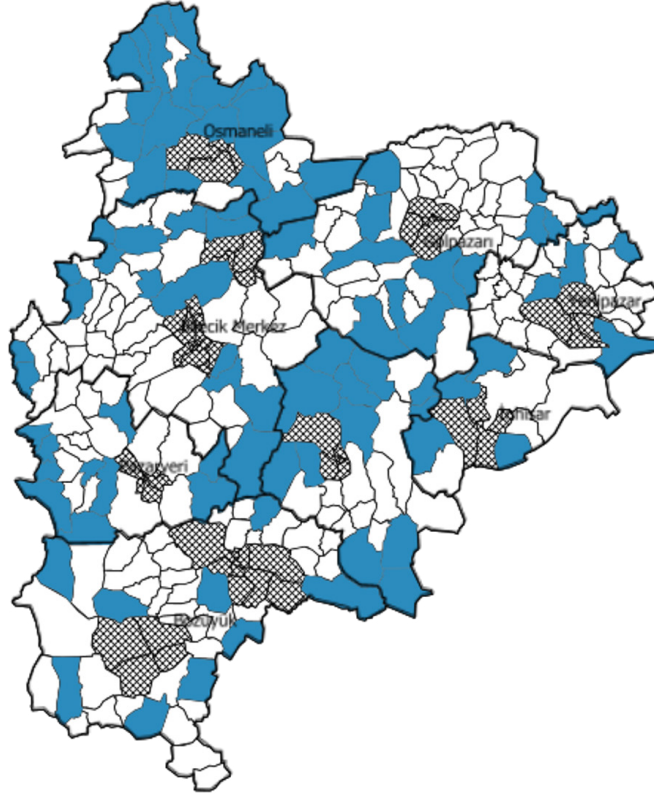
2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, Bursa'daki kırsal mahallelerin büyük çoğunluğunda çocuk parkı, kültür merkezi ve misafirhane gibi sosyal tesislerden en az biri yer almaktadır. Harmancık ilçesi, İnegöl'ün doğusu, Mustafakemalpaşa'nın güneydoğusu, Orhaneli'nin güneyi, Keles'in ve Karacabey'in kuzeybatısında kalan kırsal mahallelerde ise bu türde bir tesis bulunmamaktadır.

Şekil 52. Eskişehir’de Sosyal Tesis Bulunan Mahalleler

2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, Eskişehir’in Beylikova, Sarıcakaya ve Günyüzü dışında kalan diğer ilçelerine bağlı kırsal mahallelerin çoğunluğunda çocuk parkı, kültür merkezi ve misafirhane gibi sosyal tesislere yönelik eksiklikler bulunmaktadır.

Şekil 53. Bilecik’te Sosyal Tesis Bulunan Köyler

2019 yılı saha araştırması sonuçlarına göre, Bilecik’in Osmaneli ve kısmen İnhisar ilçeleri dışında kalan diğer ilçelerine bağlı köylerde kültür merkezi ve misafirhane gibi sosyal tesisler bulunmamaktadır.

2.3. Kırsal Çevre

2.3.1. Kırsal Yerleşim Yerleri

TÜİK, idari bölünüş tanımlamasına bağlı olmayan, alanla uyumlu, düzenli güncellenebilecek ve Avrupa İstatistik Sistemi ile uyumlu bir Kent-Kır tanımlaması amacıyla Kırsal ve Kentsel Yerleşim yerleri çalışmasını yürütmüştür. Bu çalışmada Avrupa İstatistik Ofisi tarafından ortaya koyulan, nüfus yoğunluğuna bağlı olarak hesaplanan ve bir alanın kent/kır özelliklerini gösteren sınıflama türü olan Avrupa Kentleşme Derecesi (Degree of Urbanisation-DEGURBA) sınıflaması kullanılmıştır.

Seviye 1 baskın kırsal ilçeler, geçiş ilçeleri ve kentsel ilçeler olmak üzere 3 kategoriden oluşmaktadır. Çalışmada kırsal ilçeler ve geçiş ilçeleri incelenmiştir.

2.3.2. TR41 Bölgesi Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerleri

TÜİK ilçe düzeyi kentleşme derecesi çalışması seviye 1 sınıflandırmasına göre TR41 Bölgesi ilçelerinden 17'si baskın kırsal ilçe, 8'i geçiş ilçesi olarak sınıflandırılmıştır.

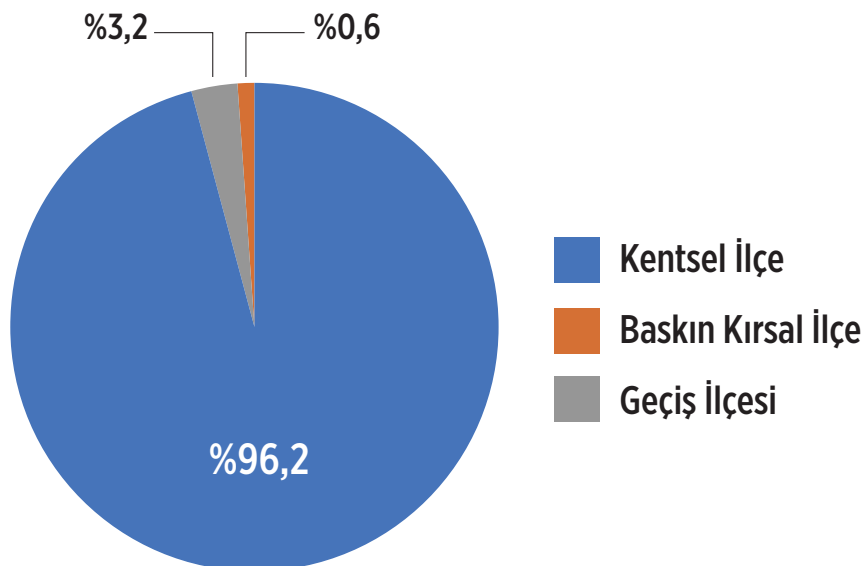
Seviye 1'e göre TR41 Bölgesi nüfusunun %2,6'sı baskın kırsal ilçelerde, %6,1'i geçiş ilçelerinde yaşamaktadır.

Bursa İli Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerleri

TÜİK ilçe düzeyi kentleşme derecesi çalışması seviye 1 sınıflandırmasına göre Bursa ilçelerinden 4'ü baskın kırsal ilçe, 2'si geçiş ilçesidir.

Seviye 1'e göre Bursa nüfusunun %96,2'si kentsel ilçelerde, %3,2'si geçiş ilçelerinde, %0,6'sı baskın kırsal ilçelerde yaşamaktadır.

Şekil 54. Bursa Nüfusunun Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı, 2021

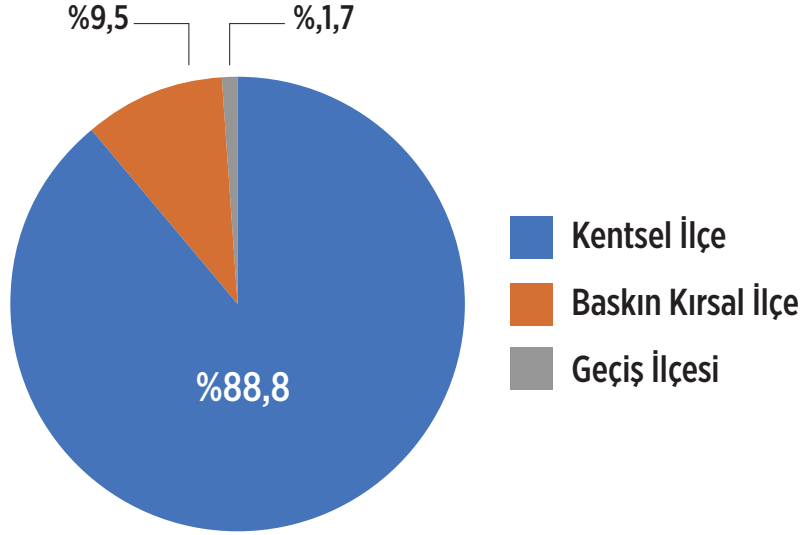
Kaynak: (TÜİK, 2022) verileri kullanılarak BEBKA tarafından hesaplanmıştır.

Eskişehir İli Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerleri

TÜİK ilçe düzeyi kentleşme derecesi çalışması seviye 1 sınıflandırmasına göre Eskişehir ilçelerinden 11'i baskın kırsal ilçe, 1'i geçiş ilçesi olarak sınıflandırılmıştır. Seviye 1'e göre Eskişehir nüfusunun %88,8'i kentsel ilçelerde, %9,5'i baskın kırsal ilçelerde ve %1,7'si geçiş ilçelerinde yaşamaktadır.

Şekil 55. Eskişehir Nüfusunun Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı, 2021

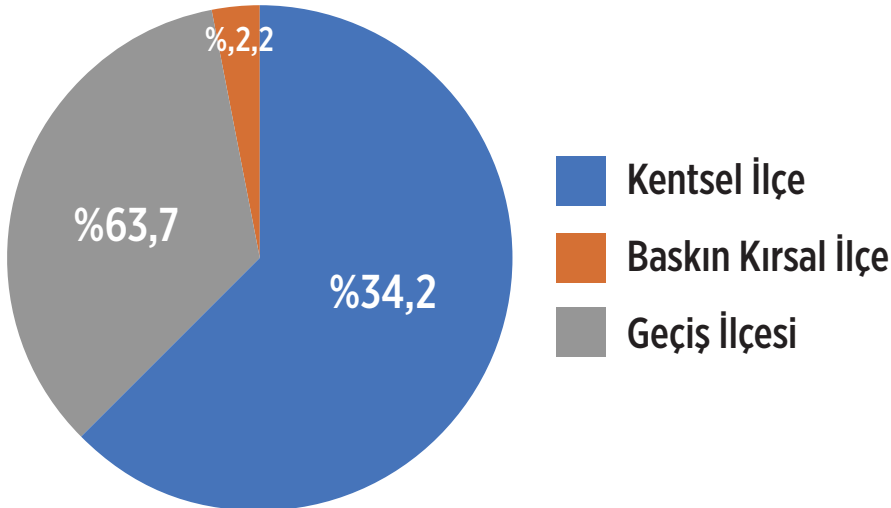

Kaynak: (TÜİK, 2022) verileri kullanılarak BEBKA tarafından hesaplanmıştır.

Bilecik İli Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerleri

TÜİK ilçe düzeyi kentleşme derecesi çalışması seviye 1 sınıflandırmasına göre Bilecik ilçelerinden 2'si baskın kırsal ilçe, 5'i geçiş ilçesi olarak sınıflandırılmıştır. Seviye 1'e göre Bilecik nüfusunun %34,2'si kentte, %63,7'si geçiş ilçelerinde ve %2,2'si baskın kırsal ilçelerde yaşamaktadır.

Şekil 56. Bilecik Nüfusunun Kırsal ve Kentsel Yerleşim Yerlerine Göre Dağılımı, 2021

Kaynak: (TÜİK, 2022) verileri kullanılarak BEBKA tarafından hesaplanmıştır.

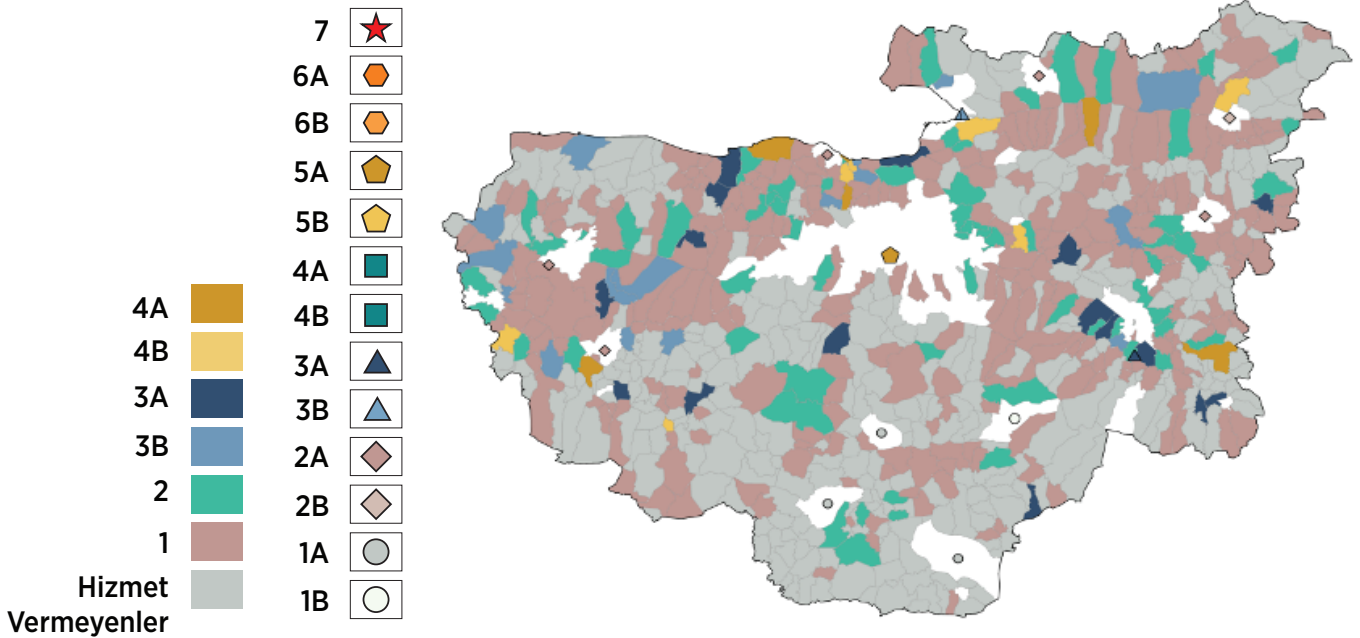
2.3.3. Yerleşim Sayıları ve Hizmet Merkezleri

Türkiye’de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri (YER-SİS) Projesi hizmet merkezi analizleri bütünleşik (kentsel ve kırsal) hizmet skorlarına göre elde edilen kentsel hizmet merkezi dereceleri 13 kategoriye ayrılmıştır. En üst seviye 7’den başlarken, en düşük seviye ise 1’dir. Kategoriler 1’den 6’ya kadar A ve B olarak ikiye ayrılarak 12 basamak oluştururken, 7. seviyede böyle bir ayırım bulunmamaktadır. Kırsal hizmet merkezleri yapısı beş boyutta yedi hizmet alanı ile incelenmiştir. Kendisinden başka hiçbir yerleşime hizmet vermeyen kırsal yerleşimler hizmet vermeyen olarak sunulmuştur. Böylelikle yerleşimler hizmet verme kapasitelerine göre sırasıyla en düşükten başlayarak; hizmet vermeyenler, 1, 2, 3B, 3A, 4B ve 4A kategorilerine ayrılmıştır.

Bursa İli Kırsal Yerleşimler

YER-SİS sonuçlarına göre TR41 Bölgesi’nde Bursa Merkez 5A hizmet kademesindedir. Kentsel hizmet merkezleri içerisinde ilçelerin durumuna bakıldığında İnegöl 3A; Gemlik 3B; Yenişehir, Orhangazi, Mustafakemalpaşa, Mudanya, Karacabey 2A; İznik 2B ve Büyükorhan, Orhaneli ve Harmancık 1A hizmet kademesinde yer almaktadır.

Şekil 57. Bursa YER-SİS Kırsal ve Kentsel Kademeleri

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

Bursa’da YER-SİS verilerine göre 703 kırsal mahalle bulunmaktadır. En fazla kırsal mahalle sayısına sahip ilçe Mustafakemalpaşa daha sonra ise İnegöl’dür.

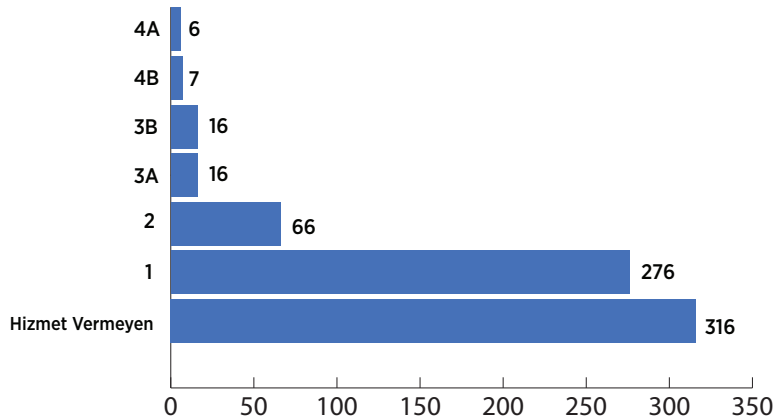
Tablo 10. Bursa İlçeleri Kırsal Mahalle Sayıları

İlçeler	Mahalle Sayısı
Büyükorhan	38
Gemlik	21
Gürsu	10
Harmancık	22
İnegöl	95
İznik	39
Karacabey	64
Keles	35
Kestel	30
Mudanya	41
Mustafakemalpaşa	110
Nilüfer	25
Orhaneli	55
Orhangazi	25
Osmangazi	28
Yenişehir	61
Yıldırım	4
Toplam	703

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

Aşağıdaki şekilde her kırsal hizmet merkezi kademelerindeki Bursa'nın sahip olduğu kırsal mahalle sayısı gösterilmektedir. Buna göre Bursa'nın 13 mahallesi en üst kırsal hizmet kademesi olan 4. kademede yer almaktadır. Kendisi dışında hiçbir yerleşime hizmet vermeyen 316 mahallesi bulunmaktadır.

Şekil 58. Bursa İli Kırsal Hizmet Merkezleri Sayısı

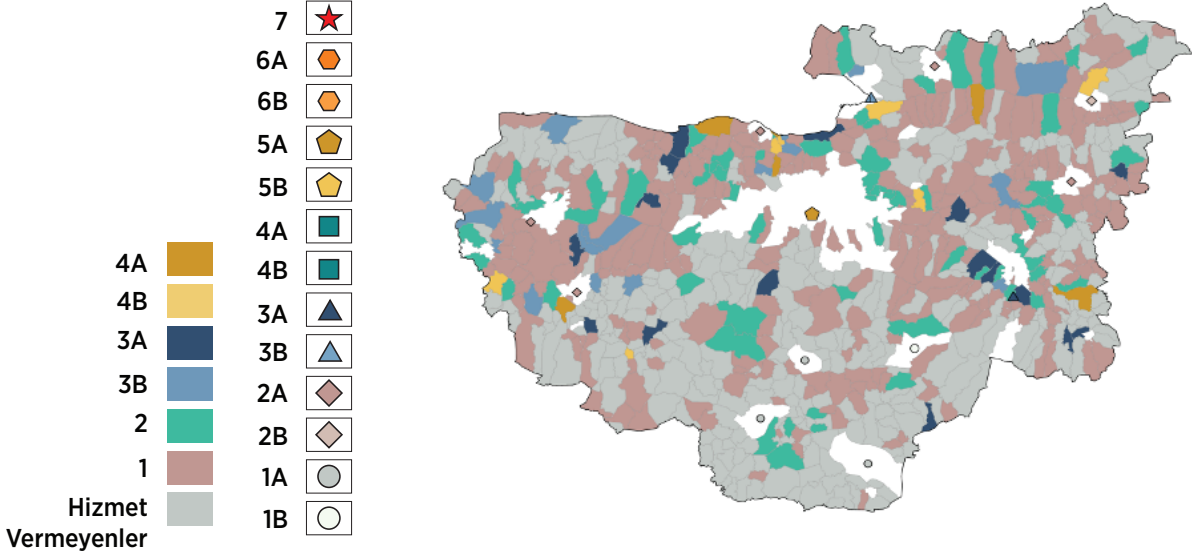

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

Eskişehir İli Kırsal Yerleşimler

YER-SİS sonuçlarına göre Eskişehir Merkez 5B hizmet kademesindedir. Kentsel hizmet merkezleri içerisinde ilçelerin durumuna bakıldığında Sivrihisar 2B; Alpu, Beylikova, Çifteler, İnönü 1A ve Günyüzü, Han, Mahmudiye, Mihalgazi, Mihaliççık, Seyitgazi, Sarıcakaya ilçeleri ise 1B hizmet kademesinde yer almaktadır.

Şekil 59. Eskişehir YER-SİS Kırsal ve Kentsel Kademeleri

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

Eskişehir'de YER-SİS verilerine göre 402 kırsal mahalle bulunmaktadır. En fazla kırsal mahalle sayısına sahip ilçe Sivrihisar olup daha sonra ise Mihaliççık ve Tepebaşı gelmektedir.

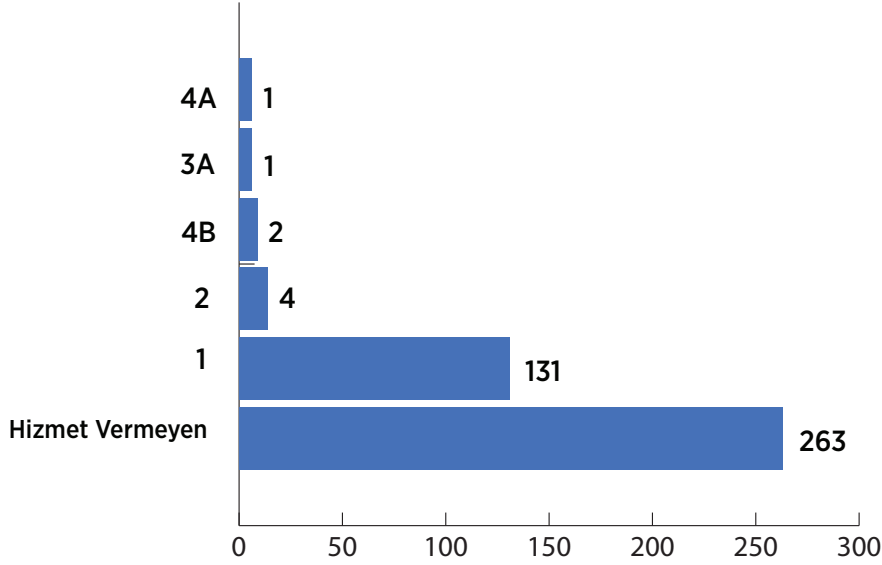
Tablo 11. Eskişehir İlçeleri Kırsal Mahalle Sayıları

İlçeler	Kırsal Mahalle Sayısı
Alpu	29
Beylikova	21
Çifteler	22
Günyüzü	16
Han	11
İnönü	12
Mahmudiye	15
Mihalgazi	5
Mihaliççık	51
Odunpazarı	48
Sarıcakaya	9
Seyitgazi	47
Sivrihisar	65
Tepebaşı	51
Genel Toplam	402

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

Aşağıdaki şekilde her kırsal hizmet merkezi kademesindeki Eskişehir'in sahip olduğu kırsal mahalle sayısı gösterilmektedir. Buna göre Eskişehir'in 3 mahallesi (Seyitgazi/Kırka, Alpu/Osmaniye, Alpu/Bozan) en üst kırsal hizmet kademesi olan 4. kademede yer almaktadır. Kendisi dışında hiçbir yerleşime hizmet vermeyen 263 mahallesi bulunmaktadır.

Şekil 60. Eskişehir İli Kırsal Hizmet Merkezleri Sayısı

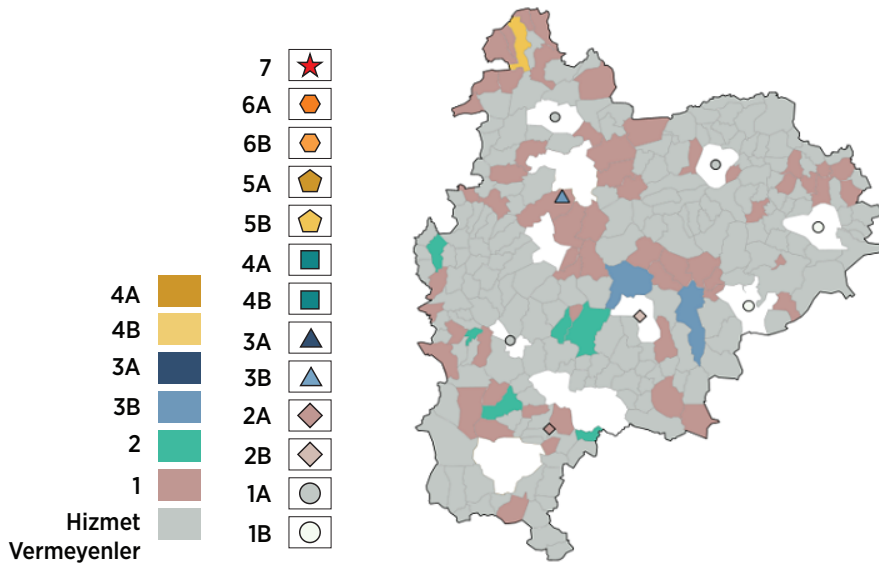

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

Bilecik İli Kırsal Yerleşimler

YER-SİS sonuçlarına göre Bilecik merkez 3B hizmet kademesindedir. Kentsel hizmet merkezleri içerisinde ilçelerin durumuna bakıldığında Söğüt 2B; Bozüyük 2A; Yenipazar ve İnhisar 1B, Pazaryeri, Gölpazarı ve Osmaneli 1A hizmet kademesinde yer almaktadır.

Şekil 61. Bilecik YER-SİS Kırsal ve Kentsel Kademeleri

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

Bilecik'te YER-SİS verilerine göre 243 köy ve belde bulunmaktadır. En fazla köy sayısına sahip ilçeler Gölpazarı ve Merkez ilçesidir.

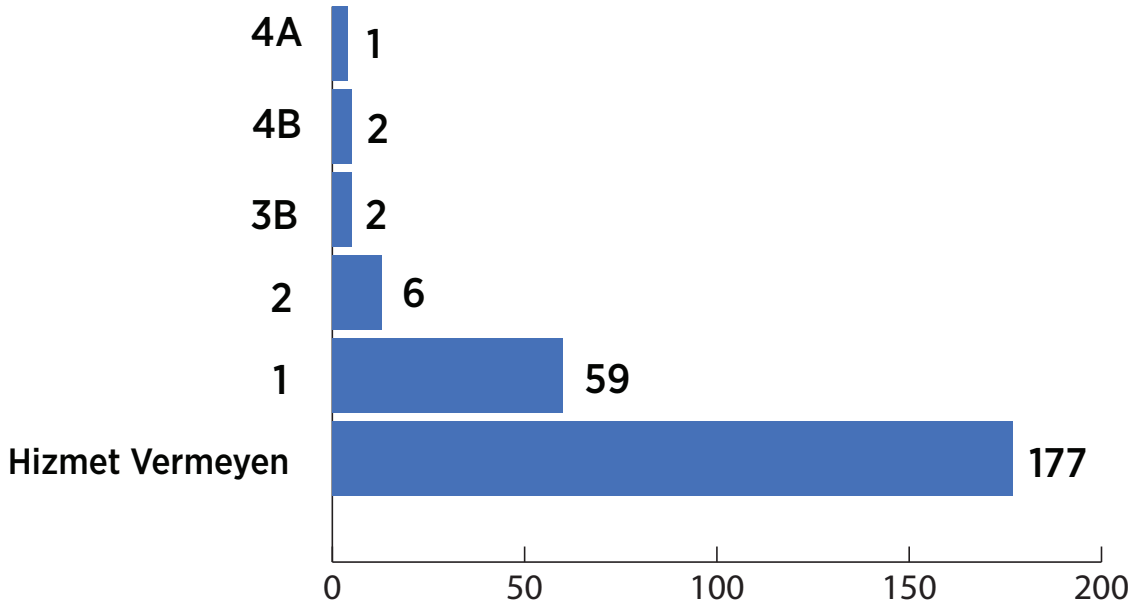
Tablo 12. Bilecik İlçeleri Köy ve Belde Sayıları

İlçeler	Köy ve Belde Sayısı
Bozüyük	45
Gölpazarı	48
İnhisar	9
Merkez	48
Osmaneli	27
Pazaryeri	24
Söğüt	23
Yenişehir	23

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

Aşağıdaki şekilde her kırsal hizmet merkezi kademesindeki Bilecik'in sahip olduğu kırsal mahalle sayısı gösterilmektedir. Buna göre Bilecik'in 2 beldesi (Merkez/Vezirhan, Bozüyük/Dodurga) ve 1 mahallesi (Osmaneli/Hisarcık) en üst kırsal hizmet kademesi olan 4. kademe de yer almaktadır. Kendisi dışında hiçbir yerleşime hizmet vermeyen 177 mahallesi bulunmaktadır.

Şekil 62. Bilecik İli Kırsal Hizmet Merkezleri Sayısı

Kaynak: (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2022)

2.3.4. Arazi Kullanımları

Bursa İli Arazi Kullanımı

Bursa'nın yüzölçümünün %49,95'ini orman ve milli parklar, %35,76'sını tarım alanları, %2,34'ünü çayır ve meralar oluşturmaktadır. Kuru marjinal tarım alanları %12,51, sanayi alanları %1,02, kırsal yerleşimler %1,38, kentsel yerleşimler %1,44 orana sahiptir.

Tablo 13. Bursa İli Arazi Kullanımı Dağılımı

Arazi Kullanım Türü	Oran (%)	Alan (ha)
Orman (Milli Parklar Dahil)	49,95	539.206
Kuru Marjinal Tarım Alanı	12,51	135.037
Sulu Mutlak Tarım Alanı	9,78	105.622
Dikili Tarım Alanı	9,25	99.839
Göller, Akarsular, Barajlar ve Sulak Alanlar	4,75	51.285
Kuru Mutlak Tarım Alanı	3,31	35.707
Çayır ve Meralar	2,34	25.286
Zeytin	2,12	22.891
Kentsel Yerleşim Alanı	1,44	15.497
Kırsal Yerleşim Alanları	1,38	14.892
Sanayi Alanları	1,02	10.961
Sulu Marjinal Tarım Alanı	0,91	9.826
Seyrek Bitki Alanları - Bozkırlar	0,65	7.038
Yollar, Limanlar ve Havalimanları	0,26	2.770
Maden Alanları	0,24	2.601
Kumsal, Kayalık ve Tuzlalar	0,10	1.058

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2022) verileri kullanılarak BEBKA tarafından hazırlanmıştır.

Eskişehir İli Arazi Kullanımı

Eskişehir'in yüzölçümünün %28'ini orman ve milli parklar, %46,88'ini tarım alanları, %15,25'ini çayır ve meralar oluşturmaktadır. Kuru marjinal tarım alanları %12,97, sanayi alanları %0,42, kırsal yerleşimler %0,70, kentsel yerleşimler %0,49 orana sahiptir.

Tablo 14. Eskişehir İli Arazi Kullanımı Dağılımı

Arazi Kullanım Türü	Oran (%)	Alan (ha)
Orman (Milli Parklar Dahil)	28,20	395.508
Kuru Mutlak Tarım Alanı	27,66	387.946
Çayır ve Meralar	15,25	213.919
Kuru Marjinal Tarım Alanı	12,97	181.941
Seyrek Bitki Alanları- Bozkırlar	7,01	98.309
Sulu Mutlak Tarım Alanı	5,22	73.250
Sulu Marjinal Tarım Alanı	0,71	9.930
Kırsal Yerleşim Alanları	0,70	9.872
Maden Alanları	0,56	7.833
Kentsel Yerleşim Alanı	0,49	6.917
Sanayi Alanları	0,42	5.951
Dikili Tarım Alanı	0,32	4.557
Göller, Akarsular, Barajlar ve Sulak Alanlar	0,28	3.859
Yollar, Limanlar ve Havalimanları	0,15	2.145
Kumsal, Kayalık ve Tuzlalar	0,04	610
Zeytin	0,00	27

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2022) verileri kullanılarak BEBKA tarafından hazırlanmıştır.

Bilecik İli Arazi Kullanımı

Bilecik'in yüzölçümünün %58,86'sını orman ve milli parklar, %28,49'unu tarım alanları, %7,40'ını çayır ve meralar oluşturmaktadır. Kuru marjinal tarım alanları %19,54, sanayi alanları %0,61, kırsal yerleşimler %1,28, kentsel yerleşimler %0,38 orana sahiptir.

Tablo 15. Bilecik İli Arazi Kullanımı Dağılımı

Arazi Kullanım Türü	Oran (%)	Alan (ha)
Orman (Milli Parklar Dahil)	58,86	248.488
Kuru Marjinal Tarım Alanı	19,54	82.499
Çayır ve Meralar	7,40	31.238
Dikili Tarım Alanı	3,56	15.049
Kuru Mutlak Tarım Alanı	2,83	11.966
Sulu Mutlak Tarım Alanı	2,42	10.212
Seyrek Bitki Alanları - Bozkırlar	2,01	8.479
Kırsal Yerleşim Alanları	1,28	5.388
Sanayi Alanları	0,61	2.584
Kentsel Yerleşim Alanı	0,38	1.612
Yollar, Limanlar ve Havalimanları	0,31	1.323
Maden Alanları	0,31	1.305
Göller, Akarsular, Barajlar ve Sulak Alanlar	0,22	948
Sulu Marjinal Tarım Alanı	0,14	600
Kumsal, Kayalık ve Tuzlalar	0,11	457
Zeytin	0	9

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2022) verileri kullanılarak BEBKA tarafından hazırlanmıştır.

2.3.5. Konut Fiyatlarının Hane Halkı Gelirine Oranı

2020 yılına ait TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması sonuçlarından Düzey 2 Bölge ölçeğinde elde edilen "Yıllık Ortalama Hane halkı Kullanılabilir Geliri" ile, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından sağlanan ve 2020 yılına ait konut satış fiyatları oranlanarak; bir hanenin ortalama geliriyle kaç yılda konut satın alabileceğine dair ilçe, il, bölge ve Türkiye düzeyinde sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 16. Hane Halkı Gelirine Oranla Gayrimenkul Satış Fiyatları (2020)

İl/Bölge	Toplam Satış Tutarı (TL)	Toplam Satış Sayısı (Adet)	Birim Satış Fiyatı (TL)	Ortalama Yıllık Hanehalkı Geliri	Konut Fiyatı / Yıllık Gelir
Bursa	62.243.571.994	183.845	338.565	68.599	4,94
Eskişehir	17.602.823.025	65.991	266.746	68.599	3,89
Bilecik	3.005.369.834	21.118	142.313	68.599	2,07
TR41	82.851.764.853	270.954	305.778	68.599	4,46
Türkiye	1.557.553.164.971	4.899.972	317.870	69.349	4,58

Kaynak: Resmi yazı yoluyla elde edilen veriler (TÜİK, 2022) kullanılarak BEBKA tarafından hazırlanmıştır.

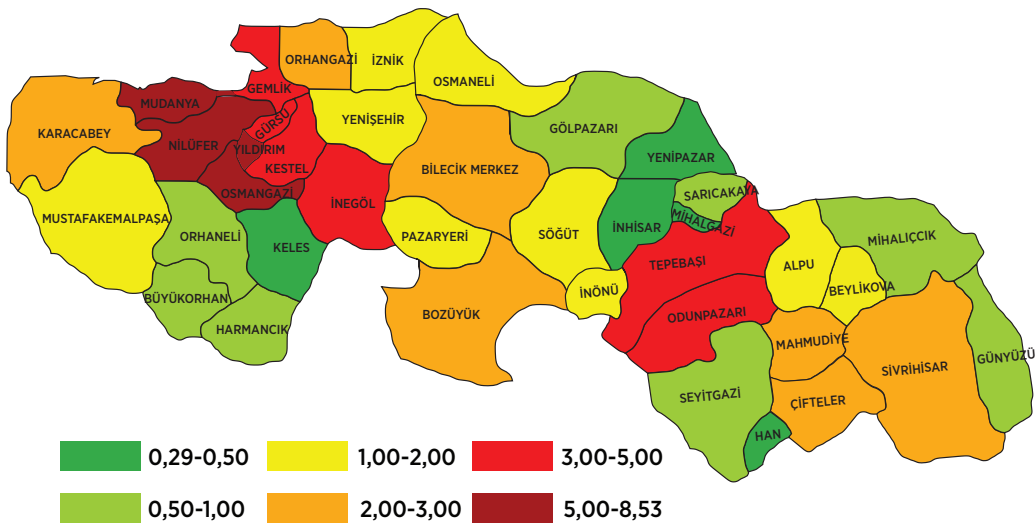
Buna göre, ortalama konut fiyatının yıllık gelire (bölge ortalaması) oranı Bursa'da 4,94 yıl, Eskişehir'de 3,89 yıl, Bilecik'te 2,06 yıl, TR41 Bölgesi'nde 4,46 yıl, Türkiye'de ise 4,58 yıldır. Buradan hareketle, hanehalkının Eskişehir ve Bilecik'te konut sahibi olma imkanının, Bursa ve Türkiye ortalamasından daha kolay olduğu söylenebilir.

İlçe düzeyindeki konut satış fiyatları, bölgesel gelir ortalamasıyla oranlandığında, konut sahibi olmak için gereken hanehalkı gelirinin; Bursa'da en yüksek 8,53 yıla Nilüfer, en düşük 0,43 yıla Keles; Eskişehir'de en yüksek 4,90 yıla Odunpazarı, en düşük 0,29 yıla Han; Bilecik'te ise en yüksek 2,95 yıla Merkez, en düşük 0,37 yıla İnhisar olduğu görülmektedir.

Bir ilde yer alan ilçeler arasında konut fiyatlarının dağılımı incelendiğinde, standart sapma Bursa'da 1,85, Eskişehir'de 1,83, Bilecik'te ise 0,80 değerini almaktadır. Böylelikle, bölge içerisinde kentsel karakteri yüksek olan merkezi ilçeler ile kırsal karakteri baskın olan diğer ilçeler arasındaki farklılaşmanın, Bursa ve Eskişehir'de Bilecik'e kıyasla daha yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır.

Şekil 63. Bölgesel Ortalama Yıllık Hanehalkı Gelirinin İlçelere Göre Ortalama Konut Satış Fiyatlarına Oranı (Yıl Cinsinden)

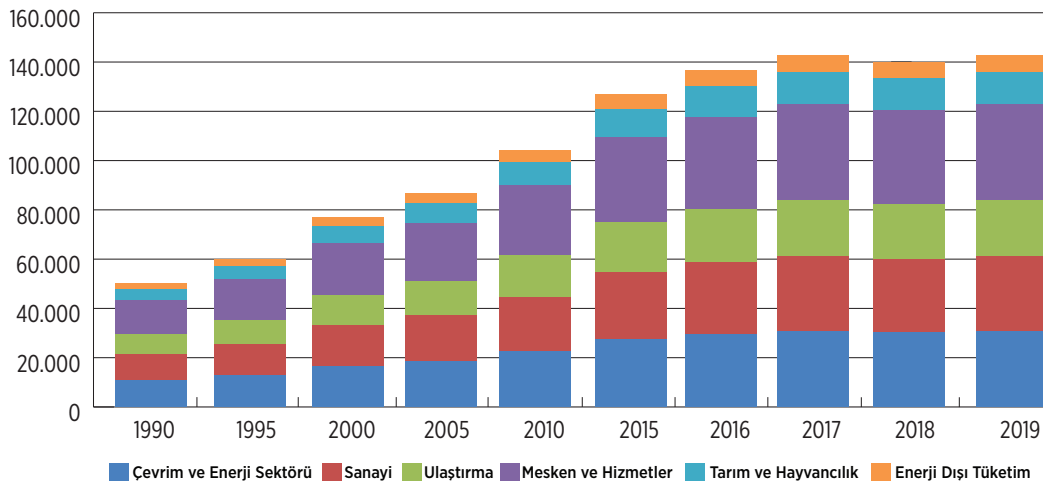

Kaynak: Resmi yazı yoluyla elde edilen veriler (TÜİK, 2022) kullanılarak BEBKA tarafından hazırlanmıştır.

2.3.6. TR41 Bölgesinde Yenilenebilir Enerji Faaliyetleri

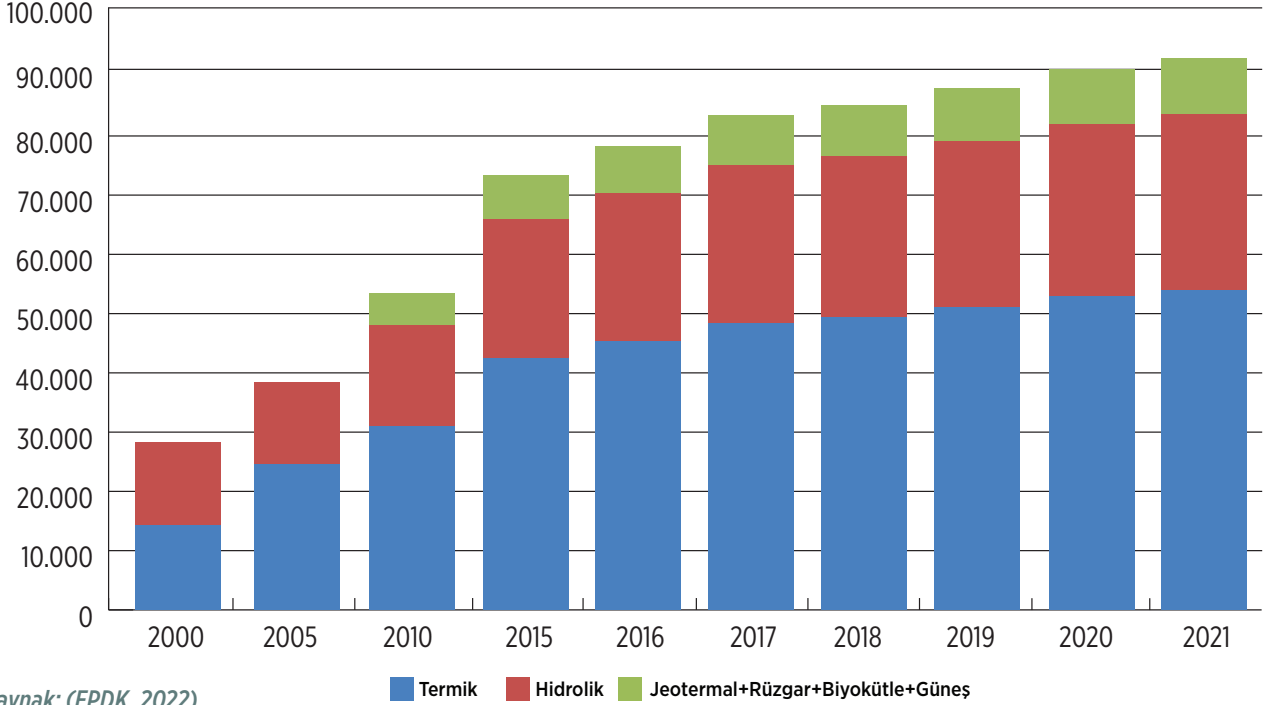
Türkiye'de 2019 yılında toplam enerji tüketiminin dağılımına bakıldığında, en yüksek tüketimin konut ve hizmetler sektöründe ile sanayi sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. 2010 yılından bu yana tarım ve hayvancılık sektöründe de enerji tüketiminin istikrarlı biçimde arttığı görülmektedir.

Şekil 64. Türkiye'de Sektörlere Göre Toplam Enerji Tüketimi (Mtep)

Aşağıdaki grafikte jeotermal, rüzgâr, biyokütle ve güneş enerjisinin kurulu güç kaynaklarında Türkiye’de 2010 yılından itibaren meydana gelen artış net bir şekilde görülmektedir.

Şekil 65. Yıllar İtibarıyla Lisanslı Kurulu Gücün Kaynak Bazında Gelişimi (MW)

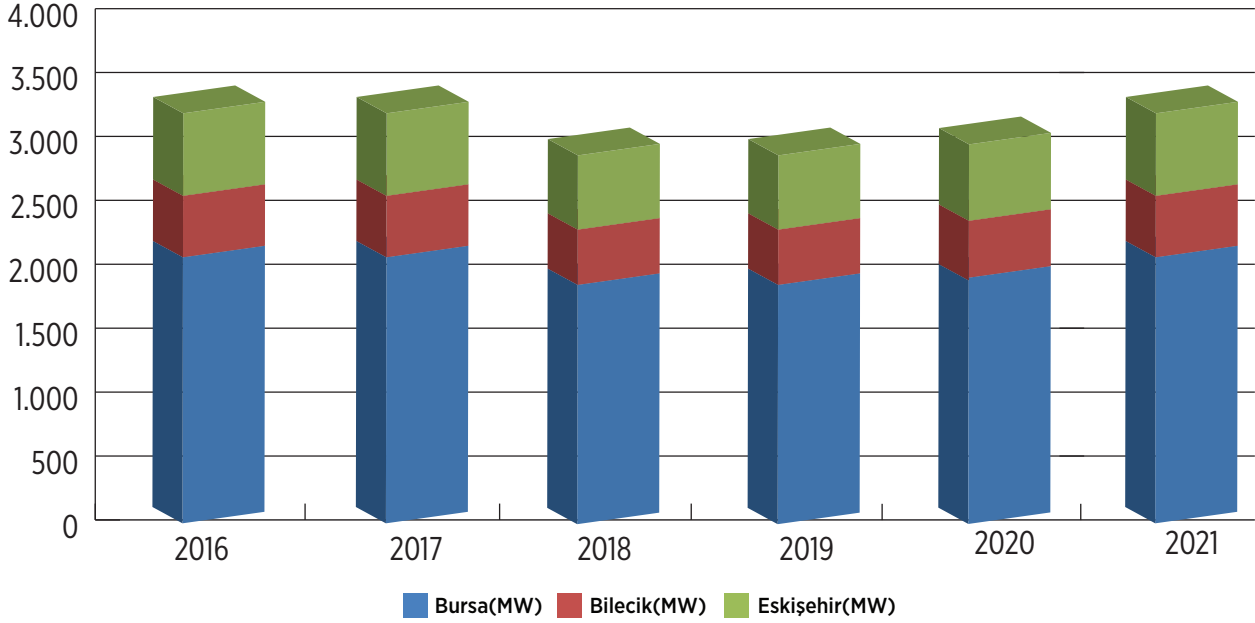
Bursa, Eskişehir, Bilecik illerinden oluşan TR41 Bölgesinin kurulu gücü; lisanslı kurulu güç ve lisanssız kurulu güç olmak üzere iki kısımda incelenmiştir. Lisanslı elektrik üretimi ile lisanssız elektrik üretimi arasında tesis kurulumu, işleyişi ve ticari açıdan birçok farklılık bulunmasıyla beraber en temel farklar; enerji üretim tesisinin kurulu güç büyüklüğü ve enterkonnekte sisteme iletim veya dağıtım kısmından dahil olma durumudur.

Ülkemizde Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretim Yönetmeliği ile düzenlenen faaliyet türünde elektrik enerjisi üretebilecek, gerçek veya tüzel kişilerin lisans almadan ve şirket kurmadan elektrik üretim faaliyeti yapmaları sağlanmıştır. Bu model ile elektrik piyasasında, tüketicilerin elektrik ihtiyaçlarını tüketim noktasına en yakın kendi üretim tesisinden karşılaması (öz tüketim modeli), arz güvenliğinin sağlanmasında küçük ölçekli üretim tesislerinin de ülke ekonomisine kazandırılması, dağıtık üretim yöntemi ile elektrik şebekesinde iletim/dağıtım maliyetleri ile kayıp miktarlarının düşürülmesi amaçlanmıştır.

Ayrıca, 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile piyasada elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı, toptan veya perakende satışı, elektrik ithalat ve ihracatı ve piyasa işletim faaliyetleri için lisans alınması zorunlu kılınmıştır. Bu kapsamda piyasada faaliyet göstermek isteyen ve kurulu gücü 5 MW'tan büyük olan yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik üretim santralleri için Enerji Piyasası Düzenleme Kurumun (EPDK)'dan üretim lisansı alınmak zorundadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022).

TR41 Bölgesini oluşturan illerdeki lisanslı enerji üretim tesislerinin kurulu güçlerine bakıldığında kapanan ve yeni yatırım yapılan enerji üretim santralleri neticesinde iller bazında sürekli artan değil dalgalı grafiklerin oluştuğu gözlemlenmektedir.

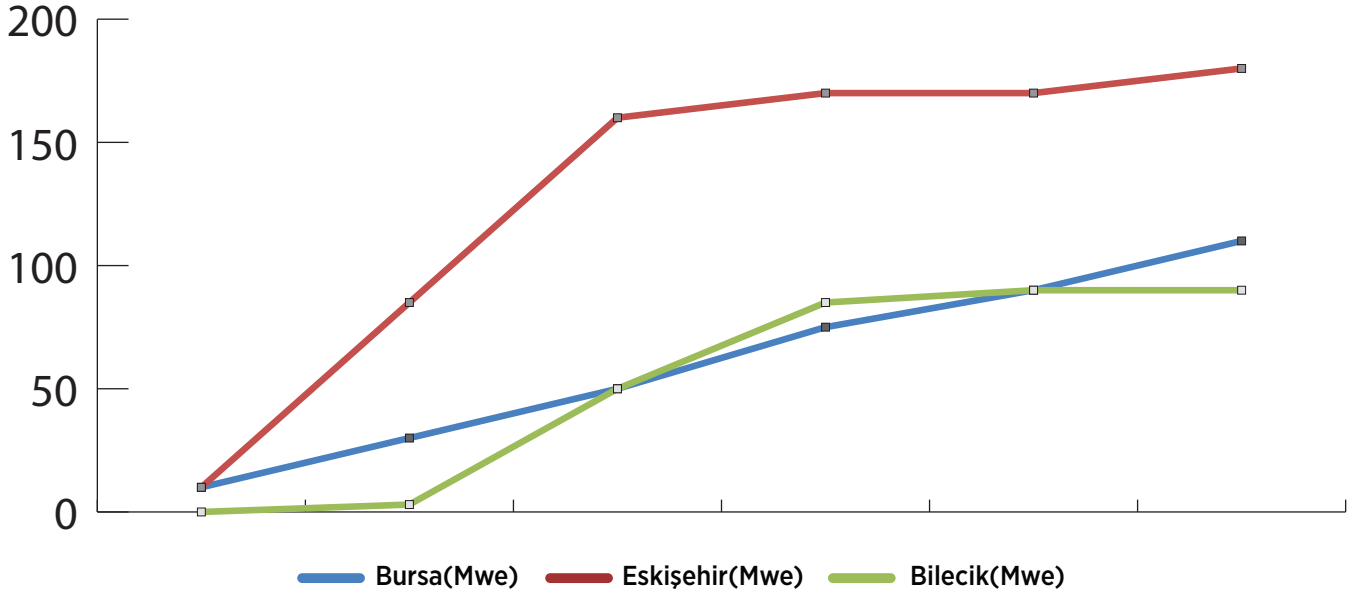
Şekil 66. Bursa İli Lisanslı Elektrik Santralleri Toplam Kurulu Gücü (MW)

Kaynak: (EPDK, 2022)

Lisanssız elektrik üretim santrallerinin TR41 Bölgesi'nde toplam kurulu güçlerine bakıldığında lisanssız elektrik üretim tesislerinden farklı olarak öz tüketim modeli politikası ile birlikte oluşturulan etkin destek mekanizmaları sonucunda kurulu gücün sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Şekil 67. TR41 Bölgesi Lisanssız Elektrik Santralleri Toplam Kurulu Gücü

Kaynak: (EPDK, 2022)

Tarımsal üretimin girdi maliyetleri içinde kritik bir başlık olan elektrik enerjisinin özellikle küçük ölçekli üreticiler tarafından ihtiyaçlarını karşılamak adına öz tüketim modeli politikasıyla kurulan tesislerden elde edilmesi, atıl kapasitelerinin de dağıtım şebekesi üzerinden ekonomiye kazandırılması; arz güvenliğinin yanında kaynak verimliliği

açısından da önem arz etmektedir. Küçük ölçekli üreticilerle birlikte, kırsala hizmet veren kamu kurum ve kuruluşlar ile kooperatiflerin de sulama, aydınlatma, depolama, işleme gibi adımlarda yenilenebilir enerji kullanımına geçişi; girdi maliyetlerini azaltarak üretim miktarını ve verimliliğini artırmak adına gelişme potansiyeli taşımaktadır.

2.3.7. Deniz Kirliliği

Bölge illeri arasında Marmara Denizi'ne kıyısı bulunan Bursa ilinin deniz kirliliği kaynakları; derelerden taşınan atıklar, gemi kaynaklı atıklar, kara kökenli atıklar ve balıkçılık olarak sıralanmaktadır. Sıfır Atık Projesi'nin devamı niteliğinde olan Sıfır Atık Mavi Hareketi kapsamında Bursa İli Deniz Çöpleri Eylem Planı hazırlanmıştır. Yapılan çalışmada deniz çöplerinin çoğunluğunun kara kökenli faaliyetler olduğu belirtilirken yakın çevrede bulunan atık su arıtma tesislerinden derin deşarj yapanlar olduğu da belirtilmiştir. Denizcilik faaliyetlerinden kaynaklı atıkların yönetimi için Bursa ilinde 4 adet atık kabul tesisi bulunmaktadır. (Bursa Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü, 2019)

İl sınırları içinde çok iyi kalite niteliğinde olan kıyı bulunmamaktadır. Gemlik, Mudanya ve Karacabey ilçelerinde toplam 20 adet halk plajı arasında mavi bayraklı plaj bulunmamaktadır. 2020 yılı için ekolojik kalite durumu ölçüm sayısı ve değerlendirmesi aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 17. Kıyı Su Kütlelerinin Ekolojik Kalite Değerlendirmesi

	İyi	Orta	Kötü
Gemlik	2	5	-
Mudanya	3	5	2
Karacabey	3	-	-

Kaynak: (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021)

Marmara Denizi'nde su yüzeyini ve derinleri saran müsilaj (deniz salyası) sorununu ile mücadele için 22 eylemden oluşan Marmara Denizi Koruma Eylem Planı hazırlanmıştır. 2021 yılında Marmara Denizi'nde organik madde yükünün ve deniz suyu sıcaklığının artması ile birlikte kıyılarda gözle görülür müsilaj sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine ÇŞİDB tarafından eylem planı hazırlanarak gerekli tedbirler kamuoyuyla paylaşılmış olup, takibi Bakanlık tarafından yapılmaktadır (Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021).

Bu durum, kıyı şeridinde sahip ilçelerde balıkçılık ve deniz ürünlerine dayalı ekonomik aktivitenin yoğun olduğu mahallelerin mevcut ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmeleri için benzer sorunların tekrar yaşanmaması adına önem arz etmektedir.

2.4. Kırsalda Kurumsal Kapasite

2.4.1. Kooperatif/Birlik Sayıları

YER-SİS çalışmasına göre kırsalda üretimin sürekliliği ve üreticinin fiyat rekabetçiliğinde önemli bir rol üstlenen kooperatifçilik bu bölümde incelenmiştir. Bölgede kooperatif veya üretici birliği bulunan 365 kırsal yerleşimin 282'si Bursa'da, 57'si Eskişehir'de, 26'sı ise Bilecik'te iken; köy/belde tanıtım/kalkındırma derneği bulunan 261 kırsal yerleşimin 215'i Bursa, 28'i Eskişehir, 18'i Bilecik'tedir.

Bursa'da 294 (%42), Eskişehir'de 326 (%81) ve Bilecik'te 206 (%83) olmak üzere bölgede toplam 826 (%61) kırsal yerleşimde ise kooperatif/birlik ya da köy/belde tanıtım/kalkındırma derneğinden en az birisi dahi bulunmamaktadır.

Tablo 18. Üretici Birliği/Kooperatifi Bulunan Kırsal Yerleşim Adedi

Bursa	282
Büyükorhan	1
Gemlik	16
Gürsu	8
İnegöl	56
İznik	29
Karacabey	16
Keles	11
Kestel	19
Mudanya	18
Mustafakemalpaşa	37
Nilüfer	5
Orhaneli	9
Orhangazi	11
Osmangazi	12
Yenişehir	31
Yıldırım	3
Eskişehir	57
Alpu	12
Beylikova	1
İnönü	3
Mihalıççık	4
Odunpazarı	5
Seyitgazi	10
Sivrihisar	16
Tepebaşı	6
Bilecik	26
Bozüyük	5
Gölpazarı	3
Merkez	9
Osmaneli	5
Pazaryeri	1
Söğüt	3
Toplam	365

Tablo 19. Köy/Belde Tanıtım/Kalkındırma Derneği Bulunan Kırsal Yerleşim Sayısı

Bursa	215
Büyükorhan	17
Gemlik	9
Gürsu	4
Harmancık	9
İnegöl	26
İznik	4
Karacabey	10
Keles	19
Kestel	12
Mudanya	9
Mustafakemalpaşa	30
Nilüfer	8
Orhaneli	17
Orhangazi	5
Osmangazi	17
Yenişehir	18
Yıldırım	1
Eskişehir	28
Alpu	3
Beylikova	1
Çifteler	2
İnönü	1
Mihalgazi	1
Mihalıççık	2
Odunpazarı	7
Seyitgazi	8
Sivrihisar	2
Tepebaşı	1
Bilecik	28
Bozüyük	3
İnhisar	3
Merkez	4
Pazaryeri	5
Söğüt	2
Yenipazar	1
Toplam	365

Tablo 20. Üretici Birliği/Kooperatifi ya da Tanıtım/Kalkındırma Derneği Bulunmayan Kırsal Yerleşim Sayısı

Bursa	294/703
Büyükorhan	21
Gemlik	2
Gürsu	1
Harmancık	13
İnegöl	31
İznik	9
Karacabey	40
Keles	10
Kestel	7
Mudanya	18
Mustafakemalpaşa	54
Nilüfer	14
Orhaneli	33
Orhangazi	13
Osmangazi	5
Yenişehir	22
Yıldırım	1
Eskişehir	326/402
Alpu	16
Beylikova	19
Çifteler	20
Günyüzü	16
Han	11
İnönü	9
Mahmudiye	15
Mihalgazi	4
Mihalıççık	46
Odunpazarı	37
Sarıcakaya	9
Seyitgazi	32
Sivrihisar	48
Tepebaşı	44
Bilecik	206/247
Bozüyük	37
Gölpazarı	45
İnhisar	6
Merkez	37
Osmaneli	22
Pazaryeri	18
Söğüt	19
Yenipazar	22
Toplam	365

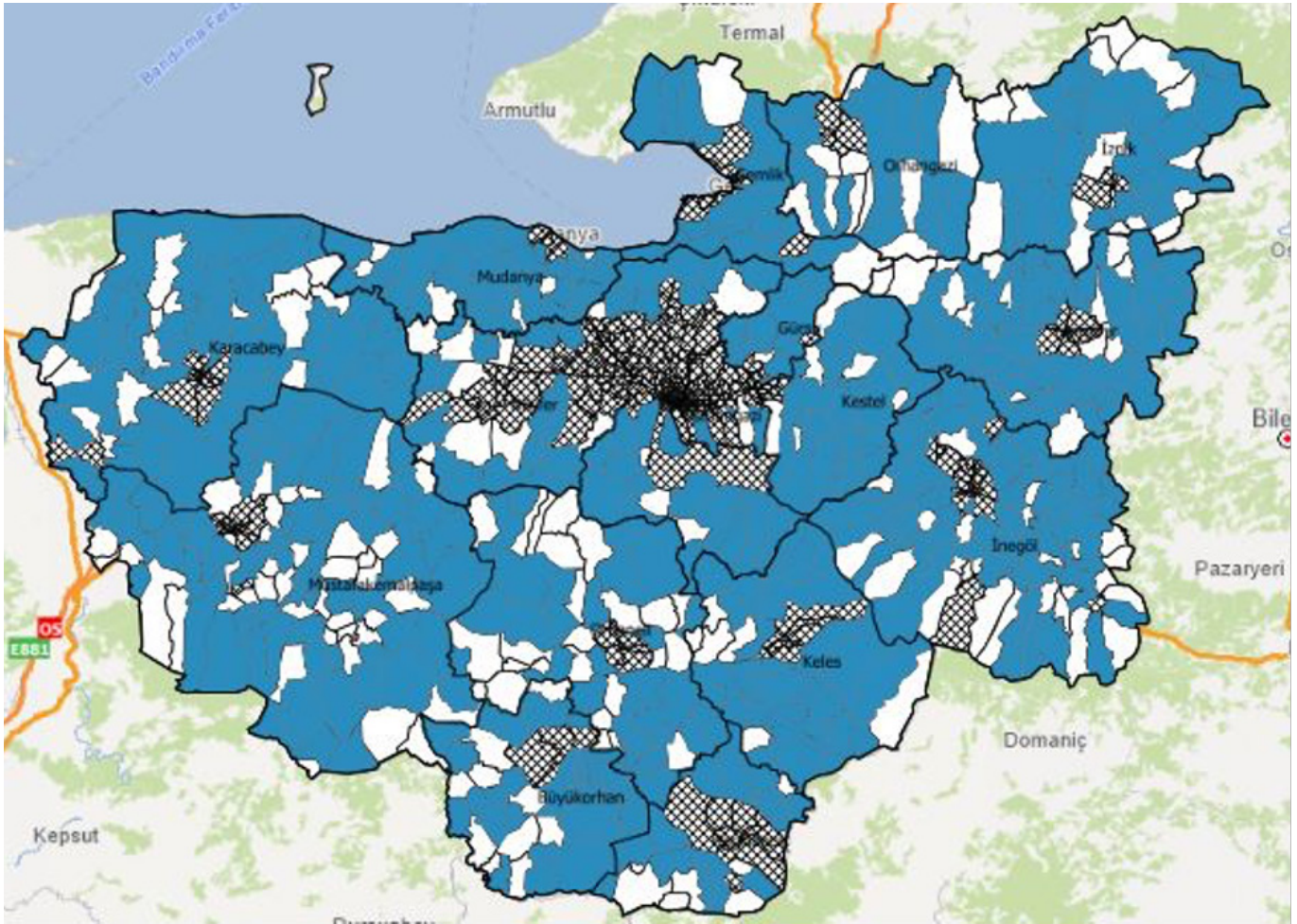
2.5. İlçe Bazlı Tesis Talepleri

Çalışma kapsamında incelenen bir diğer husus ise ilçelerin ihtiyaç duydukları tesisler ve bunların 2014-2023 yıllarını kapsayan Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı öngörülerini ile karşılaştırılmasıdır.

Bu bağlamda sistemde kırsal anket verileri ile ortaya çıkan, “beklentiler” kategorisi altında yer alan, tesis talebinde bulunan ilçeleri gösteren harita verileri aşağıda yer almaktadır. Şekillerde mavi renkte gösterilen alanlar ilçelerin bahsi geçen taleplerde bulunan kesimleridir.

2.5.1. Bursa'daki Tesis Talepleri

Şekil 68. Bursa ilinde tesis talebinde bulunan mahalleler

Bursa'da kırsal mahallelerin ihtiyaç duyduklarını belirttikleri tesisler, ilçe bazında gösterilmektedir.

Tablo 21. Bursa ilçelerinden derlenen tesis talepleri

İLÇE	TESİS TİPİ									
	Atık toplama/ arıtma tesisi	Fabrika/ Atölye	Mezbaha veya hayvan Pazarı	Semt pazarı	Soğuk hava deposu	Sosyal tesisler	Süt toplama merkezi	Turizm tesisi	Ürün toplama merkezi	Diğer
Büyükorhan	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Gemlik	X	X				X		X	X	X
Gürsu		X	X		X	X				
Harmancık	X	X	X		X	X	X		X	X
İnegöl	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
İznik	X	X			X	X		X	X	X
Karacabey	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Keles	X	X	X		X	X	X	X	X	X
Kestel		X	X	X	X	X	X	X	X	X
Mudanya	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Mustafa kemalpaşa	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Nilüfer		X	X	X	X	X	X	X	X	X
Orhaneli		X	X		X	X	X	X	X	X
Orhangazi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Osmangazi		X	X	X	X	X		X		X
Yenişehir	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Yıldırım		X				X		X		

Talep Verilerinin Bölge Planı Öngörülerini ile Karşılaştırılması

Bursa ilçelerinin ihtiyaç duyduklarını belirttikleri tesis verileri 2014-2023 yıllarını kapsayan Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı tedbir ve alt tedbirlerinde öngörülen tesisler ile karşılaştırılmıştır. YER-SİS verilerinde yer alan talepler 'x' ile gösterilmiş, bölge planı öngörülerinde yer alan tesisler ise koyu yeşil renk ile gösterilmiştir. Tesis tiplerinden "diğer" seçeneği içeriğinin net olmaması sebebi ile bölge planı ile karşılaştırılmamıştır.

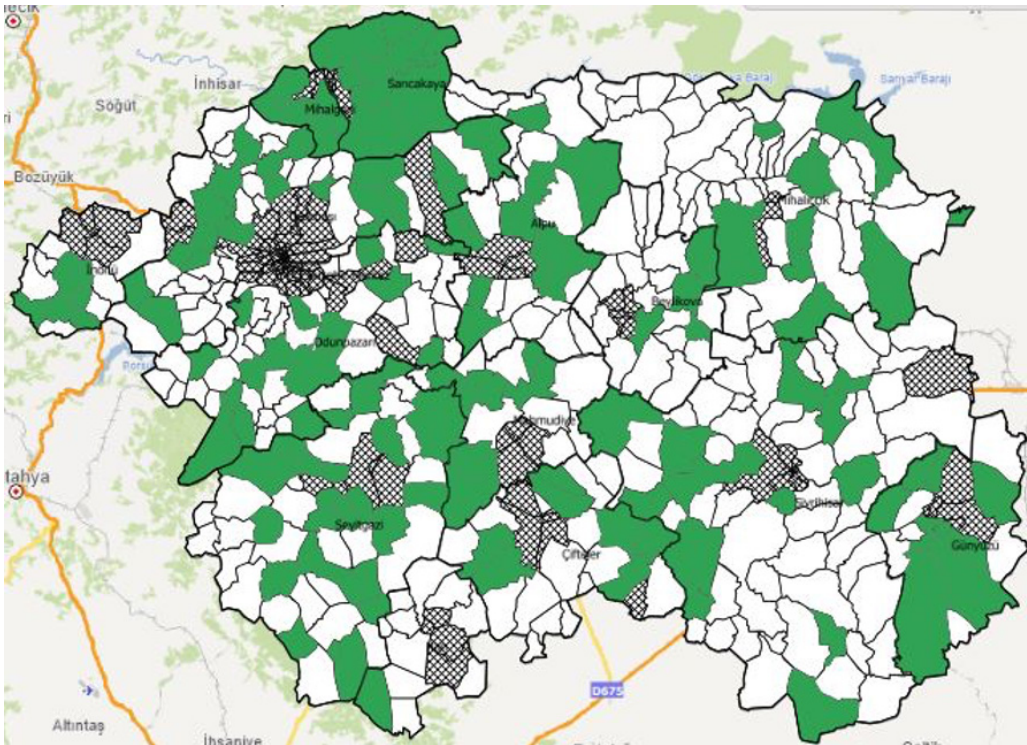
Tesis talepleri Bölge Planı tedbir ve alt tedbirleriyle karşılaştırıldığında; ilçelerin büyük çoğunluğunda fabrika, soğuk hava deposu, sosyal tesis ve turizm tesisi ihtiyaçlarının kararlarla örtüştüğü görülmektedir. Bölge Planında mezbaha ve hayvan pazarları yerine, birden fazla ilçeye hizmet edebilecek entegre hayvancılık tesisleri önerilmiştir. Süt toplama merkezleri için de benzer bir yapı öngörülmüştür. Ürün toplama merkezleri çoğunlukla fabrika/atölye ve soğuk hava deposu başlıkları altında belirtilerek ayrı bir başlıkla değinilmemiştir. Bölge planının ölçeği gereği, herhangi bir ilçede semt pazarı kararı bulunmamaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen bir diğer husus ise bölgedeki ilçelerin ihtiyaç duydukları tesisler ve bunların 2014-2023 yıllarını kapsayan Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı öngörülerini ile karşılaştırılmasıdır.

Bu bağlamda sistemde kırsal anket verileri ile ortaya çıkan, "beklentiler" kategorisi altında yer alan, tesis talebinde bulunan ilçeleri gösteren harita verileri aşağıda yer almaktadır. Şekillerde yeşil renkte gösterilen alanlar ilçelerin bahsi geçen taleplerde bulunan kesimleridir.

2.5.2. Eskişehir'deki Tesis Talepleri

Şekil 69. Eskişehir ilinde tesis talebinde bulunan ilçeler

Eskişehir'de kırsal mahallelerin ihtiyaç duyduklarını belirttikleri tesisler, ilçe bazında gösterilmektedir.

Tablo 22. Eskişehir İlçeleri Tesis Taleplerinin Bölge Planı İle Karşılaştırılması

İLÇE	TESİS TİPİ									
	Atık toplama/ arıtma tesisi	Fabrika/ Atölye	Mezbaha veya hayvan Pazarı	Semt pazarı	Soğuk hava deposu	Sosyal tesisler	Süt toplama merkezi	Turizm tesisi	Ürün toplama merkezi	Diğer
Alpu		X	X		X	X	X		X	
Beylikova					X	X				
Çifteler		X		X	X	X				
Günyüzü		X		X	X	X			X	
Han										
İnönü	X	X		X		X			X	
Mahmudiye		X	X		X	X	X	X		
Mihalgazi		X		X						
Mihalıçcık	X		X		X	X	X			
Odunpazarı		X	X	X		X	X	X		
Sarıcakaya		X			X		X	X		
Seyitgazi	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Sivrihisar		X	X		X	X	X			
Tepebaşı		X	X	X		X	X			

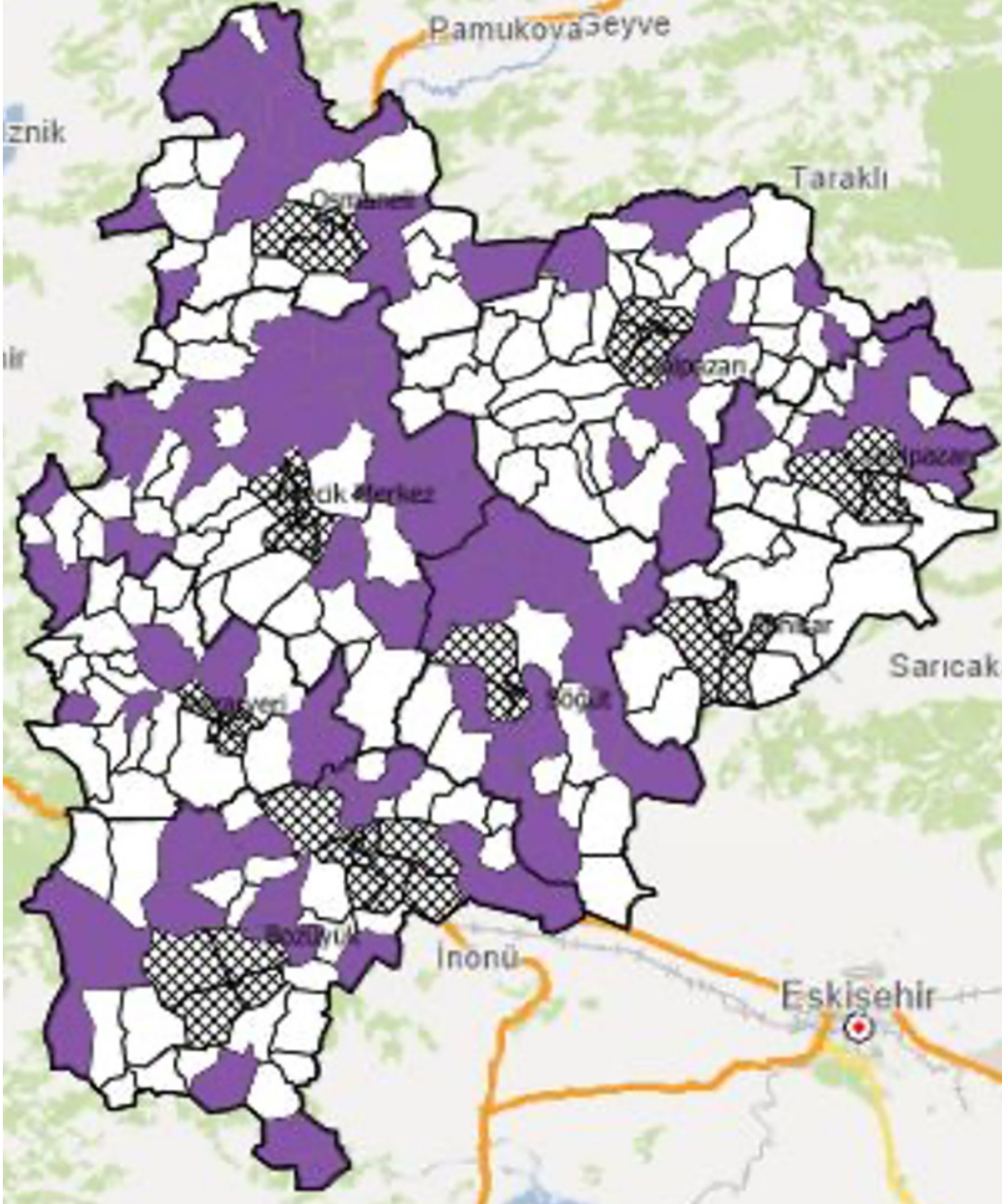
Talep Verilerinin Bölge Planı Öngörülleri ile Karşılaştırılması

Bölgedeki ilçelerin ihtiyaç duyduklarını belirttikleri tesis verileri 2014-2023 yıllarını kapsayan Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planı tedbir ve alt tedbirlerinde öngörülen tesisler ile karşılaştırılmıştır. YER-SİS verilerinde yer alan talepler 'x' ile gösterilmiş, bölge planı öngörülerinde yer alan tesisler ise koyu yeşil renk ile gösterilmiştir. Tesis tiplerinden "diğer" seçeneği içeriğinin net olmaması sebebi ile bölge planı ile karşılaştırılamamıştır.

Tesis talepleri Bölge Planı tedbir ve alt tedbirleriyle karşılaştırıldığında; ilçelerin büyük çoğunluğunda fabrika, soğuk hava deposu, sosyal tesis ve turizm tesisi ihtiyaçlarının kararlarla örtüştüğü görülmektedir. Bölge Planında mezbaha ve hayvan pazarları yerine, birden fazla ilçeye hizmet edebilecek entegre hayvancılık tesisleri önerilmiştir. Süt toplama merkezleri için de benzer bir yapı öngörülmüştür. Ürün toplama merkezleri çoğunlukla fabrika/atölye ve soğuk hava deposu başlıkları altında belirtilerek ayrı bir başlıkla değinilmemiştir. Bölge planının ölçeği gereği, herhangi bir ilçede semt pazarı kararı bulunmamaktadır.

2.5.3. Bilecik'teki Tesis Talepleri

Şekil 70. Bilecik İlinde Tesis Talebinde Bulunan Köyler

Bilecik'te belirtilen tesis talepleri Bölge Planı tedbir ve alt tedbirleriyle karşılaştırıldığında; ilçelerin büyük çoğunluğunda fabrika, soğuk hava deposu, sosyal tesis ve turizm tesisi ihtiyaçlarının kararlarla örtüştüğü görülmektedir. Bölge Planında mezbaha ve hayvan pazarları yerine, birden fazla ilçeye hizmet edebilecek entegre hayvancılık tesisleri önerilmiştir. Süt toplama merkezleri için de benzer bir yapı öngörülmüştür. Ürün toplama merkezleri çoğunlukla fabrika/atölye ve soğuk hava deposu başlıkları altında belirtilerek ayrı bir başlıkla değinilmemiştir. Bölge planının ölçeği gereği, herhangi bir ilçede semt pazarı kararı bulunmamaktadır.

Bilecik'te kırsal mahallelerin ihtiyaç duyduklarını belirttikleri tesisler, ilçe bazında gösterilmektedir.

Tablo 23. Bilecik İlçeleri Tesis Taleplerinin Bölge Planı İle Karşılaştırılması

İLÇE	TESİS TİPİ									
	Atık toplama/ arıtma tesisi	Fabrika/ Atölye	Mezbaha veya hayvan Pazarı	Semt pazarı	Soğuk hava deposu	Sosyal tesisler	Süt toplama merkezi	Turizm tesisi	Ürün toplama merkezi	Diğer
Bozüyük	X	X	X			X	X	X		
Gölpazarı		X		X	X	X	X		X	
İnhisar										
Merkez	X	X		X	X	X	X	X	X	
Osmaneli		X		X	X	X	X	X	X	
Pazaryeri		X			X	X		X	X	
Söğüt	X	X			X	X	X	X	X	
Yenişehir		X	X	X	X	X				

2.6. GZFT Analizi

BEBKA koordinasyonunda 2021 yılında düzenlenen Kırsal Kalkınma Çalıştayları ile 2022 yılında düzenlenen 2024-2028 Bölge Planı İl Çalıştaylarında katılımcıların görüşleriyle şekillenen GZFT Analizi ile, kırsal kalkınma alanında bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatlar ve tehditler ele alınmıştır.

Tablo 24. GZFT Analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
<p>TR41 Bölgesi'nin coğrafi konumu, bölgedeki mikro klima iklim ve ürün çeşitliliği, tarıma dayalı sanayinin güçlü yapısı, coğrafi işaretli ürünlerin bulunması, milli parklar ve koruma havzaları, mera ve ormanlar, üniversiteler, örgütlenme yönünden kooperatiflerin fazlalığı, uzmanlaşmış tarımsal kurumlar (TİGEM vb.), yenilikçi ve bilinçli insan kaynağı, katma değeri yüksek tarımsal ürün çeşitliliği, ticaret borsasının ve tarıma dayalı ihtisas organize sanayi bölgesinin varlığı, potansiyel turizm çeşitlerinin varlığı (kırsal turizm, yayla turizmi, inanç turizmi, kültür turizmi vb.) kırsal kalkınma açısından bölgenin güçlü yönlerini oluşturmaktadır.</p>	<p>Kırsal alanlardaki ulaşım zorlukları, sosyal donatı alanlarının eksikliği;elektrik dağıtımında kısmi aksamalar, 4,5G ve internet altyapısının kesintili biçimde hizmet vermesi, nüfusun düzenli olarak göç etmesi ve yaşlanması, bölgedeki parçalı araziler ve işletme büyüklüklerinin oldukça küçük olması, coğrafi koşullara uygun ürün deseni ve beraberinde pazar planlamasının yetersizliği, tarımsal ürünlerin katma değerli hale getirilememesi, coğrafi işaretli ürünlerin pazarlanabilirliği, standardizasyonu ve kontrolünün yetersizliği, tarımsal Ar-Ge merkezlerinin eksikliği, bölgedeki değerlendirilmemiş potansiyel turizm alanları/rotaları ve turizm ve tanıtım bilincinin yetersiz olması kırsal kalkınma açısından bölgenin zayıf yönlerini oluşturmaktadır.</p>
Fırsatlar	Tehditler
<p>Arazi toplulaştırma konusunda yürütülen çalışmalar, ürünlerin hedef pazarlara erişimini kolaylaştıracak karayolu ve demiryolu inşaatları, Bursa Yenişehir Havalimanında hava kargo hizmetinin başlatılması, yerel yönetimlerin kırsalda üretimi destekleyici politikaları, güvenli gıdaya artan talep, Bursa'nın IPARD programında yer alması ve kırsal alanlarda ekstrem spor potansiyeli (yamaç paraşütü, kanyon geçişi vb.) olan alanların bulunması bölge için fırsat olarak değerlendirilebilir.</p>	<p>Arazi toplulaştırılmasının etkin yürütülmemesi, tohumda, enerjide ve girdilerin (gübre, ilaç, vb.) tedarikinde dışa bağımlı olunması, girdi maliyetlerinde fiyat artışı ve vergiler kaynaklı baskı, sigorta sisteminin yaygınlaşmaması, nadasa bırakılan arazilerin artışı, geçimlik tarım ile uğraşan küçük aile işletmelerinin büyük tarım işletmeleriyle rekabet edememesi, nüfusu azalan kırsal yerleşimlerde okulların kapatılması ve taşınmalı eğitime geçişle birlikte çocuklu ailelerin kırsalda yaşam tercihinden uzaklaşması, kırsal nüfusun yaşlanması, kırsal alanlara yönelik giderek artan sanayi tesisi ve konut geliştirme baskısı, kırsal alanlarda sanayinin oluşturduğu çevre kirliliği, mevsimlik tarım işçilerinin yaşadığı ve yaşattığı sosyal sorunlar, Bilecik ve Eskişehir'in IPARD programında yer almaması bölge için tehdit oluşturmaktadır. Eskişehir'in IPARD programında yer almaması bölge için tehdit oluşturmaktadır.</p>

3. MEVCUT KIRSAL KALKINMA STRATEJİLERİ

3.1. Uluslararası Strateji ve Planlar

3.1.1. Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler, kırsal kalkınmayı kendisine bağlı Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu (CSD) üzerinden ilk olarak 1995'te gündemine almış olsa da, bu konudaki asıl çalışmalar 2000'li yılların başından itibaren Birleşmiş Milletler Çalışma Programlarında tarım ve kırsal kalkınma, bütüncül planlama ve doğru kaynak yönetimi çerçevesinde ana odak noktaları olmuştur.

Birleşmiş Milletler'in kırsal kalkınma çerçevesindeki temel amacı; kırsal alanlardaki yoksulluğu ve açlığı bitirmek, bunu da sürdürülebilir tarım ile sağlamak olarak belirtilmektedir. Bu kapsamda teşkilatın 2015 yılında yayınlamış olduğu, 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi amaçlanan stratejiler içeren "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri"nden biri, sürdürülebilir tarımı ve kırsal kalkınmayı (SARD) sağlamaktır.

SARD'ın temel amacı, gıda üretimini ve güvenliğini sürdürülebilir bir şekilde artırmaktır. Bu kapsamda, eğitimde yeni girişimler, ekonomik teşviklerin kullanımı ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi; böylece beslenme açısından yeterli istikrarlı gıda tedariki ve gıdaya erişim, yeni pazarlar için yeni üretimler, yoksulluğu azaltmak için istihdam ve gelir yaratma, bunlar yapılırken de doğal kaynakların doğru yönetimi ve çevrenin korunması hedeflenmektedir.

3.1.2. Dünya Bankası

- Dünya Bankası kırsal kalkınmayı;
- Kırsal olarak tanımlanan alanda yaşayan insanların, insanca yaşam koşullarına erişim olanaklarının artması,
- Kalkınma temelinde değişim taleplerinin desteklenmesi, bireylerin kendi öz güçlerini keşfetmesi ve ona dayanması,
- Gelirlerinin artması,
- Toplum dinamiklerinin harekete geçirilmesi,
- Gelir dağılımında adaletin sağlanması,
- Eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşım oranının yükselmesi,
- Kadın ve çocukların yaşam koşullarının iyileştirilmesi,
- Örgütsel davranışların özendirilmesi,
- Kırsal ve tarımsal sanayinin kırsaldaki insanların daha fazla yararlanabilecekleri biçimde geliştirilmesi,
- İklim değişikliği açısından doğal kaynakların korunarak kullanılması ve zenginliklerin kırsaldaki bireylerin de hayatına yansıma süreci olarak tanımlanmaktadır.

Dünya Bankası kırsal kalkınmayı kavramsal açıdan hem sektörel ve hem de mekansal boyutları olan bir alan olarak ele alır. Düşük ve orta gelirli ülkelerde gıda sistemlerini; yoksulluğu azaltmak ve yeşil, dayanıklı ve kapsayıcı kalkınma sağlamak için dönüştürmeyi amaçlar. Bu dönüşümü desteklemek adına da bilgi, tavsiye ve finansal kaynak sağlar.

3.1.3. Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nde kırsal kalkınma; kırsal alanların sosyal, çevresel ve ekonomik sürdürülebilirliğini güçlendirerek gelir desteklerinin ve piyasa değerlerinin güçlendirilmesini hedefleyen Ortak Tarım Politikasının (OTP) alt başlıklarından biridir. Politika; başarıya yatırım yapılmasına önem vermesi, birçok çiftçinin yeni teknikler öğrenmesine, tesislerini iyileştirmelerine ve önemli yeniden yapılandırma çalışmaları yapmalarına, dolayısıyla da rekabetçiliklerini artırmalarına odaklanmaktadır.

AB günümüzde kırsal ekonominin; gıda güvenliği, iklim değişikliği, büyüme ve kırsal alanlardaki iş imkanları ile ilgili önemli sorunlarla karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. AB politikaları çerçevesinde kırsal kalkınma; kırsal topluluklarda akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyümenin desteklenmesi amacıyla ulaşmak açısından önemli bir araç olarak görülmektedir.

Tarım ve ormancılığın rekabet edebilirliği, çevresel sorunlar, kırsal alanlarda yaşam kalitesi ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi gibi konuları kapsayacak şekilde farklı dönemler için kırsal kalkınma politikaları oluşturulmaktadır. Genel itibarıyla OTP, üç uzun vadeli hedef aracılığıyla kırsal alanların sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bunlar;

- Tarım ve ormancılığın rekabet gücünü artırmak,
- Doğal kaynakların ve iklim eyleminin sürdürülebilir yönetimini sağlamak,
- İstihdam yaratılması ve sürdürülmesi de dahil olmak üzere kırsal ekonomilerin ve toplulukların dengeli bölgesel kalkınmasını sağlamaktır.

3.1.4. OECD

OECD, kırsal alanlardaki nüfusu ve kırsal ekonomileri güçlendirmeyi, desteklemeyi ve dayanıklı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Kırsal Politika İlkeleri, OECD'nin kırsal kalkınma konusundaki 20 yılı aşkın çalışmasının bir sonucu olarak üye ülkeler ve kilit paydaşların katılımı ile geliştirilmiştir.

OECD'nin Kırsal Politika İlkeleri;

İlke 1. Kırsal alanlardaki potansiyelin aşağıdaki yollarla en üst düzeye çıkarılması:

- Ortaya çıkan mega trendlere uyum sağlamak ve bunlara yanıt vermek için her kırsal alanın benzersiz özelliklerinden yararlanılması (dijitalleşme, küreselleşme ve ticaret, iklim değişikliği, nüfusun yaşlanması ve kentleşme gibi),
- İşlevsel kentsel alanlar içindeki kırsal alanlar, şehirlere yakın kırsal alanlar ve uzak kırsal alanlar dahil olmak üzere farklı kırsal alan türlerine yönelik farklı politikaların uyarlanması.

İlke 2. Politikaların ve yönetişimin ilgili coğrafi ölçekte aşağıdakiler ile düzenlenmesi:

- Mevcut ve gelecek ihtiyaçlara yanıt verecek işlevsel ilişkilerle (yerel işgücü piyasaları, gıda zincirleri, çevresel hizmetler ve olanaklar gibi) eşleşen farklı ölçeklerde kırsal politikaların uygulanması,

- Kırsal politika hedeflerini gerçekleştirmek için ilgili ölçekte etkili hükümet mekanizmalarının sağlanması,
- Kalite ve erişilebilirliği sürdürmek için kamu hizmetlerinin ve altyapısının (entegre hizmet sunumu, e-hizmetler gibi) verimli ve etkili bir şekilde sağlanmasını teşvik etmek, böylece yetersiz hizmet alan kırsal alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verilmesi.

İlke 3. Kentsel ve kırsal alanlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın ve işbirliğinin aşağıdaki yollarla desteklenmesi:

- Kamu yatırımlarını ve program tasarımını bilgilendirmek için kırsal ve kentsel alanlar arasındaki mekansal süreklilikten ve işlevsel ilişkilerden yararlanılması,
- Entegre bir kalkınma yaklaşımını teşvik etmek için ortak stratejiler yürütülmesi ve kazan-kazan kırsal-kentsel ortaklıkların teşvik edilmesi.

İlke 4. Kırsal politikalar için ileriye dönük bir vizyon belirlenmesi:

- Ekonomik, sosyal ve çevresel hedefler doğrultusunda kırsal alanlarda yaşayanların refahının artırılması,
- Ulusal hedefler ve stratejiler, kırsala özel ihtiyaçlar ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin etkin bir şekilde birlikte çalışır hale getirilmesi,
- Kırsal politika hedeflerinin kırsalda yürütülen çalışmalardan yararlanmasının ve farklı ölçeklerde ölçülebilir olmasının sağlanması,
- Kırsal politika oluşturmada yer alan kurumların iklim değişikliğine, düşük karbon ekonomisine geçişe ve dijitalleşmeye hazırlanmalarına yardımcı olmak için coğrafi bilgi sistemleri ve akıllı veriler gibi veri araçlarına erişiminin sağlanması ve kapasite geliştirmeyi güçlendirmek,
- Çevre kalitesi, atık yönetimi, doğal kaynakların kullanımı, iklim değişikliğine uyum, nüfusun yaşlanması ve dışarıya göç gibi faktörleri dikkate alan kırsalda entegre mekansal planlamanın teşvik edilmesi.

İlke 5. Kırsal alanların küreselleşme, ticaret ve dijitalleşmeden yararlanma potansiyelinin artırılması:

- Kırsal alanlarda ticareti yapılabilir faaliyetler ve katma değer artırılması gibi rekabet avantajına sahip alanların belirlenmesi ve bunlara yatırım yapılması için elverişli bir ortam yaratılması,
- Bulut bilişim, yapay zeka, nesnelerin interneti ve blok zincir teknolojileri gibi kırsal alanlarda yeni nesil teknolojilerin kullanımını sağlamak için dijital altyapının sağlanması,
- Destekleyici politikalar ve düzenlemeler yoluyla yeni nesil üretimin (yenilenebilir enerji ve 3D üretim gibi) desentrelize edilmesi.

İlke 6. Kırsal alanlarda istihdam yaratılmasını teşvik etmek için girişimciliğin desteklenmesi:

- Kırsal alanlarda mevcut olan daha yüksek ulaşım maliyetleri ve zayıf işgücü piyasaları gibi engellerinin üstesinden gelmek için teknolojik yenilik ve yayılımın arttırılması,
- Yerleşik (tarımsal ve endüstriyel üretim, lojistik gibi) ve gelişmekte olan (biyo-ekonomi, yenilenebilir enerji, biyoteknoloji, turizm gibi) yenilikçi ve katma değerli faaliyetleri teşvik edilmesi,

- Yerel KOBİ'lerin küresel değer zincirlerine entegrasyonunu ve girişimcilik becerilerine, altyapıya ve kümelenme girişimlerine yapılan yatırımlar yoluyla kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesinin desteklenmesi,
- Kırsal alanlardaki girişimcilerin ve KOBİ'lerin sermayeye erişimlerinin desteklenmesi (finans destek programları, mikro işletmelere borç verme gibi),
- Kırsal kesimdeki insanları ve firmaları üniversitelerde, araştırma merkezlerinde, üretim genişletme merkezlerinde, tarımsal danışmanlık hizmetlerinde ve mesleki kurumlarda yaşam boyu eğitim fırsatları ve becerilerin yükseltilmesini sağlamak.

İlke 7. Kamu hizmetlerinin sağlanmasına yönelik stratejilerin kırsal politikalarla uyumlu hale getirilmesi:

- Temel sektörel politikaların (ulaşım, sağlık, eğitim gibi) kırsal alanlar üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi ve kırsal alanlar için nerelerde uyarlamaların gerekli olduğunun teşhis edilmesi,
- Politikaların ve düzenlemelerin; kırsal alanlarda kamu hizmetlerinin sağlanmasında ek engeller oluşturmaması için yenilikçi çözümler geliştirilmesi,
- Esnek hizmet sunumu ve yararlanma modelleri gibi yenilikçi uygulamaların teşvik edilmesidir.

3.2. Ulusal Strateji ve Planlar

3.2.1. Geçmiş Dönem Kalkınma Planları

Türkiye’de, Cumhuriyet’in kuruluşundan kısa süre sonra kabul edilen Köy Kanunu ile köy sosyolojisine ve tabiatına uygun şekilde tanımlanan haklar ve ödevler, muasır medeniyetler seviyesinin ötesine geçme ülküsüyle, ülkemizin milli kalkınma sürecini başlatmıştır. 1963’de yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planından (BYKP) itibaren ülkemizin kırsalı; köy kalkınması, toplum kalkınması ve merkez köy gibi politika araçları vasıtasıyla kalkınma politikalarımızın odağında yer almıştır. On Birinci Kalkınma Planı çerçevesinde de ülkemizin kırsal alanlarının taşıdığı ekonomik ve beşeri potansiyelin sürdürülebilir kalkınma yaklaşımıyla ulusal kalkınma sürecimize önemli katkılar vereceği değerlendirilmektedir. Bu sebeple kırsal kalkınma politikalarının gelecek kalkınma planı dönemi ve sonrası için orta ve uzun vadeli bir perspektifle ele alınması gerekmektedir. Kalkınmanın planlı bir şekilde yürütülebileceği düşüncesinden hareketle, 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planları (BYKP) hazırlanmaktadır. Yaklaşık 58 yıldır süregelen kalkınma planlarında, kırsal kalkınmanın ele alınış biçiminde de değişimler meydana gelmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967): “Toplum Kalkınması” ve “Örnek Köyler”

Modeli

- Köy kalkınması problemine ilk defa yer verilmiştir.
- Toplum kalkınmasının tanımı, ilkeleri ve hedeflerine yer verilmiş, modelin uygulanması için dernek, kooperatif gibi teşkilatların kurulması gerektiği belirtilmiştir.
- 1967-1977 yılları arasında toplum kalkınması programlarının bütün köyleri içine alacak şekilde uygulanacağı belirtilmiştir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

- Toplum kalkınması olgusu yerine “Köy ve Köylü Sorunları” başlığı ile yeni bir bölüm açılmıştır.
- Kırsal kalkınma ile ilgili çalışma yapan farklı kuruluşlar, Köy İşleri Bakanlığı’nın

kurulması ile görevlerini bu bakanlığa devretmişlerdir.

- 1970 Yılı İcra Planında ilk defa “Kooperatif Sektör” ayırımı yapılmış ve kooperatiflerin destekleneceği vurgulanmıştır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

- Yöresel kalkınma çalışmalarına ağırlık verileceği ifade edilmiştir.
- Küçük çiftçilere verilen kredilerin, kredi kooperatifleri eliyle verilmesi ve yaygınlaştırılması öngörülmüştür.
- Toprak dağılımının dengesizliği üzerinde durulmuş ve sebepleri açıklanmıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

- Kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, zirai açıdan istenilen yapısal değişimin sağlanması ve köy ve kentin entegrasyon hızının artırılması amaçlanmıştır.
- Gelir dağılımının düzenlenmesi, köyde sosyal imkânların artırılması, küçük ölçekli ve tarıma dayalı sanayi girişimlerinin desteklenmesi planda varılmak istenen hedefler şeklinde özetlenmiştir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

- Planda, altyapı, sağlık, haberleşme ve eğitime yönelik hedeflere daha çok yer verilmiştir.
- Köyde yaşayanlara yeni ve ek iş olanaklarının oluşturulması ve köylülerin iktisadi yönden kalkınmaları için entegre kırsal kalkınma projelerinin uygulanması ilke olarak benimsenmiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

- Merkez köylerin geliştirilmesi, tarım dışı istihdam imkânlarının artırılması, kalkınmada öncelikli yöreler (KÖY) çalışmalarına yoğunlaşılması, eğitim ve sağlık ile ilgili program ve projelerin geliştirilmesi planda kırsal kalkınma ile ilgili ele alınan temel konulardır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

- Planda kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması, üretici birliklerinin geliştirilmesi, kırsal sanayilerin kurulup desteklenmesi, altyapı çalışmalarının hızlandırılması ve tarımsal gelişme projelerinin hazırlanması belirtilmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

- Modern Köy, Modern Tarım ilkesinden hareket ederek şu hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır:
- Kırsal alanda yaşamını sürdüren insanların yaşam ve refah düzeylerinin daha iyi bir seviyeye gelmesi amacıyla altyapı hizmetlerinin bu alanlara eksiksiz götürülmesi,
- Tarımsal altyapının yanında sosyal altyapının da planlanması,
- Bir imar planı doğrultusunda mevcut yerleşim yerlerinin gelişme alanlarının inşaa edilmesi,
- İşsizliği azaltmak ve geliri artırmak amacıyla bölgesel ve yerel iş imkânlarının değerlendirilmesi.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)

- Kırsal kalkınmanın sağlanması amacıyla ortaya konulan hedefler şunlardır:
- Kırsal kalkınma planının UKKS doğrultusunda hazırlanması ve uygulanması,
- Kırsal alanda örgütlenme kapasitesinin geliştirilmesi, üretici örgütlenmelerinin güçlendirilmesi ve bu örgütlenmelerin işlevlerinin Avrupa Birliği tarım piyasaları ile bütünleşmesi amacıyla yeniden düzenlenmesi,

- E-Ticaret kullanımı ile ürünlerin tanıtım ve pazarlamasının yapılması,
- Avrupa Birliği kırsal kalkınma politikalarına uyum amacıyla gerekli düzenlemelerin yapılması ve kırsal kalkınma fonlarının etkin bir şekilde kullanılması ve yönetilmesi ile ilgili idari kapasitenin geliştirilmesi.

Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)

Planda, kırsal kalkınma politikası ile ilgili şu ifade yer almaktadır: "Kırsal kalkınma politikasının temel hedefi, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının bulunduğu yörede iyileştirilmesidir. Kırsal politikanın genel çerçevesini ise; kırsal ekonominin ve istihdamın güçlendirilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması, sosyal ve fiziki altyapının iyileştirilmesi ile çevre ve doğal kaynakların korunması oluşturacaktır."

On Birinci Kalkınma Planı

2019-2023 yıllarını kapsayan On birinci Kalkınma Planı'nın "Planın Hedefleri ve Politikaları" bölümünün "2.4 Yaşanabilir Şehirler, Sürdürülebilir Çevre" başlığında "2.4.6. Kırsal Kalkınma" alt başlığı yer almaktadır. Kırsal kalkınma politikalarının temel amacı, "Sürdürülebilir kırsal kalkınma anlayışıyla, üretici birlikleri ve aile işletmelerinin üretim kapasitesinin ve kırsal işgücünün istihdam edilebilirliğinin artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, yoksullukla mücadele ile kırsal toplumun düzenli ve yeterli gelir imkânlarına kavuşturularak refah düzeyinin artırılması ve nüfusun kırsalda tutundurulması" olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşılmasına yönelik, aşağıdaki politika ve tedbirler sunulmuştur.

IV. 709. Kırsal toplumun beşeri sermayesinin geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması kapsamında köylerde yoksullukla mücadele çalışmaları üretim ve istihdam odaklı sürdürülecektir.

• 709.1. Kırsal toplumun beşeri sermayesinin geliştirilmesi için aile işletmelerine yönelik çiftçi eğitimi ve tarım danışmanlığı konularındaki faaliyetler güçlendirilecek, kadın ve genç girişimciler başta olmak üzere yetişkin nüfusun yaygın eğitim kurslarına erişimi sağlanacak, mesleki eğitim programları katma değeri yüksek yerel ürünler esas alınarak programlanacaktır.

• 709.2. Kırsal alanda yaşayan kadın ve genç çiftçiler tarımsal eğitim-yayım faaliyetleri, kırsal destek projeleri ve tarımdaki iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinde öncelikli olarak desteklenecektir.

• 709.3. Köylerde yoksullukla mücadeleye yönelik faaliyetlerde engelli, yoksul ve yaşlı fertlerin yaşadığı haneler ile mevsimlik gezici tarım işçiliği yapan hanelere öncelik verilecektir.

V. 710. Kırsaldaki üretim ve yaşam biçimlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik kırsal mirasın yaşatılması, tabiat ve kültür varlıklarının korunması sağlanacaktır.

• 710.1. Köylerdeki üretim ve yaşam biçimleri ile tabiat ve kültür varlıklarının korunmasını teminen; köylere özgü geleneksel zanaat ve el sanatları, agro-turizm, coğrafi işaretli ürünler, süs bitkileri, bağcılık, arıcılık, balıkçılık, kümes hayvancılığı, alternatif tarım ürünleri yetiştiriciliği, tarım ve gıda ürünlerindeki geleneksel üretim ve saklama bilgisini gelecek kuşaklara taşıyacak girişimler ve işbirlikleri gibi alanların desteklenmesine devam edilecektir.

VI. 711. Veri temelli kırsal politika yaklaşımının güçlendirilmesine yönelik kırsal istatistikler idari değişikliklerden etkilenmeyecek yöntemlerle hesaplanacak, kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki kırsal verilerin kır-kent ve il/ilçe bazında yayımlanması ve köy envanterinin güncellenmesi sağlanacaktır.

• 711.1. Kırsal istatistiklerin il ve ilçe bazında üretilmesi için kırsal alan tanımı revize edilecek, temel nitelikteki ulusal verilerin kır-kent ve il/ilçe bazında yayımlanması sağlanacak ve kırsal göstergeler bilgi sistemi oluşturulacaktır. Bu çerçevede, TÜİK Nüfus Yoğunluğu verileri ve AB Ulusal Arazi Örtüsü Sınıflandırma verileri ile iller bazında kır/kent tanımı ve İçişleri Bakanlığının yürütmekte olduğu Mekânsal Adres Kayıt Sistemi verileri kullanılacaktır.

• 711.2. Kırsal yoksulluk, üretim, istihdam gibi kırsalın sosyo-ekonomik düzeyini ölçmeye yönelik istatistik çalışmaları yapılacaktır.

• 711.3. Köy envanteri tüm illeri kapsayacak şekilde güncellenecek ve köy envanteri bilgi sistemi oluşturulacaktır.

Yukarıdaki politika ve tedbirler yoluyla, aşağıdaki göstergelerin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir:

I. 706. Kırsal yerleşimlerin sosyal ve fiziki altyapısı, iskânı ve yeniden yerleşim işleri için yatırım ve hizmet ihtiyaçlarının tespiti, takibi ve bu ihtiyaçların giderilmesi sağlanacaktır.

• 706.1. Köylerin mahalli müşterek nitelikli altyapı ve üst yapı ihtiyaçlarının giderilmesi için büyükşehir olmayan iller için KÖYDES kapsamında; büyükşehir belediyesi bulunan illerde köy ve beldeden mahalleye dönen yerleşim yerlerinde ise Büyükşehirlerin Kırsal Altyapısı Projesi (KIRDES) kapsamında köylerin ve beldelerin kaliteli ve erişilebilir yol ağı, içme suyu, atık su tesisi, küçük sulama tesisi yapım işleri için finansal destek sağlanacaktır.

• 706.2. KÖYDES kapsamında kırsal altyapı hizmetleri için ayrılan kaynakların verimli ve etkin kullanımı için KÖYDES izleme sistemi oluşturulacaktır.

• 706.3. Kırsal yerleşimlerde yaşayan vatandaşlarımızın emniyet, asayiş ve kamu düzeninin korunması için iklimsel ve topografik koşullar nedeniyle bozulan yolların bakım-onarımı ile yeni yolların yapımı sağlanacaktır.

• 706.4. Kırsal alanda yerleri kamulaştırılanlar öncelikli olmak üzere, çeşitli risk faktörlerine bağlı olarak ihtiyaç duyulan yeniden yerleşim ve iskân faaliyetleri kapsamında can ve mal güvenliğini tehdit eden yapıların yerine, köyün bitişiğinde veya belirlenecek alanlarda uygun yapılar yapılacaktır.

• 706.5. Kırsal iskân için ayrılan kaynakların etkin kullanımı için bir koordinasyon mekanizması oluşturulacaktır.

II. 707. Kırsal kalkınma destekleri, çiftçi ve çevre odaklı programlanacak; desteklerin yürütülmesinde mevcut çok başlılığı giderecek düzenlemeler yapılacak, uygulamada tamamlamıcılık ve etkinlik sağlanacaktır.

• 707.1. Kırsal kalkınma desteklerinde hedef birliğini sağlamaya yönelik Kırsal Kalkınma Yatırımları Destekleme Programı (KKYDP), Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Destek Programı (IPARD), Kalkınma Ajanslarının kırsal destekleri ve diğer ilişkili destek programları arasında tamamlayıcılığın tesisi için bu desteklerin uygulanmasına ilişkin genel esas ve usuller gözden geçirilecektir.

• 707.2. IPARD ve KKYDP Programları kapsamında kırsal tarım, kırsal ekonomik altyapı yatırımları ile çiftlik faaliyetlerinin geliştirilmesi, kırsal turizm, el sanatları ve kırsalda bilişim uygulamalarına yönelik destekler sürdürülecektir.

III. 708. Kırsal alanda yaşam standartlarının yükseltilmesi için kırsal kalkınmaya ilişkin kurumsal ve yerel kapasitenin geliştirilmesi sağlanacak, kadınlara, genç çiftçilere vb. gruplara pozitif ayrımcılık uygulanması sağlanacak, üretici örgütlerinin sosyal dayanışma, işbirliği, eğitim ve finansman konularında öncü kurumlar olması sağlanacaktır.

• 708.1. Kırsal kalkınma destekleri kapsamında aile işletmeleri ile küçük ve orta ölçekli üreticilerin üretim ve finansal yapısını güçlendirmek ve ölçek ekonomilerinden faydalanılmasını sağlamak üzere örgütlenmeleri teşvik edilecek; üretim ve lojistik altyapıları ile markalaşma ve pazarlama faaliyetlerinin iyileştirilmesi sağlanacaktır.

• 708.2. Kırsalda yaşam kalitesini artırmaya, kırsalı korunan, yaşanan ve üreten alanlar haline getirmeye yönelik çevresel destek ve teşvikler artırılacaktır.

Tablo 25. On Birinci Kalkınma Planı Hedefleri

Hedef	2018	2023
KÖYDES ve KIRDES Kapsamında Yapılan Köy Yolu Uzunluğu (km, Kümülatif)	125.348	148.490
Köylerde İçme Suyu Tesisi Yapılan ve Yenilenen Ünite Sayısı (Kümülatif)	64.700	69.700

3.2.2. On İkinci Kalkınma Planı

2024-2028 yıllarını kapsayan On İkinci Kalkınma Planı'nın "Planın Hedefleri ve Politikaları" bölümünün "Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre" başlığı altında "3.4.8. Kırsal Kalkınma" alt başlığı yer almaktadır. Kırsal kalkınma politikalarının temel amacı, "Kırsal kesimde üretken işgücü oluşturularak ekonominin canlandırılması, sürdürülebilir doğal kaynak yönetiminin sağlanması ve yaşam kalitesinin artırılması suretiyle nüfusun kırsalda tutundurulması" olarak belirlenmiştir. Bu amaca ulaşılmasına yönelik, aşağıdaki politika ve tedbirler sunulmuştur:

I.896. Yöre ve mekâna özgü özellikler dikkate alınarak kırsal alanlarda yaşam kalitesinin artırılması için kamu hizmet sunumu iyileştirilecektir..

• 896.1. Kırsal kalkınma destekleri sağlayan ulaşım, iletişim ve enerji altyapısı güçlendirilecek, Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES) kapsamında köylerde ulaşım, kanalizasyon, içme suyu ve atık su altyapısının iyileştirilmesi sağlanacak, suyun etkin kullanılmasına yönelik proje ve uygulamalar sürdürülecektir.

• 896.2. Kahramanmaraş ve Hatay merkezli depremlerden etkilenen kırsal alanlarda coğrafi, sosyal ve kültürel koşulları dikkate alan güvenli yerleşim alanları oluşturulacaktır.

• 896.3. Kamulaştırma yapılan yerlerin iskânında yerleşim yeri seçiminde kamu harcamalarını asgariye indirmeye yönelik tedbirler alınacak ve hak sahipliğine ilişkin iskân mevzuatında düzenleme yapılacaktır.

II. 897. Kırsalda nüfus kaybını önlemek ve tersine göçü sağlamak için beşeri ve sosyal sermaye geliştirilerek istihdam imkânları iyileştirilecek ve ekonominin çeşitlendirilmesi yoluyla kırsal alanların çekiciliği artırılabacaktır.

•897.1. Kırsalda başta kadınlar ve gençler olmak üzere özel politika gerektiren gruplara yönelik yenilikçi sosyal programlar hayata geçirilecektir.

• 897.2. Kırsal nüfusun, nitelikli sağlık hizmetleri ile başta yaygın eğitim olmak üzere tüm eğitim hizmetlerine erişimi artırılacaktır.

• 897.3. Kırsalda yoksulluğun azaltılması amacıyla ölçek ve dayanışma ekonomisine önem verilerek üretici örgütleri sektörel işbirliği, satış ve pazarlama, üretim teknikleri, finansman ve mevzuat gibi konularda eğitimlerle desteklenecektir.

• 897.4. Kırsalda üretici örgütlerinin güçlendirilmesi ve kooperatifçiliğin etkinleştirilmesi amacıyla ilgili mevzuatta iyileştirmeler gerçekleştirilecektir.

• 897.5. Kırsal mahalle, köy ve orman köylerinin sürdürülebilir geçim kaynaklarının oluşturulması için aile işletmelerine yönelik destekler geliştirilecektir.

• 897.6. Kırsal alanda başta e-devlet olmak üzere dijital hizmetlere erişimi sağlayacak altyapı hizmetleri geliştirilecektir.

• 897.7. Önümüzdeki döneme ilişkin “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi” hazırlanacaktır.

III. 898. Kırsal kalkınma destekleri çiftçi ve üretkenlik odaklı programlanacak, uygulanan farklı destekler arasında koordinasyon sağlanarak uygulamada tamamlayıcılık ve etkinlik artırılacaktır.

• 898.1. Kırsal desteklerde verimliliğin artırılması, mükerrer uygulamaların önüne geçilmesi ve şeffaflığın sağlanması için etki analizleri yapılacak, destek programları arasında bütünlük sağlanmasına yönelik uygulama usulleri iyileştirilecektir.

•898.2. IPARD III döneminde tarımsal işletmelerin fiziki varlıkları, tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması, kırsal alanda kamu altyapı yatırımları ile kırsalda çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve tarım/çevre tedbirlerinin desteklenmesine devam edilecek ve IPARD kapsamında Yerel Kalkınma Stratejileri (LEADER) uygulanacaktır.

• 898.3. Kırsal ekonominin büyümesi için desteklenecek tarım dışı sektörler çeşitlendirilecek, girişimcilik ve kırsal yenilikçilik teşvik edilecektir.

IV. 899. Kırsal çevrenin iyileştirilmesine ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik çalışmalar yapılacak ve doğal kaynakların sürdürülebilirliği sağlanacaktır.

- 899.1. Toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilir ve etkin kullanılması sağlanacak,
- ormansızlaşmayı, biyoçeşitlilik kaybını ve arazi tahribatını engelleyecek çevre odaklı kırsal kalkınma projeleri ve programları yürütülecektir.
- 899.2. Kırsal toplumun çevreye olan duyarlılığının artırılmasına yönelik bilinçlendirme çalışmaları yürütülecektir.
- 899.3. Kır ve kentin eşgüdümünü sağlayacak her türlü altyapı iyileştirme çalışmalarında çevresel etkiler gözetilecek, emisyonu azaltıcı alternatiflere ve teknolojik yeniliklere öncelik verilecektir.

V. Kırsala yönelik istatistiki altyapı coğrafi bilgi sistemi tabanlı olarak iyileştirilecek ve mevzuat uyumu sağlanacaktır

- 900.1. Kır-kent tanımı ülkemizin idari yapılanmasına uygun şekilde ve demografik ve ekonomik özellikleri dikkate alınarak geliştirilecek, kırsal istatistikler il ve ilçe bazında alt kırılımları da içerecek şekilde üretilecektir.
- 900.2. Köy envanterine ait sayısal bilgiler üretilmeye devam edilecek ve coğrafi bilgi sistemine aktarılacaktır.
- 900.3. Kırsaldaki sosyoekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyini ölçmeye yönelik istatistiki çalışmalara devam edilecektir.

Tablo 26. On İkinci Kalkınma Planı Hedefleri

Hedef	2022	2023	2028
KÖYDES ve KIRDES Kapsamında Yapılan Köy Yolu Uzunluğu (km, Kümülatif)	135.870	137.080	144.580
Köylerde İçme Suyu Tesisi Yapılan ve Yenilenen Ünite Sayısı (Kümülatif)	74.240	78.040	84.985

3.2.3. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2021-2023)

Dokuzuncu ve Onuncu Kalkınma Planlarından hareketle 2007-2013 döneminde Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS-I) ve 2014-2020 yıllarını kapsayan UKKS-II belgeleri hazırlanmıştır. Bu belgeler, kırsal kesimin ekonomik gücüne katkı sağlayarak bölgeler arasında görülen ekonomik farklılaşmayı azaltmayı ve bölgeler arasındaki farklı gelişmişlik düzeylerini eşitleyerek kırsal kalkınmayı hızlandırmayı amaçlamıştır. 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'nda da sürdürülebilir kırsal kalkınma anlayışı çerçevesinde; üretici birlikleri ve aile işletmelerinin üretim kapasitesinin ve kırsal iş gücünün istihdam edilebilirliğinin artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, yoksullukla mücadele ile kırsal toplumun düzenli ve yeterli gelir imkânlarına kavuşturularak refah düzeyinin artırılması ve nüfusun kırsalda tutunmasının sağlanması amaçlanmıştır.

Türkiye’de geçmişte uygulanan kırsal politika uygulamaları, Kalkınma Planı politika ve tedbirleri ve AB kırsal politikası temel alınarak; Tarım ve Orman Bakanlığı koordinasyonunda 2021-2023 dönemi için Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS-III) hazırlanmıştır. Bu strateji belgesi, kırsal kalkınma alanında kamu için mevzuatı geliştirme, politika üretme ve uygulama açısından çerçeve belge niteliğindedir. Kırsal kalkınmanın diğer sektörel politikalarla ilgili strateji belgesi ve eylem planlarına entegrasyonunda UKKS-III dokümanı esas alınacaktır. Kamu kurum ve kuruluşlarının bu dönemde kırsal politika ve uygulamalarının izleme ve değerlendirme çalışmalarının (etki analizleri de dâhil), “2021-2023 Dönemi Yatırım Programı Hazırlıklarına Dair 2020/12 Nolu Cumhurbaşkanlığı Genelgesi” ve “Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgesi”nin hazırlanmasına dair “2020/14 Cumhurbaşkanlığı Genelgesi” hükümleriyle uyumlu biçimde yürütülmesi planlanmıştır.

UKKS-III döneminde kırsal kalkınma politikasının temel amacı, “sürdürülebilir kırsal kalkınma anlayışıyla, üretici birlikleri ve aile işletmelerinin üretim kapasitesinin ve kırsal iş gücünün istihdam edilebilirliğinin artırılması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, yoksulluğun azaltılması ile kırsal toplumun düzenli ve yeterli gelir imkânlarına kavuşturularak refah düzeyinin artırılması, nüfusun kırsalda tutunmasının sağlanması, geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” olarak belirlenmiştir. Bu temel amaca yönelik alt amaçlar ise şu şekildedir:

- Kırsal ekonominin üretim ve istihdam temelinde büyümesi için tarım ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin birlikte değerlendirilmesi,
- İklim değişikliğine adaptasyon ve yeşil büyüme ilkeleri çerçevesinde kırsal çevrenin ve doğal kaynakların korunması,
- Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı çerçevesinde, temiz, döngüsel bir ekonomiye geçerek kaynakların verimli kullanımının artırılması, biyoçeşitliliğin eski hâline getirilmesi ve kirliliğin azaltılması,
- Altyapı yatırımlarının üretim faaliyetlerini destekleyecek, kırsal yerleşimlerin peyzaj değerini iyileştirecek ve bireylerin yaşam kalitelerini artıracak şekilde gerçekleştirilmesi,
- Beşerî ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi ve yoksulluğun azaltılması kapsamında sosyal politika uygulamalarının etkinleştirilmesi,
- Kamusal hizmetlerin sunulmasında kırsal alanların yerleşme deseni ve demografik yapısı ile mahalli idare yapısını gözeten yenilikçi uygulamaların geliştirilmesi,
- Kırsal dokunun korunması ve yöreye özgü çözümlerin geliştirilmesi.
Bu temel amaca yönelik politikalar ise şu şekildedir:
- Kırsal yerleşimlerin sosyal ve fiziki altyapısı, iskânı ve yeniden yerleşim işleri için yatırım ve hizmet ihtiyaçlarının tespiti, takibi ve bu ihtiyaçların giderilmesi,
- Kırsal kalkınma desteklerinin, çiftçi ve çevre odaklı programlanması; desteklerin yürütülmesinde mevcut çok başlılığı giderecek düzenlemelerin yapılması, uygulamada tamamlayıcılık ve etkinliğin sağlanması,

- Kırsal alanda yaşam standartlarının yükseltilmesi için kırsal kalkınmaya ilişkin kurumsal ve yerel kapasitenin geliştirilmesi, kadınlara, genç çiftçilere vb. gruplara pozitif ayrımcılık uygulanması, üretici örgütlerinin sosyal dayanışma, işbirliği, eğitim ve finansman konularında öncü kurumlar olmasının sağlanması,
- Kırsal toplumun beşerî ve sosyal sermayesinin geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması kapsamında köylerde yoksullukla mücadele çalışmalarının üretim ve istihdam odaklı sürdürülmesi,
- Kırsaldaki üretim ve yaşam biçimlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasına yönelik kırsal mirasın yaşatılması, tabiat ve kültür varlıklarının korunması,
- Veri temelli kırsal politika yaklaşımının güçlendirilmesine yönelik kırsal istatistiklerin idari değişikliklerden etkilenmeyecek yöntemlerle hesaplanması, sürekli güncellenmesi, kırsal alan tanımının revize edilmesi, temel nitelikteki kırsal verilerin kır-kent ve il/ilçe bazında yayımlanması.

Ulusal kırsal kalkınma stratejik çerçevesi; ulusal politika yaklaşımı ve temel amaç ve ilkelerle uyumlu olarak beş ana stratejik amaç (eksenler), öncelikler ve tedbirler hiyerarşisi temelinde belirlenmiştir. Temelde her biri bir odak alana yönelik tedbirlerden oluşan eksenler sırasıyla; (1) kırsal ekonomi, (2) kırsal çevre, (3) kırsal yerleşimler, (4) kırsal toplum ve (5) yerel-kırsal kalkınma kapasitesidir.

Stratejik Amaç 1: Kırsal Ekonominin Geliştirilmesi ve İstihdam İmkanlarının Artırılması

Öncelik	1.1	Tarım ve gıda sektörlerinin rekabet gücünün geliştirilmesi
Tedbir	1.1.1	Üretici örgütlerinin kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi,
Tedbir	1.1.2	Tarım-gıda ürünlerinin üretimi, işlenmesi ve pazarlanması,
Tedbir	1.1.3	Üreticilere yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin geliştirilmesi,
Tedbir	1.1.4	Tarım ve gıda işletmelerinin kurulması ve modernize edilmesi,
Tedbir	1.1.5	Gıda üretim ve arz güvenliğinin artırılması,
Tedbir	1.1.6	6 Kırsal alandaki tarım işletmelerinin girdi koşullarının iyileştirilmesi.
Öncelik	1.2	Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi
Tedbir	1.2.1	Kırsal turizmin geliştirilmesi,
Tedbir	1.2.2	Tarım ve tarım dışı yerel ürünlerde katma değer artışının sağlanması,
Tedbir	1.2.3	Tarım dışı sektörlerdeki ticari işletmelerin kurulması ve modernize edilmesi
Tedbir	1.2.4	Mikro işletmecilik temelinde girişimciliğin teşvik edilmesi
Tedbir	1.2.5	Su ürünleri yetiştiriciliğinin geliştirilmesi

Tedbir	1.2.6	Tarımda dijital girişimciliğin ve inovasyon kültürünün geliştirilmesi
Tedbir	1.2.7	Tarımda dijitalleşmeye yönelik start-upların ortaya çıkması, geliştirilmesi ve ölçeklendirilmesi için dijital girişim faaliyetlerinin desteklenmesi
Tedbir	1.2.8	Arıcılık faaliyetinin, bal ve türevlerinin üretiminin desteklenmesi
Tedbir	1.2.9	Geleneksel el sanatları ve zanaatkarlık gerektiren katma değerli ürünlerin üretiminin desteklenmesi
Tedbir	1.2.10	Fermente gıda ve içecek üretiminin desteklenmesi
Tedbir	1.2.11	Çiftçilerin ortak kullanımı için makine parklarının kurulması, geliştirilmesi ve diğer kolektif yatırımların desteklenmesi
Tedbir	1.2.12	Tarım dışı kırsal sanayinin oluşturulması, özendirilmesi, yaygınlaştırılması

Stratejik Amaç 2: Kırsal Çevrenin İyileştirilmesi ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilirliğinin Sağlanması

Öncelik	2.1	Toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması
Tedbir	2.1.1	Çevre dostu tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması,
Tedbir	2.1.2	Organik tarımın geliştirilmesi,
Tedbir	2.1.3	Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan çevre kirliliğinin önlenmesi,
Tedbir	2.1.4	Meraların ıslah edilmesi ve atıl tarım arazisinin üretime katılması,
Tedbir	2.1.5	Korunan alanların iklim değişikliğine uyumu ve yönetim kapasitelerinin artırılması, alınacak tedbirlerin ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanması
Tedbir	2.1.6	İklim değişikliği ile mücadele edilmesi ve çiftçiler üzerindeki etkisinin azaltılması
Tedbir	2.1.7	Ekolojik koridorların kurulması

Tedbir	2.1.8	Çölleşmeye ve erozyona maruz kalan alanların dinamik olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi
Tedbir	2.1.9	Entegre havza rehabilitasyon plan ve projelerinin hazırlanması ve uygulanması
Tedbir	2.1.10	Kırsal alanlarda iklim değişikliği sonucu meydana gelen doğal afetlere (sel, heyelan vb.) karşı önlem projelerinin hazırlanması ve uygulanması
Tedbir	2.1.11	Uygun ekim nöbeti sistemlerinin yaygınlaştırılması.
Öncelik	2.2	Tarım arazilerinin kullanımında etkinliğin sağlanması
Tedbir	2.2.1	Sulama altyapısının geliştirilmesi, su tasarrufu sağlayan basınçlı sulama teknolojilerinin ve yöntemlerinin geliştirilmesi,
Tedbir	2.2.2	Arazi toplulaştırmasının yaygınlaştırılması,
Tedbir	2.2.3	Arazi edindirme hizmetlerinin geliştirilmesi
Tedbir	2.2.4	Tarımda dijital dönüşümün potansiyelinden uygun ve etkin bir şekilde faydalanabilmek için düzenleyici çerçevenin gözden geçirilmesi ve yeni düzenlemelerin ortaya konulması
Öncelik	2.3	Orman kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması
Tedbir	2.3.1	Orman ürünlerine yönelik gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi,
Tedbir	2.3.2	Ormanların rehabilitasyonu ile ağaçlandırmanın yaygınlaştırılması,
Tedbir	2.3.3	Korunan alanlarda ve civarında gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi
Tedbir	2.3.4	Tarımsal ormancılık (Agroforestry) faaliyetlerinin geliştirilmesi ve desteklenmesi

Stratejik Amaç 3: Kırsal Yerleşimlerin Sosyal ve Fiziki Altyapısının Geliştirilmesi

Öncelik	3.1	Fiziki Altyapının Geliştirilmesi
Tedbir	3.1.1	Ulaşım ağının iyileştirilmesi,

Tedbir	3.1.2	Kanalizasyon, içme suyu, atık su altyapısının iyileştirilmesi, suyun etkin ve dönüşümlü kullanımının sağlanması,
Tedbir	3.1.3	Atık yönetiminin geliştirilmesi (atıkların yeniden kullanımı ve ikincil ürünlerin kullanımı, tek kullanımlık paketlerin yeniden kullanılabilir, geri dönüştürülebilir veya biyoçözünürlüğü olan paketlerle ikame edilmesi gibi döngüsel ekonomi yatırımlarının yaygınlaştırılması),
Tedbir	3.1.4	Bilişim teknolojileri kullanımının yaygınlaştırılması,
Tedbir	3.1.5	Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının yaygınlaştırılması,
Tedbir	3.1.6	Yapılaşmada yöresel mimarinin teşvik edilmesi,
Öncelik	3.2	Sosyal altyapının geliştirilmesi
Tedbir	3.2.1	Yöresel kültür mirasının korunmasına ilişkin altyapının geliştirilmesi,
Tedbir	3.2.2	Spor, kültür ve sanatsal faaliyetler altyapısının geliştirilmesi,
Tedbir	3.2.3	Atıl kamu binalarının kalkınma faaliyetleri için yeniden düzenlenmesi,
Tedbir	3.2.4	Kırsal alandaki çiftçiler ve tarım sektörü girişimcileri arasındaki işbirliğini sağlayacak mekanizmaların kurulması.
Öncelik	3.1	Fiziki altyapının geliştirilmesi
Tedbir	3.1.1	Ulaşım ağının iyileştirilmesi,
Tedbir	3.1.2	Kanalizasyon, içme suyu, atık su altyapısının iyileştirilmesi, suyun etkin ve dönüşümlü kullanımının sağlanması,
Tedbir	3.1.3	Atık yönetiminin geliştirilmesi (atıkların yeniden kullanımı ve ikincil ürünlerin kullanımı, tek kullanımlık paketlerin yeniden kullanılabilir, geri dönüştürülebilir veya biyoçözünürlüğü olan paketlerle ikame edilmesi gibi döngüsel ekonomi yatırımlarının yaygınlaştırılması),

Tedbir	3.1.4	Bilişim teknolojileri kullanımının yaygınlaştırılması,
Tedbir	3.1.5	Yenilenebilir enerji kaynakları kullanımının yaygınlaştırılması,
Tedbir	3.1.6	Yapılaşmada yöresel mimarinin teşvik edilmesi,
Öncelik	3.2	Sosyal altyapının geliştirilmesi
Tedbir	3.2.1	Yöresel kültür mirasının korunmasına ilişkin altyapının geliştirilmesi,
Tedbir	3.2.2	Spor, kültür ve sanatsal faaliyetler altyapısının geliştirilmesi,
Tedbir	3.2.3	Atıl kamu binalarının kalkınma faaliyetleri için yeniden düzenlenmesi,
Tedbir	3.2.4	Kırsal alandaki çiftçiler ve tarım sektörü girişimcileri arasındaki işbirliğini sağlayacak mekanizmaların kurulması.

Stratejik Amaç 4: Kırsal Toplumun Beşerî ve Sosyal Sermayesinin Geliştirilmesi ve Yoksulluğun Azaltılması

Öncelik	4.1	Beşerî ve sosyal sermayenin geliştirilmesi
Tedbir	4.1.1	Örgün ve yaygın eğitim ile danışmanlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması,
Tedbir	4.1.2	Koruyucu sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması,
Tedbir	4.1.3	Dijital okuryazarlığın artırılması, dijital uygulamaların kullanılması
Tedbir	4.1.4	Çocuk ve gençlerde kırsal kalkınma ile ilgili farkındalık oluşturulması
Tedbir	4.1.5	Kırsal alana hizmet sunan kamu personeli ile üretici örgütlerinin kırsal kalkınma konusunda bilgi ve farkındalıklarının artırılması
Öncelik	4.2	Yoksulluğu azaltma çalışmalarının güçlendirilmesi
Tedbir	4.2.1	Mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik hizmetlerin etkinleştirilmesi,

Tedbir	4.2.2	Sosyal hizmet ve yardımların etkinleştirilmesi,
Tedbir	4.2.3	Dezavantajlı bireyler için sosyal içermenin güçlendirilmesi,
Tedbir	4.2.4	Kırsal yoksulluğu azaltmaya yönelik projeler üretilmesi, izleme ve değerlendirmesinin yapılması
Tedbir	4.2.5	Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması

Stratejik Amaç 5: Yerel ve Kırsal Kalkınmaya İlişkin Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi

Öncelik	5.1	Kamunun hizmet sunum kapasitesinin geliştirilmesi
Tedbir	5.1.1	Beldelerin ve köy muhtarlıklarının hizmet sunum kapasitelerinin geliştirilmesi
Tedbir	5.1.2	İlçe belediyelerinin hizmet sunum kapasitelerinin geliştirilmesi,
Tedbir	5.1.3	Kamusal hizmetlerin sunumunda yenilikçi modellerin geliştirilmesi.
Öncelik	5.2	Yerel ve kırsal kalkınmaya yönelik girişimlerin güçlendirilmesi
Tedbir	5.2.1	Kamu ve kamu dışı paydaşların ortaklığında yerel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması,
Tedbir	5.2.2	Yerel ve kırsal kalkınmaya yönelik sivil inisiyatiflerin teknik kapasitesinin geliştirilmesi,
Tedbir	5.2.3	Ulusal kırsal kalkınma işbirliği ağının oluşturulması.

UKKS-III belgesinde kırsal alanların kalkınma dinamikleri üzerinde etkili olması beklenen; kırsal altyapı hizmetleri, çevre dostu tarımsal üretim yöntemleri, gıda güvenliği, tedarik zinciri yönetimi, bilişim teknolojileri, kır-kent etkileşimi, mahalli idareler, sivil toplum kuruluşları, üretici birlikleri, demografik yapı, iş gücü piyasası, döngüsel ekonomi, göç ve yoksulluk, yenilenebilir enerji, doğal kaynak yönetimi, AB Yeşil Mutabakatı'na uyum ve iklim değişikliği konularına yer verilmiştir. Bu kapsamda başta kırsal kalkınma destekleri olmak üzere stratejik amaçların 6 ay veya 1 yıllık dönemler halinde uygulama sonuçlarına ilişkin ara dönem değerlendirmelerinin ve etki analizlerinin yapılması hedeflenmiştir. Söz konusu değerlendirme ve etki analizlerinde kullanılmak üzere aşağıdaki ölçütler belirlenmiştir:

Tablo 27. UKKS Göstergeleri

Eksen	Numara	Gösterge	Birim	Kaynak
Eksen-I	1	Arıcılık kayıt sistemlerinde bulunan arıcılık yapan işletme sayısı	Sayı	TOB
Eksen-I	2	ÇKS/TÜKAS kayıt sistemlerinde bulunan genç çiftçi sayısı	Sayı	TOB
Eksen-I	3	Organik tarım yapan işletme sayısı	Sayı	TOB
Eksen-I	4	Organik tarım yapılan tarım arazisi	Hektar	TOB
Eksen-I	5	ÇKS/TÜKAS kayıt sistemlerine göre ortalama işletme büyüklüğü	Hektar	TOB
Eksen-I	6	Hayvancılıkla ilgilenen işletme sayısı	Sayı	TOB
Eksen-I	7	Su ürünleri yetiştiriciliği yapan işletme sayısı	Sayı	TOB
Eksen-I	8	Tarım sektörünün GSYH içindeki oranı (cari fiyatlarla)	Yüzde	TÜİK
Eksen-I	9	Tarımsal arazi büyüklüğü	Hektar	TÜİK
		a. Ekilen tarla alanı	Hektar	TÜİK
		b. Nadas alanı	Hektar	TÜİK
		c. Sebze alanı	Hektar	TÜİK
		d. Meyve alanı	Hektar	TÜİK
		e. Süs bitkisi alanı	Hektar	TÜİK
Eksen-I	10	Tarımsal İstihdam Oranı	Yüzde	TÜİK
Eksen-I	11	ÇKS/TÜKAS kayıt sistemlerine göre tarımsal işletme sayısı	Sayı	TOB
Eksen-I	12	Üretici organizasyonu sayısı	Sayı	TOB
Eksen-I	13	Üretici organizasyonları ortak-üye sayısı	Sayı	TOB
Eksen-II	14	Yem bitkileri ekimi yapılan tarım arazisi	Hektar	TÜİK
Eksen-II	15	Çayır-mera alanı	Hektar	TÜİK

Eksen-II	16	Nadas alanı	Hektar	TÜİK
Eksen-II	17	Orman alanı	Hektar	TOB
Eksen-II	18	Erozyon kontrolü yapılan alan büyüklüğü	Hektar	TOB
Eksen-II	19	Orman köyü sayısı	Sayı	TOB
Eksen-II	20	DSİ tarafından sulanan tarım arazisi	Hektar	TOB
Eksen-II	21	Toplulaştırma yapılmış tarım arazisi	Hektar	TOB
Eksen-III	22	Asfalt-beton köy yolu uzunluğu	Km	İÇİB
Eksen-III	23	Atık suyu arıtılan köy sayısı	Sayı	İÇİB
Eksen-III	24	İçme suyu arıtılan köy sayısı	Sayı	İÇİB
Eksen-III	25	İnternet erişimi olan hane sayısı	Yüzde	TÜİK
Eksen-III	26	Kanalizasyon şebekesi bulunan köy sayısı	Sayı	İÇİB
Eksen-III	27	Katı atığı toplanan köy sayısı	Sayı	İÇİB
Eksen-III	28	Köy yolu ağı uzunluğu	Km	İÇİB
Eksen-III	29	Şebekeli içme suyuna sahip köy sayısı	Sayı	İÇİB
Eksen-III	30	Yerleşik alan tespiti yapılmış köy sayısı	Sayı	İÇİB
Eksen-IV	31	Köy okulu sayısı (ilkokul)	Sayı	MEB
Eksen-IV	32	Köy okulu sayısı (ortaokul)	Sayı	MEB
Eksen-IV	33	İşsizlik oranı	Yüzde	TÜİK

Eksen-IV	34	Doğurganlık hızı	Çocuk Sayısı	TÜİK
Eksen-IV	35	Gini katsayısı (eşdeğer hanehalkı kullanılabilir kullanılabilir fert gelirine göre)	Yüzde	TÜİK
Eksen-IV	36	Köylerdeki hane sayısı	Sayı	TÜİK
Eksen-IV	37	Yoksulluk oranı	Yüzde	TÜİK
Eksen-IV	38	Kırsal nüfus oranı	Yüzde	TÜİK
Eksen-IV	39	Kırsal nüfusta genç ve yaşlı bağımlılık oranı		
		a. Genç bağımlılık oranı	Yüzde	TÜİK
		b. Yaşlı bağımlılık oranı	Yüzde	TÜİK
Eksen-IV	40	Kırsal nüfusun yaş dağılımı		
		a. 0-14 yaş grubu		TÜİK
		b. 15-24 yaş grubu		TÜİK
		c. 25-29 yaş grubu		TÜİK
		d. 30-39 yaş grubu		TÜİK
		e. 40-64 yaş grubu		TÜİK
		f. 65 yaş ve üzeri yaş grubu		TÜİK
Eksen-IV	41	Tarım sektöründe sosyal güvenlik sistemine kayıtlı çalışan sayısı	Sayı	ÇŞGB-SGK
Eksen-V	42	Köy bağılısı sayısı (oba, mezra, kom, divan gibi)	Sayı	İÇİB
Eksen-V	43	Köy sayısı	Sayı	İÇİB

Eksen-V	44	Köylere hizmet götürme birlikleri sayısı	Sayı	İÇİB
Eksen-V	45	Belde sayısı	Sayı	İÇİB

3.2.4. Entegre Kalkınma Projeleri

Entegre Kalkınma Projeleri; Tarım ve Orman Bakanlığı ile Orman Genel Müdürlüğü (OGM) koordinasyonunda uluslararası teknik yardım ve finans kuruluşlarından sağlanan krediler vasıtasıyla dar bölgeli kalkınma ve/veya entegre kırsal kalkınma ile havza rehabilitasyon projeleri adıyla yürütülen faaliyetlerdir. Bu projelerin temel amacı; tarımsal, sosyal ve altyapı faaliyetleri yoluyla yoksulluğun azaltılması ve kırsal kesimde sürdürülebilir geçim kaynaklarının temin edilmesidir. Bu projelerde hibe destek oranları yüzde 50 ile yüzde 70 arasında değişmektedir. Proje konuları; tarım ve tarım dışı ekonomik faaliyetler, tarımsal üretim altyapısı, toprak ve su kaynaklarının rehabilitasyonu, sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi, yayım hizmetleri, sulama altyapısı ve belirlenen köylerin diğer fiziki altyapı ihtiyaçlarıdır. Projeler belirlenen koşullara uygun köyler ve ilçe merkezleri ile ilgili havzalarda uygulanmaktadır. Proje yararlanıcıları, proje uygulama alanlarındaki düşük gelirli çiftçiler ve buralarda kurulu üretici organizasyonlarıdır. Proje uygulaması yerel düzeyde Tarım ve Orman İl Müdürlüklerince koordine edilmektedir. Ayrıca, yerel düzeyde proje illerinde birer proje koordinatörlüğü ihdas edilmektedir.

4. DESTEKLER

Ülkemizde ve yerel ölçekte illerimizde, kırsal kalkınmayı altyapı, tesis, girişimcilik gibi alanlarda destekleyerek hızlandırmayı amaçlayan mevcut destek programları; bölgesel, ulusal ve uluslararası kaynaklardan sağlanmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, KOSGEB, Kalkınma Ajansları ve diğer kurum ve kuruluşlar ile Avrupa Birliği tarafından sağlanan kırsal kalkınma destekleri ile doğrudan veya dolaylı olarak kırsal kesime yönelik hibe veya kredi desteği şeklinde öne çıkan proje ve programlardır.

4.1. Kırsal Kalkınma Tarımsal ve Hayvansal Amaçlı Destekleme Programları

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından sağlanan bu desteklerin temel amacı tarımsal üretim altyapısının geliştirilmesi ile tarımsal ürünlerde katma değer artışı sağlanarak kırsal ekonominin güçlendirilmesi, et ve süt sığırcılığının geliştirilmesi, modern işletmelerin kurulması, hayvansal üretimde verimliliğin/kalitenin artırılması yoluyla ekonomik gelir artışının sağlanmasıdır. Proje uygulaması yerel düzeyde Tarım ve Orman İl Müdürlüklerince koordine edilmektedir.

Tablo 28. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarafından Desteklenen Programlar

PROGRAMLAR	DESTEKLENEN KONULAR
ALAN BAZLI DESTEKLER	Bitkisel Üretim Yapan Küçük Aile İşletmesi Desteği
	Fındık Üreticileri Alan Bazlı Gelir Desteği
	İyi Tarım Uygulamaları Desteği
	Mazot, Gübre ve Toprak Analizi Desteği
	Organik Tarım Desteği
	Toprak Analizi Desteği
BİYOLOJİK ve BİYOTEKNİK MÜCADELE DESTEĞİ	Açık Alan Paket Toplamı
	Örtü Altı Paket Toplamı
DİĞER TARIMSAL AMAÇLI DESTEKLER	ÇATAK Desteği
	Geleneksel Zeytin Bahçelerinin Rehabilitasyonu Desteği
	Sertifikalı Fidan Üretim Desteği
	Sertifikalı Fidan/Fide ve Standart Fidan Kullanım Desteği
	Tarımsal Yayım ve Danışmanlık Desteği
	Yurt İçi Sertifikalı Tohum Kullanım Desteği
	Yurt İçi Sertifikalı Tohum Üretim Desteği

HAYVANCILIK DESTEKLERİ	Yurt İçi Sertifikalı Tohum Üretim Desteği
	Anaç Koyun-Keçi Desteği
	Arıcılık Desteği
	Aşı Desteği
	Besilik erkek sığır desteği (Manda dahil)
	Buzağı Desteği (4 Ay ve Üzeri)
	Çiğ Sütün Değerlendirilmesi Desteği
	GAP-DAP-KOP-DOKAP Hibe Desteği
	Hastalıktan Ari İşletme Desteği
	Hayvan Başı Ödeme Desteği
	Hayvan Gen Kaynakları (koruma)
	Hayvan Hastalık Tazminatları
	İpek Böceği Desteği
	Onaylı Süt Çiftliği Desteği
	Programlı Aşı Uygulamaları
	Su Ürünleri
	Sürü Yöneticisi İstihdam Desteği
	Süt Primi
	Tiftik Üretimi
	Yem Bitkileri
FARK ÖDEMESİ DESTEKLERİ	

Kaynak: (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021)

4.2. Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programları (SOGEP)

2008 yılında SODES (Sosyal Destek Programı) ismiyle uygulanmaya başlanan SOGEP, dezavantajlı bölgelerin beşerî sermayesini güçlendirmek ve toplumsal bütünleşme sürecine destek olmak amacıyla bu bölgelerdeki göç, yoksulluk ve işsizlik gibi sorunların ve değişen sosyal yapının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara kısa sürede karşılık vermeyi hedefleyen bir sosyal kalkınma programıdır. Bölgede yerel dinamikleri harekete geçirerek yoksulluk, göç ve kentleşmeden kaynaklanan sosyal sorunları gidermek, değişen sosyal yapının ortaya çıkardığı ihtiyaçlara karşılık vermek, toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata daha aktif katılmalarını sağlamak, istihdam edilebilirliği artırmak, sosyal içermeyi, sosyal girişimciliği ve yenilikçiliği desteklemek ve sosyal sorumluluk uygulamalarını yaygınlaştırmak amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından Kalkınma Ajansları aracılığıyla yürütülmektedir.

4.3. Yoksullukla Mücadele Destekleri

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB) tarafından sağlanan bu desteklerin temel amacı ülke genelinde yoksulluğun üretim ve istihdam faaliyetleri yoluyla azaltılmasıdır. Bu destekler, kırsal yoksullukla mücadele araçlarının başında gelmektedir. Programın destek konuları, gelir getirici nitelikteki tarım ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerdir. Uygulaması talep bazlı yürütülen projelerde, her uygun başvuru sahibi için azami 15 bin TL kredi desteği sağlanmaktadır. Bu destek ilk 2 yılı geri ödemesiz toplam 8 yıllık ve faizsiz bir geri ödeme takvimiyle sunulmaktadır. Destek ülke genelinde kır ve kent ayrımı gözetilmeksizin uygulanmakla birlikte, proje uygulaması il/ilçe Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarınca koordine edildiğinden vakıf mütevelli heyeti tespitiyle yoksul hanelerin bu desteğe erişimi özellikle teşvik edilmektedir. Projenin yararlanıcıları ASPB tarafından hazırlanan yoksulluk kriterleri kapsamına giren fertler ve hanelerdir.

4.4. Çevresel Altyapı ve Çevre Koruma Destekleri

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞB) tarafından sağlanan bu desteklerin temel amacı kırsal çevrede kirliliğin önlenmesi ve doğal kaynakların korunmasıdır. Proje destek konuları; turizm altyapısı, katı atık depolama, geri kazanım altyapısı, atık su arıtma ve içme suyu altyapısıdır. Uygulaması talep bazlı yürütülen ve yüzde 50 ila 100 oranlarında hibe desteği sağlanan projeler; turizm geliştirme bölgeleri, özel çevre koruma bölgeleri, doğal sit alanları ile tabiat varlıklarının bulunduğu yörelerde uygulanmaktadır. Projelerin yararlanıcıları mahalli idare ve birlikleridir. Proje uygulaması yerel düzeyde ÇŞB İl Müdürlüklerince koordine edilmektedir. Diğer taraftan, tarım-çevre tedbirlerinin yaygınlaştırılması amacıyla hayata geçirilen Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması Projesinde (ÇATAK); toprak ve su kalitesinin korunması, doğal kaynakların sürdürülebilirliği, erozyonun önlenmesi ve tarımın olumsuz etkilerinin azaltılması amaçlanmaktadır. Belirlenen konular için 3 yıl süreyle dekar başına destek sağlanan proje, Tarım ve Orman Bakanlığı koordinasyonunda belirlenen 27 ilde ulusal kaynaklarla yürütülmektedir.

4.5. Orman Köy Destekleri (ORKÖY)

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından sağlanan desteğin temel amacı kırsal alanda yoksulluk riski yüksek kesimlerin başında gelen orman köylülerinin sürdürülebilir geçim kaynaklarına ulaşmasıdır. Orman köyü bulunan illerde uygulanan bu programdaki destek konuları, orman ürünleri ile tarım ve tarım dışı kaynaklara yönelik gelir getirici

ekonomik faaliyetlerdir. Talep bazlı yürütülen ve çoğunlukla kredi desteği şeklinde olan bu uygulamalarda ekonomik nitelikli krediler oldukça düşük faizli, sosyal nitelikli krediler ise faizsizdir. Buna ilaveten merkezi bütçeden tahsis edilen kaynağa göre belirlenen oranlarda hibe desteği seçeneği de mevcuttur. Projelerin yararlanıcıları orman köylerindeki gerçek kişiler ile buralarda kurulu tarımsal kalkınma kooperatifleridir. Program uygulaması yerel düzeyde Orman İşletme Müdürlüklerince koordine edilmektedir.

Kırsal kesime yönelik önemli kamu yatırımlarından olan KÖYDES 2005 yılında uygulanmaya başlamış olup projede temel amaç, kırsal kesimde yıllardan beri süregelen içme suyu ve yol sorunlarının ortadan kaldırılmasıdır. Bu kapsamda köy yolu, köy içme suyu, küçük ölçekli sulama işleri ve atık su konularında yerel idarelerin köy alt yapısı projelerine destek sağlanmaktadır. Proje uygulaması yerel düzeyde il özel idareleri ve köylere hizmet götürme birlikleri tarafından koordine edilmektedir.

Tablo 29. ORKÖY Destekleri

ORKÖY DESTEKLERİ
Ferdî Kredi Desteği
Kooperatif Kredi Desteği
Sosyal ve Ekonomik Projeler

4.6. Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES)

Kırsal kesime yönelik önemli kamu yatırımlarından olan KÖYDES 2005 yılında uygulanmaya başlamış olup projede temel amaç, kırsal kesimde yıllardan beri süregelen içme suyu ve yol sorunlarının ortadan kaldırılmasıdır. Bu kapsamda köy yolu, köy içme suyu, küçük ölçekli sulama işleri ve atık su konularında yerel idarelerin köy alt yapısı projelerine destek sağlanmaktadır. Proje uygulaması yerel düzeyde il özel idareleri ve köylere hizmet götürme birlikleri tarafından koordine edilmektedir. "atlanmış

4.7. Su, Kanalizasyon ve Altyapı Projesi (SUKAP)

Belediyelerin acil nitelikli olan ancak finansmanında zorluk yaşanan içme suyu ve kanalizasyon projelerinin tespit edilmesi ve bu projelere finansman sağlanabilmesi amacıyla 2011 yılında başlatılmıştır. İller Bankası (İLBANK) tarafından yürütülen SUKAP kapsamında yer alan nüfusu 25.000 ve daha az olan belediyelerin içme suyu ve kanalizasyon işleri için yüzde 50 oranında hibe sağlanmakta, geriye kalan yüzde 50'lik kısmı için ise belediyesi İLBANK' tan uygun koşullarda kredi kullanılmaktadır.

4.8. KOSGEB Destekleri

KOSGEB tarafından sağlanan destekler 2009/15431 sayılı Bakanlar Kurulu kararına göre belirlenen sektörlerde faaliyet gösteren KOBİ'lere yöneliktir. KOSGEB; girişimciliğin geliştirilmesi, kurumsallaşma, kalite ve verimliliğin artırılması, teknolojik gelişmelere uyum, Ar- Ge kapasitesinin artırılması, çevre ve insan sağlığına duyarlı üretim, bilgiye erişim, nitelikli istihdam, yurtdışı pazarlara açılma, ortak iş yapma kültürünün geliştirilmesi amacıyla 7 destek programı kapsamında KOBİ'lere ve girişimcilere geri ödemeli ve geri ödemesiz (hibe) destekler sunmaktadır. KOSGEB destekleri ülke genelinde kır-kent ayrımı gözetilmeksizin uygulanmakla birlikte, destekleme oranları bölgesel teşvik sistemine göre 6 bölge üzerinden farklılaştırılmaktadır. KOSGEB destek programlarının uygulanması yerel düzeyde KOSGEB Hizmet Merkezi Müdürlüklerince yürütülmektedir.

Tablo 30. KOSGEB Destekleri

KOSGEB DESTEKLERİ
Girişimcilik Destekleri
Ar-Ge, Teknolojik Üretim ve Yerileştirme Destekleri
KOBİ Finansman Destekleri
İşletme Geliştirme, Büyüme ve Uluslararasılaşma Destekleri
İŞGEM/TEKMER Programı
Laboratuvar
Rehberlik ve Danışmanlık Hizmetleri

4.9. Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Genç Çiftçileri Desteklenmesi Programı

Kırsal kalkınma en genel tanımıyla, kırsal alanda yaşayan fertlerin ekonomik ve sosyal refahı ile yaşam kalitesinin artırılma sürecidir. Ülkemizde hali hazırda yaklaşık 55 olan ortalama çiftçi yaşı dikkate alındığında çiftçiliği kırsal alanda yaşayan gençler (40 yaş ve altı) arasında cazip bir meslek haline getirilmesine yönelik çalışma ve destekleme modeli ele alınmıştır. Genç çiftçilere proje karşılığı destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu programın amacı Genç Çiftçilerin, girişimciliğinin desteklenmesi, gelir düzeyinin yükseltilmesi, alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması, kırsalda genç nüfusun istihdamına katkı sağlayacak tarımsal üretime yönelik projelerin desteklenmesi ve bu sayede "Tarımda sürdürülebilirliğin sağlanması" amaçlanmıştır.

Tablo 31. Kırsal Kalkınma Destekleri Kapsamında Genç Çiftçilerin Desteklenmesi Programı

DESTEKLENEN KONULAR	DESTEKLENEN ALT KONULAR
Hayvansal üretime yönelik	Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık
	Arı ve arı ürünleri yetiştiriciliği
	Kanatlı (serbest sistem) ve ipekböceği yetiştiriciliği
Bitkisel üretime yönelik	Kapama meyve bahçesi tesisi
	Fide, fidan, iç ve dış mekân süs bitkisi yetiştiriciliği
	Kontrollü örtü altı yetiştiriciliği
	Kültür mantarı üretimi
Yöresel ürünleri ile tıbbi ve aromatik bitki üretimi, işlenmesi, depolanması ve paketlenmesine yönelik	Coğrafi işareti olan gıdaların üretimi
	Tıbbi ve aromatik bitki üretimi, işlenmesi, depolanması ve paketlenmesi,
	Coğrafi işaretli, yerli gen kaynaklarını kullanarak, organik veya iyi tarım uygulamalı bitkisel ve hayvansal üretimi

4.9.1. Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı (KKYDP)

Kırsal kalkınma yatırımlarını destekleme programı ile doğal kaynaklar ve çevrenin korunması dikkate alınarak; kırsalda sosyal standartın ve gelir seviyesinin yükseltilmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, tarımsal pazarlama altyapısının desteklenmesi, gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, kırsalda alternatif gelir kaynakları geliştirmek, mevcut kalkınma planlarının etkinliklerinin artırılması, kırsal toplumda belirli bir kapasitenin oluşturulması amaçlanmaktadır. Dünya Bankası finansman sağlaması ile uygulanmıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından projeler, tekrar değerlendirilir ve program açıklanır.

Tablo 32. Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP)

DESTEKLENEN KONULAR	DESTEKLENEN ALT KONULAR
Tarıma dayalı ekonomik yatırım konuları	Hayvansal ve bitkisel orjinli gübre işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması
	Tarımsal üretime yönelik sabit yatırımlar
	Yenilenebilir enerji üretim tesisleri
	Yenilenebilir enerji kullanan yeni seralar
	Yenilenebilir enerji kullanan yeni seralar
	Çelik silo
	Soğuk hava deposu
Kırsal ekonomik alt yapı yatırımları	Kırsal turizm
	Çiftlik faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik altyapı sistemleri
	El sanatları ve katma değerli ürünler
	Bilişim sistemleri

4.9.2. Mali Destek Programları (Kalkınma Ajansları)

Bölgesel gelişme kurumlarından tarım ve kırsal kalkınma mali destek programı uygulayan kurumların başında ağırlıklı olarak kalkınma ajansları (KA) gelmektedir. Düzey 2 bölgeleri bazında kurulmuş bulunan ajanslarca yürütülen mali destek programları arasında tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik hibe programları da bulunmaktadır. Ajanslar destekleme faaliyetlerini, kurulu buldukları bölgenin, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel boyutlarını bir bütün olarak ele alan bölgesel gelişme planları çerçevesinde sürdürmektedir.

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı tarafından söz konusu bu destekler, kır-kent dengesinin gözetilerek kırsal alanlarda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesiyle sürdürülebilir kırsal kalkınmanın sağlanması; yerel zenginliklerin ve turizm potansiyelinin değerlendirilerek turizmde rekabet gücünün artırılması amacıyla Kırsal Kalkınma ve Turizm Tanıtım Sonuç Odaklı Programı yürütülmektedir. Destek programları teklif çağrısı usulüyle ajans bölgesi kapsamındaki illerde çoğunlukla kır ve kent ayrımı gözetilmeksizin uygulanmaktadır. Destek programlarında potansiyel yararlanıcılar; yerel idareler, üniversiteler, diğer kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, kâr amacı güden işletmeler, kooperatifler, birlikler ve diğer gerçek ve tüzel kişilerdir. Hibe oranları desteğin konusu, yararlanıcısı ve uygulama yeri gibi kriterler dikkate alınmak üzere yüzde 90'a kadar çıkabilmektedir.

4.9.3. KOOP-DES

Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülen ve yılda bir kez sınırlı süre dahilinde başvuruların alındığı KOOP-DES Programı; kooperatif ve üst kuruluşlarının üretim ve istihdama katkısı olacak yatırım projelerinin desteklenmesini, faaliyetlerinde etkinlik ve verimliliğin sağlanmasını, teknoloji ve yeni üretim tekniklerinden yararlanmalarına katkıda bulunulmasını, rekabet güçlerinin artırılmasını ve bireysel tasarrufların uygun kooperatif girişimcilik modelleri ile ekonomiye kazandırılmasını hedeflemektedir.

Kuruluş, işleyiş ve denetimleri Ticaret Bakanlığınca gerçekleştirilen, ortaklarının çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ve kadın emeğini değerlendirme amacı güden kooperatifler ve üst kuruluşları uygun başvuru sahibi olarak değerlendirilmektedir.

Program kapsamında ilk uygulama olarak ortaklarının çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ve kadın emeğini değerlendirme amacı güden kooperatiflerin, üretim ve istihdama katkısı olacak projelerine ilişkin olarak;

- Makine ve/veya ekipman ile ilgili mal alımlarına,
- Ortaklarının en az % 90'ını kadınların oluşturduğu kooperatiflerin işletecekleri yaşlı ve engelli bakım merkezleri ile çocuk kulüpleri, kreş ve gündüz bakımevlerinin demirbaş eşya niteliğindeki yatırım malı alımlarına,
- Ürettikleri ürünlerin tanıtımı ve pazarlanmasına ilişkin sergi ve fuar katılımlarına yönelik hizmet alımlarına,
- Projelerine ilişkin nitelikli personel istihdamlarına destek verilmektedir.

4.10. Uluslararası Kaynaklı Destekler

Avrupa Birliği destekleriyle yürütülen başlıca mali destek programları ve bütünleşmiş kalkınma projeleri aşağıda ele alınmaktadır.

4.10.1 IPARD Programı

Avrupa Komisyonu AB aday ülkelerindeki reformların desteklenmesi için finansal ve teknik yardım sağlamak amacıyla kurulan Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)'nın beş bileşeninden biri olan kırsal kalkınma bileşeni (IPARD) kırsal alanlarda sağlanan uluslararası desteklerden biridir. Aday ülkelerde Ortak Tarım Politikasının uygulanması ve yönetimi için yapılan uyum hazırlıkları çerçevesinde tahsis edilen IPARD fonu aracılığıyla; tarım sektörünün rekabet gücünün artırılması ve kırsal alanların sürdürülebilir kalkınması desteklenmektedir. İlgili AB müktesebatına uyum taahhütleri gereğince IPARD programı uygulama mekanizması, gerek program tasarımı gerekse program yönetimi

bakımından diğer ulusal ve uluslararası kaynaklarla yürütülen tarım ve kırsal kalkınma mali destek programları arasında referans özellik taşımaktadır. 2014-2020 dönemi için ülkemize tahsis edilen IPARD fonunun kullanımını düzenleyen IPARD-II programı, yönetim otoritesi olarak belirlenen Tarım ve Orman Bakanlığı ve ödemelerden sorumlu IPARD Ajansı olarak akredite edilen Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) uhdesinde uygulanmaktadır. IPARD-II programı kapsamında desteklenen başlıklar Tablo 33'de belirtilmektedir. Programın yararlanıcıları; tarım ve gıda işletmeleri, üretici organizasyonları ve diğer yerel kalkınma aktörleridir. Program kapsamında uygun bulunan projelere yüzde 50 ile yüzde 70 arasında değişen oranlarda hibe desteği sağlanmaktadır. Proje uygulaması yerel düzeyde TKDK İl Koordinatörlüklerince yürütülmektedir.

LEADER yaklaşımı, Avrupa Birliği farklı kırsal alanlara sahiptir bu yüzden kırsal kalkınma stratejilerinin yerel aktörler tarafından yerel düzeyde yapılan çalışmaların açık olması, bu yapılan çalışmaların kamu tarafından desteklenmesi ve iyi uygulamaların yaygınlaştırılması için gerekli teknik desteğin sağlanması yoluyla uygulandığı zaman daha etkin olacağı belirtilmektedir. LEADER yaklaşımı, IPARD programının LEADER'in temel özellikleri; tabandan tavana çalışmaya dayanır, yerelde kamu ve özel ortaklığı ve sorumluluk paylaşımı, yerel kalkınma stratejisi oluşturmak, bu stratejileri çok sektörlü tasarlamak, farklı uzman kişilerle deneyimleri paylaşmak, kırsal kalkınmada yenilikler üzerinde durmak, bölgesel ve uluslararası işbirlikleri oluşturmaktır. "202 yerel kırsal kalkınma stratejilerinin hazırlanması ve uygulanması" tedbiri kapsamında ele alınmaktadır. LEADER projesi kapsamında değerlendirme komitesi, Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) ve yerel eylem grupları işbirliği içinde çalışmaktadır. Bu kapsamda oluşturulan yöntem ve kurallar da LEADER'in çerçevesini oluşturmaktadır.

Tablo 33. IPARD II Destek Konuları

IPARD II PROGRAMI	
DESTEK KONULARI	DESTEK ALT KONULARI
Tarım İşletmelerinin Fiziki Varlıklarına	Süt Üreten Tarımsal İşletmeler
	Yönelik Yatırımlar
	Kanatlı Eti Üreten Tarımsal İşletmeler
	Yumurta Üreten Tarımsal İşletmeler
Üretici Gruplarının Kurulmasına Destek	
Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması Konusunda Fiziki Varlıklara Yönelik Yatırımlar	Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
	Kırmızı Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması
	Kanatlı Eti ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Beyaz Et)
Tarım Çevre İklim Değişikliği ve Organik Tarım	

Yerel Kalkınma Stratejilerinin Uygulanması – LEADER Yaklaşımı	
Kırsal Altyapı Yatırımları	
Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme	Bitkisel Üretimin Çeşitlendirilmesi, Bitkisel Ürünlerin İşlenmesi ve Paketlenmesi
	Arıcılık ve Arı Ürünlerinin Üretilmesi, İşlenmesi ve Paketlenmesi
	Kırsal Turizm ve Rekreasyon Faaliyetleri
	Su Ürünleri Yetiştiriciliği
	Makine Parkları
	Yenilenebilir Enerji Tesisleri
Eğitimin Geliştirilmesi	Zanaatkârlık ve Katma Değerli Ürünler
Teknik Destek	
Danışmanlık Hizmetler	
Ormanların Oluşturulması ve Korunması	

5. TR41 BÖLGESİ KIRSAL POLİTİKA ÖNERİLERİ

5.1. Kırsal Politika Yaklaşımı

2024-2028 Bursa Eskişehir Bilecik Bölge Planında, bölgenin vizyonu “Nitelikli iş gücü ve sektörel çeşitliliği ile kentte ve kırdaki katma değer üreten, ulaşım altyapısı gelişmiş, afetlere ve krizlere dayanıklı, yaşanabilir, yeşil ve dijital dönüşümde proaktif yenilik ve girişimcilik merkezi olan TR41 Bölgesi” olarak belirlenmiştir. Vizyona erişmeyi kolaylaştıracak üç stratejik öncelikten biri olan “Altyapının ve Ulaşımın Bağlantılarının Geliştirilmesi & Dengeli Mekansal Gelişme ve Ekonomik Büyümenin Sağlanması” başlığı, kırsal kalkınma politikalarına dair geliştirilen hedef, tedbir, program ve proje önerilerini de kapsamaktadır. Kırsal ve kentsel alanların eş zamanlı gelişebilmeleri için karşılıklı ilişkilere ve dengeli yaklaşımlara duyulan ihtiyacı gidermek ve nüfus ile refahın bölge içinde kır ve kent arasında daha dengeli dağılmasına katkı sunmak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda “Karayolu ağının uzunluğu ve hizmet düzeyleri artırılabilecektir.”, “Tarımsal üretim miktarı ve katma değeri artırılabilecektir.”, “Kırsalda yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yönelik imkanlar geliştirilecektir.” ve “Kırsalda Turizm Geliştirilecektir.” şeklinde dört hedef belirlenmiştir. Söz konusu hedeflere ulaşılmasını sağlayacak tedbir, program ve proje önerilerinin yanı sıra, 2021 yılında gerçekleştirilen BEBKA Kırsal Kalkınma Çalıştayları ile bölge planı hazırlıkları kapsamında yürütülen il çalıştaylarının çıktıları da değerlendirilerek kırsal kalkınma odağında bölgenin tamamına hitap edecek stratejik amaç, hedef ve tedbirler önerilmiştir.

5.2. Stratejik Amaçlar, Hedefler ve Tedbirler

Bursa, Eskişehir ve Bilecik illerinden oluşan TR41 Bölgesinde kırsalda kalkınmanın ivmelenmesi için dört stratejik amaç ve bu stratejik amaçları gerçekleştirebilmek için 11 hedef ve 53 tedbir belirlenmiştir. İller arasındaki gelişmişlik farkları ve il özelindeki ihtiyaçların ele alınarak hazırlanan çalışmada kırsalda yaşayan nüfusun yaşam kalitesini artıracak öneriler sunulmuştur.

Şekil 71. TR41 Bölgesi Kırsal Kalkınma Politikalarına İlişkin Stratejik Amaç ve Hedefler

5.2.1 Stratejik Amaç 1: Kırsal Ekonominin Geliştirilmesi ve İstihdam İmkanlarının Artırılması

Hedef 1.1.: Tarım ve gıda sektörlerinin rekabet gücünün geliştirilmesi

Tedbir 1.1.1.	Bölgede üretici örgütlerinin etkinliği ve verimliliği iyileştirilecek, Eskişehir ve Bilecik illerinde kooperatifi bulunan köy veya kırsal mahalle sayısı artırılabacaktır.
Tedbir 1.1.2.	Tarım-gıda ürünlerinin pazarlanmasında ve satışında e-ticaret kapasitesi güçlendirilecek; mevcut kooperatifler vasıtasıyla ve kooperatif bulunmayan köylerde ve mahallelerde ise muhtarlıklar ve İlçe Tarım ve Orman Müdürlükleri üzerinden eğitim, danışmanlık ve aracılık faaliyetleri yürütülecektir.
Tedbir 1.1.3.	Modern üretim teknikleri, pazarlama, markalaşma, ürün tasarımı ve yönetimi, lojistik ve stok yönetimi ve etkili iletişim alanlarında kooperatifler, dernekler ve muhtarlıklar aracılığıyla eğitim ve danışmanlık faaliyetleri desteklenecektir.
Tedbir 1.1.4.	Mikro işletmecilik temelinde girişimcilik eğitimleri ve destekleriyle, mikro girişimci sayısı artırılabacaktır.
Tedbir 1.1.5.	Baskın kırsal ilçeler ve geçiş ilçelerinde tarım ve gıda işletmelerinin kurulması amacıyla uygun yatırım yeri envanteri çıkarılacaktır.
Tedbir 1.1.6.	Tarım ve gıda işletmelerine yönelik kaynak verimliliği etüt, danışmanlık ve destekleri yürütülecektir.
Tedbir 1.1.7.	Gıda üretim ve arz güvenliğinin sağlanması ve piyasa koşullarında gelirlerin sürdürülebilmesi amacıyla, dönemlik arz ve talep analizleri ile ürün deseni raporları hazırlanacaktır.
Tedbir 1.1.8.	Dönemsel arz-talep ve ürün deseni raporlarına göre üreticileri ve sözleşmeli üretim talep eden tedarikçi firmaları eşleştirecek çevrim içi bir platform kurulacak; muhtarlıklar, çiftçi kayıt sistemi ve kısa mesaj yoluyla bilgilendirme yapılacaktır.
Tedbir 1.1.9.	Köylerde ve kırsal mahallelerde çiftçilerin ortak kullanımı için makine parklarının kurulması, geliştirilmesi ve diğer kolektif yatırımların gerçekleştirilmesi amacıyla destek programları düzenlenecektir.
Tedbir 1.1.10.	Kırsal alandaki tarım işletmelerinin girdi maliyetlerini azaltacak yerli tohum, gübre ve tarım ilaçları üretimine yönelik teşviklerden yararlanacak yeni yatırımlar bölgeye çekilecek; işletmelerin girdi maliyetlerini azaltıcı girişimlerin geliştirilmesine ve fonlanmasına yönelik ideathon, kuluçka ve hızlandırıcı programları düzenlenecektir .
Tedbir 1.1.11.	Üretici bulunamayan ve mülkiyeti kamu ya da şahıslara ait atıl tarım arazileri, belediye ve iştirakleri eliyle kiralanarak/tahsisli alınarak hayvancılığı destekleme amaçlı yem bitkisi üretimi yapılacaktır.
Tedbir 1.1.12.	Tarım üretiminin girdi maliyetlerinin düşürülmesi ve atıklarının alternatif gelir kaynağına dönüştürülmesi için Tarımsal Endüstriyel Simbiyoz Fizibilite Raporu hazırlanacak; ilçe düzeyinde sinerji ve farkındalık çalışmaları düzenlenecektir.

Hedef 1.2.: Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi

Tedbir 1.2.1.	Tarım ve tarım dışı yerel ürünlerde katma değer artışının sağlanması amacıyla tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi ve tesislerin mümkün olan en geniş ağıdan girdi temini sağlanması öngörülmektedir. Buna istinaden, birden fazla ilçeye hizmet verecek biçimde soğuk hava deposu, silo, kesimhane, meyve-sebze işleme tesisleri ile et ve süt entegre tesisleri kurulması amacıyla; mevcut kapasite analizleri, yer seçimi etütleri ve ön fizibilite raporları hazırlanacaktır.
Tedbir 1.2.2.	Ön fizibilite raporları hazırlanan tesislerin kurulmasına yönelik yatırımcı talebinin artırılması amacıyla, uygulayıcı kuruluşların ve kitle fonlaması platformlarının iş birliği ile finansman olanakları çeşitlendirilecektir.

Tedbir 1.2.3.	Bölgedeki akarsu, doğal göl ve baraj göllerinde taze ve dondurulmuş su ürünleri yetiştiriciliği geliştirilecektir.
Tedbir 1.2.4.	Arıcılık faaliyetinin, bal ve türevlerinin üretiminin desteklenmesi
Tedbir 1.2.5.	Geleneksel el sanatları ve zanaatkarlık gerektiren lületaşı, gümüş savat, zil dokuma, Sivrihisar Kilimi, Sorkun Çömlek, Bursa İpeği gibi katma değerli ürünlerin üretimi ve turizm sektörüyle entegrasyonu desteklenecektir.
Tedbir 1.2.6.	Yer seçimi yapılmış Gölpazarı ve Sivrihisar organize sanayi bölgelerinde tarım ürünlerine dayalı imalat sanayi dışında sera ekipmanları ve kasa üretimi gibi birincil tarım faaliyetlerine yönelik malzeme üretimine yönelik yatırımların çekilmesine odaklanılacaktır.

Hedef 1.3.: Kırsal turizmin geliştirilmesi	
Tedbir 1.3.1.	İlçelerin somut ve somut olmayan kültürel miras envanterleri yenilenecektir.
Tedbir 1.3.2.	Kırsal alanlarda yer alan tarihi ve kültürel miras yapılarının yeniden işlevlendirilerek toplumsal ve ekonomik fayda sağlaması desteklenecektir.
Tedbir 1.3.3.	İznik, Orhaneli, Taraklı, Geyve, Gölpazarı, Pazaryeri ve Söğüt arasında ortak tarih ve kültür turizmi, doğa turizmi ve kırsal turizm destinasyonu geliştirilecektir.
Tedbir 1.3.4.	Söğüt, Orhaneli, Keles, Harmancık ve Büyükorhan ilçelerinde yayla, göl, kültür, geleneksel sporlar ve doğa sporları; Han, Çifteler ve Seyitgazi'de Frig Vadisi ile inanç turizmi; Mihalgazi-Sarıcakaya'da termal turizm, Çifteler'de dalış turizmi, Yenipazar, İnönü ve Mihaliççik'ta doğa sporları; İnönü'de havacılık turizmi, Söğüt ve Mahmudiye'de ise atlı sporlar geliştirilecek; altyapı yatırımları ve tanıtım faaliyetleri desteklenecektir .
Tedbir 1.3.5.	Doğal göller ile baraj göletlerinin çevresinde ve yaylalarda, koruma kararları dahilinde konaklama tesisleri, kamp ve karavan alanları, rekreasyon alanları ve spor tesisleri oluşturulacak; teknik altyapı alanları geliştirilecek; bu alanların yakın çevresinde üretilen yöresel tarım ürünlerinin turizm sektörüyle entegrasyonu sağlanacaktır.
Tedbir 1.3.6.	Han, Çifteler ve Seyitgazi'de yer alan Frig Vadisi'nde turizme yönelik altyapı ihtiyaçları tamamlanacak, Astro Turizm Yerleşkesi kurulacak, bölgede Karanlık Gökyüzü Parkları Envanteri oluşturulacaktır.
Tedbir 1.3.7.	Mustafakemalpaşa-Tümbüldek, Tepebaşı-Kızılınler ve Mihalgazi Kültür ve Turizm Koruma ve Geliştirme Bölgelerinde yönetim planları tamamlanacak, yatırımcı çekilmesi amacıyla tanıtım faaliyetleri düzenlenecektir.
Tedbir 1.3.8.	Söğüt, Orhaneli, Keles, Harmancık ve Büyükorhan ilçelerinde yayla, göl, kültür, geleneksel sporlar ve doğa sporları; Han, Çifteler ve Seyitgazi'de Frig Vadisi ile inanç turizmi; Mihalgazi-Sarıcakaya'da termal turizm, Çifteler'de dalış turizmi, Yenipazar, İnönü ve Mihaliççik'ta doğa sporları; İnönü'de havacılık turizmi, Söğüt ve Mahmudiye'de ise atlı sporlar geliştirilecek; altyapı yatırımları ve tanıtım faaliyetleri desteklenecektir .
Tedbir 1.3.5.	Doğal göller ile baraj göletlerinin çevresinde ve yaylalarda, koruma kararları dahilinde konaklama tesisleri, kamp ve karavan alanları, rekreasyon alanları ve spor tesisleri oluşturulacak; teknik altyapı alanları geliştirilecek; bu alanların yakın çevresinde üretilen yöresel tarım ürünlerinin turizm sektörüyle entegrasyonu sağlanacaktır.
Tedbir 1.3.6.	Han, Çifteler ve Seyitgazi'de yer alan Frig Vadisi'nde turizme yönelik altyapı ihtiyaçları tamamlanacak, Astro Turizm Yerleşkesi kurulacak, bölgede Karanlık Gökyüzü Parkları Envanteri oluşturulacaktır.
Tedbir 1.3.7.	Mustafakemalpaşa-Tümbüldek, Tepebaşı-Kızılınler ve Mihalgazi Kültür ve Turizm Koruma ve Geliştirme Bölgelerinde yönetim planları tamamlanacak, yatırımcı çekilmesi amacıyla tanıtım faaliyetleri düzenlenecektir.

5.2.2. Stratejik Amaç 2: Kırsal Çevrenin İyileştirilmesi, Doğal Kaynakların Sürdürülebilirliğinin Sağlanması ve Fiziki Altyapının Geliştirilmesi

Hedef 2.1.: Toprak ve su kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması	
Tedbir 2.1.1.	Su tüketimi yüksek ürünlerin susuzluğa daha dayanıklı türleriyle ve daha az su tüketen ürünlerle değiştirilmesi için ilçe bazlı ürün deseni önerileri geliştirilecektir.
Tedbir 2.1.2.	Organik tarım, iyi tarım ve topraksız tarım yaygınlaştırılacaktır.
Tedbir 2.1.3.	Tarımsal faaliyetlerden kaynaklanan çevre kirliliğinin önlenmesi,
Tedbir 2.1.4.	Amacı dışında kullanılan geçen meralar dahil olmak üzere bölgede bulunan mera arazilerinin mülkiyet ve mevcut kullanım durumlarına göre envanterleri oluşturulacak, öncelik sırasına göre ıslah çalışmaları yürütülecektir.
Tedbir 2.1.5.	İzmit ve Uluabat Gölleri, Nilüfer ve Porsuk Çayları ile besleyen kaynaklarında su tahsisi kademeli olarak azaltılacak; Bilecik ve Eskişehir'de alternatif su kaynakları araştırılacaktır.
Tedbir 2.1.6.	Çölleşme, erozyon, sel, heyelan ve diğer doğal afetlere maruz kalan veya hassasiyet gösteren alanlar dinamik olarak izlenecektir.

Hedef 2.2.: Tarım arazilerinin kullanımında etkinliğin sağlanması	
Tedbir 2.2.1.	Toprak yapısı uygun olmasına karşın sulama yapılamayan ilçelerde, sulama göletlerinin yapımı tamamlanacak, atıl sulama şebekeleri ıslah edilecek, kapalı devre sulama sistemine geçiş sağlanacak ve güneş enerjisi destekli sulama sistemleri kurulacaktır.
Tedbir 2.2.2.	Karayolu, demiryolu, sulama ve diğer teknik altyapı yatırımlarının geçeceği güzergahlar başta olmak üzere bölgede arazi toplulaştırması yaygınlaştırılacaktır.
Tedbir 2.2.3.	Atıl tarım arazilerinin ve üretim yapmak isteyen gerçek ve tüzel kişilerin eşleştirileceği çevrim içi bir platform kurulacaktır.
Tedbir 2.2.5.	Tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı ve kaçak yapılaşmanın önlenmesi amacıyla uzaktan kontrol sistemleri geliştirilecek, kamu kurum ve kuruluşlarının coğrafi bilgi sistemlerine entegre edilerek eşgüdüm sağlanacaktır.

Hedef 2.3.: Orman kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanması	
Tedbir 2.3.1.	Odun dışı orman ürünlerinin ticarileştirilmesi, tarımsal ormancılığın artırılması ve ilgili mevzuata uygun biçimde orman alanlarında ekoturizmin yaygınlaştırılması desteklenecektir.
Tedbir 2.3.2.	Orman kadastro ve tescilli işlemleri tamamlanacak, orman statüsünde olup orman niteliği taşımayan alanlar ağaçlandırılacaktır.
Tedbir 2.3.3.	Orman köylerinde örgütlülüğü geliştirmek amacıyla kooperatif sayısı artırılacak, muhtarlıklar aracılığıyla kooperatiflere yönelik teşvik ve desteklerin tanıtımı yapılacaktır.

5.2.3. Stratejik Amaç 3: Kırsal Toplumun Beşerî ve Sosyal Sermayesinin Geliştirilmesi, İmkanlarının Artırılması ve Yoksulluğun Azaltılması

Hedef 3.1.: Sosyal altyapının geliştirilmesi	
Tedbir 3.1.1.	Spor, kültür ve sanatsal faaliyetler altyapısının geliştirilmesi amacıyla; kültür merkezi, çocuk parkı, misafirhane veya kütüphane gibi herhangi bir tesis bulunmayan; Bursa'daki 703 mahallenin 228'inde, Eskişehir'deki 402 mahallenin 249'unda ve Bilecik'in 247 köy ve beldenin 162'sinde sosyal tesisler kurulacaktır.
Tedbir 3.1.2.	Atıl kamu binaları; sosyal ve kültürel tesis, yaygın eğitim tesisi, üretim alanı, yöresel ürün satış mekanı ve konaklama tesisi yatırımlarında öncelikli olarak değerlendirilecektir.
Tedbir 3.1.3.	4.5G mobil iletişim ve fiber internet altyapısı yaygınlaştırılacak, fiziki erişim sorunları yaşanan köy ve mahallelerde uydu interneti gibi çözümlerle altyapının kesintisiz hizmet sunması sağlanacaktır.

Köy Yaşam Merkezi Nedir?

Milli Eğitim Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı iş birliğiyle 2022 yılında başlatılan Köy Yaşam Merkezleri Projesiyle; kullanılmayan köy okulu binaları ihtiyaçlar doğrultusunda anaokulu, ilkokul, kurs merkezi, kütüphane; matematik, doğa, bilim, ve tasarım gibi farklı alanda hizmet veren atölyelerle gençlik kampları gibi eğitsel ve sosyal etkinliklerin yapılacağı alanlara dönüştürülmektedir. Ayrıca anaokulu açılması için gereken asgari 10 öğrenci kriteri de 5'e düşürülmüştür.

Hedef 3.2.: Beşerî ve sosyal sermayenin geliştirilmesi	
Tedbir 3.2.1.	İl Millî Eğitim Müdürlükleri tarafından geçmişte okul binası olarak kullanılan ve günün bir bölümünde örgün, bir bölümünde ise halk eğitim gibi yaygın eğitim faaliyetlerinde hizmet verecek biçimde yeniden eğitime kazandırılmak üzere "Köy Yaşam Merkezleri" olarak belirlenen Bursa'daki 89, Eskişehir'deki 19, Bilecik'teki 11 okul binasının dönüşümleri tamamlanacaktır.
Tedbir 3.2.2.	Köy ve mahallelerde en az daimi bir personelin görev yapacağı aile sağlığı merkezlerinde, koruyucu sağlık hizmetlerine erişim kolaylaştırılacaktır.
Tedbir 3.2.3.	Kırsal alana hizmet sunan kamu personeline ve üretici örgütlerine kırsal kalkınma konusunda bilgi ve farkındalık artırıcı eğitimler düzenlenecektir.
Tedbir 3.2.4.	Kırsal kalkınmaya yönelik devlet desteklerinin tanıtılması amacıyla ilgili kamu personeli tarafından, muhtarlıklar aracılığıyla çağrı dönemleri öncesinde bilgilendirme toplantıları düzenlenecektir.

Hedef 3.3.: Yoksulluğu azaltma çalışmalarının güçlendirilmesi	
Tedbir 3.3.1.	Bursa Ovası, Yenişehir Ovası, Mustafakemalpaşa ve Karacabey Ovaları ile Orta Sakarya Vadisinde başta olmak üzere bölge genelinde mevsimlik gezici tarım işçilerine yönelik kamu hizmetlerinin ve altyapının tekrarlanan dönemlerde sürekli biçimde sunulabilmesi için; düzenli konaklama alanları oluşturulacak

Tedbir 3.3.2.	Kırsal yerleşimlerdeki boş konutların mevsimlik tarım işçilerinin ailelerine dönemlik kiralanabilmesi için, gönüllülük esasına göre talepleri eşleştirmek üzere kamunun aracı olması sağlanacaktır.
Tedbir 3.3.3.	Sosyal hizmet ve yardımların kapasitesi tüm dezavantajlı bireyler dikkate alınarak artırılacak, fiziksel ve kurumsal altyapı ile sosyal içerme güçlendirilecektir.

5.2.4. Stratejik Amaç 4: Yerel ve Kırsal Kalkınmaya İlişkin Kurumsal Kapasitenin Geliştirilmesi

Hedef 4.1.: Kamunun hizmet sunum kapasitesinin geliştirilmesi	
Tedbir 4.1.1.	İlçe belediyelerinin, İlçe Tarım ve Orman Müdürlüklerinin ve diğer kamu kurumlarının muhtarlıklarla birlikte hizmet sunum kapasiteleri geliştirilecek, ilgili kamu görevlilerinin yetkinliklerinin artırılması için eğitim ve danışmanlık faaliyetleri düzenlenecektir.
Tedbir 4.1.2.	Kamu ve kamu dışı paydaşların ortaklığında il ve ilçe düzeyinde kırsal kalkınma stratejileri geliştirilecektir.

Hedef 4.2.: Yerel ve kırsal kalkınmaya yönelik ortaklıkların güçlendirilmesi	
Tedbir 4.2.1.	Yerel ve kırsal kalkınmaya kooperatif, birlik ve derneklerin teknik kapasiteleri güçlendirilecektir.
Tedbir 4.2.2.	Bölgede kırsal kalkınma iş birliği ağı oluşturulacaktır.

6. KAYNAKÇA

Bursa Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. (2019, 12 04). Bursa İli Deniz Çöpleri Eylem Planı. Kasım 23, 2023 tarihinde <https://bursa.csb.gov.tr/bursa-ili-deniz-copleri-eylem-plani-i-98616> adresinden alındı

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021). 2020 Yılı İl Çevre Durum Raporları. Temmuz 8, 2022 tarihinde <https://ced.csb.gov.tr/2020-yili-il-cevre-durum-raporlari-i-102101> adresinden alındı

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2021, Haziran). Marmara Denizi Koruma Eylem Planı. Ağustos 31, 2022 tarihinde <https://webdosya.csb.gov.tr/db/marmarahepimizin/eylemplani/> adresinden alındı

EPDK. (2022). Sektör Raporu. Ekim 18, 2022 tarihinde <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-23-3/elektrikaylik-sektor-raporlar> adresinden alındı

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). Lisanssız Elektrik Üretimi. Ağustos 26, 2022 tarihinde <https://enerji.gov.tr/eigm-yenilenebilir-enerji-uretim-faaliyetleri-lisassiz-elektrik-uretimi> adresinden alındı

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2022, Ekim). YER-SİS. <https://yersis.gov.tr/web>. adresinden alındı

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022). STATİP (Sorunlu Tarım Alanlarının Tespiti ve İyileştirilmesi Projesi) Coğrafi Verileri.

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2021). Tarımsal Destekler. 2021 tarihinde <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler> adresinden alındı

TÜİK . (2022). Kent Derecesi Çalışması.

TÜİK. (2022, Aralık 14). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> adresinden alındı

TÜİK. (2023, Temmuz 28). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755> adresinden alındı

TR41 Düzey 2 Bölgesi Bölge Planı 2024-2028